

esély

2000/2

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

MÉLTÓSÁGOT MINDENKINEK

- 3 Lévai Katalin: Feminizmustörténet – II.

MAGYAR VALÓSÁG

- 16 Sziszik Erika–Klér Andrea: Akikért a törvény szól
41 Diósi Pál: Legénytoll a láthatáron – II.

SZOCIÁLIS MUNKA

- 75 Ligeti György–Báder József: Demokráciára nevelés
a Collegium Martineumban

PARLAMENTI FIGYELŐ

- 84 Könczei György–Kogon Mihály: Valami elindult...

CIVIL VILÁG

- 100 Szász Anna: URH 98 MHz, avagy *Civil* Rádió, Budapest

RECENZIO

- 109 Széman Zsuzsa: A jobbik fél?

LÉVAI KATALIN

Feminizmustörténet – II.

Az 1970-es évek végére a nyugat-európai feminizmus alaposan megváltoztatta számos ország hagyományos világképét. A feminizmust illető jelzők lassan lekoptak, maga a mozgalom is sokat szelídült, maradtak viszont az eredmények: a nők állampolgári státusának erősítése, politikailag korrekt nyelvhasználat, a magánszféra és a közszféra közötti határok felszámolására tett kísérletek, a női munka mítoszának megtépázása. Ez a tanulmány a nők közszféréba történő

A jó családtól a munkahelyig – átlépés a magánszférából a közszféréba

Az otthon és a munka világának kettéhasítása női és férfi princípiumra kiszakította a nőt a tágabb közösség életéből, és bezárta az otthon körüli teendők magánszféréjába. Ez természetesen nem volt igaz a munkásosztálybeli és a szegény nőkre, akik mindig is rákényszerültek arra, hogy otthonukon kívül is munkát vállaljanak.

A hosszú „háziasszony-korszak” után a hatvanas és hetvenes évek feminista mozgalmi azonban a magán- és a közszféra szerepét illetően is éles szemléletváltást hoztak a közgondolkodásban. Az ehhez vezető út első állomása az volt, hogy lerombolták a passzív és önfeláldozásra termett asszony freudi mechanizmusokon alapuló mítoszt, a végeredménye pedig az, hogy a nők lebontották az otthon és a világ közötti válaszfalat, és beléptek a férfiak számára fenntartott területekre: elárasztották az egyetemeket, betódultak a legkülönbébb értelmiségi pályákra, és bebizonyították, hogy az aktivitás, az ambíció és a függetlenség nem pusztán férfitulajdonság. Beauvoir, Friedan, Millet és mások jóslata valósággá vált.

Ezért a bátor „csínytevéséért” azonban nem csekély árat kell majd fizetniük. Susan Faludy Az ellenreakció (Backlash) című könyvében részletesen elemzi azt a hosszú büntudatkeltő kampányt, amelyet a konzervatív amerikai kormány a nyolcvanas években azon nők és családjaik ellen folytatott, akik nem voltak hajlandók belesimulni az amerikai családmítoszba, és kitértek a férfiak és a gyermekek kényelmét szolgáló nő hagyományos szerepköréből. Az amerikai oktatási minisztérium egyik nyolcvanas években készült jelentését, a kor szellemét pontosan kifejező Bauer-jelentést idézve Faludy megállapítja: „A

MÉLTÓSÁGOT MINDENKINEK

jelentés elítéli a független nő minden fajtáját. Azokat a nőket, akik nem teljesítik a kötelességüket, azokat, akik dolgoznak, akik bölcsödébe adják a gyerekeiket, akik elválnak vagy házasságon kívül szülnék. ... Még a női szegénységet is a nők számlájára írja, mivel azt olyan személyes döntések következményének tartja, mint a válás vagy a törvénytelen gyerekek vállalása." (1)

A „válságban a család és a nemzet” retorikája elárasztotta a sajtót. Az a korábban elindított folyamat azonban, amely a nők közszférába vezető útja elől elgördítette az akadályokat, többé nem volt megállítható.

Több amerikai szerző a nyolcvanas éveket a feminizmus elleni permanens hadüzenet korszakának tekinti, amelyben a konzervatív kormány több fontos sajtóorgánummal szövetkezve nemcsak arra törekedett, hogy kiszorítsa a feminista gondolkodásmódot a köztudatból, hanem a társadalmi válságjelenségek jó részét is igyekezett a feminizmus számlájára írni. A „válságban a család és a nemzet” retorikája elárasztotta a sajtót. Az a korábban elindított folyamat azonban, amely a nők közszférába vezető útja elől elgördítet-

te az akadályokat, többé nem volt megállítható.

Az *ellenreakció* hulláma természetesen Európán is végigsöpört, ám itt is ellenállásba ütközött, sokan valódi meggyőződésből, mások pedig egyszerűen azért szálltak szembe ezzel, mert nem volt más választásuk.

Időközben egyre több olyan kutatás látott napvilágot, amely rávilágított arra, milyen hatalmas a különbség a jó család mítosza és a mindennapi realitás között. D. W. Winnicot és Bettelheim nagyhatású elmélete az *elég jó szülőről* meggyőző ellenpárja lett a jó család mítosznak. Legfontosabb hatását kétségkívül abban kell látnunk, hogy súlyos büntudat alól szabadította fel a szülőket, elsősorban az anyákat, éls ugyanilyen felszabadító hatású volt a következő generációra, a felnövekvő gyerekekre is. *„A legtöbb középosztálybeli gyerek szigorú napirend szerint él – hol cserkészgyűlésre kell sietnie, hol zene-, tánc- vagy tornaóra, és így alig marad ideje arra, hogy egyszerűen önmaga legyen. Ezek a foglalatosságok állandóan elvonják önmaga felfedezésének feladatától, és arra kényszerítik, hogy tehetségét és személyiségét olyan formában fejlessze, ahogy azt a különféle tevékenységek irányítói a legjobbnak látják.”* (2)

Az a szerepkép, amely a nyugati típusú kultúrákban a nőkről és a férfiakra hosszú időn keresztül uralkodott, fokozatosan elveszítette kizárólagos jellegét, és újabb szerepfelfogásokkal bővült. A független nő mint szabad individuum polgárjogot nyert, az önfeláldozó anya mítosza is kezdett foszladozni, a korábban szokatlan, elutasított életformák, együttélési szokások ezzel egyidőben egyre inkább elfogadottá váltak. Átértékelődött a család fogalma is, ami a politikai nyelvhasználatban is érzékelhetővé vált: a *csonka család* helyett az *egyszülős család*, a *leányanya* kifejezés helyett az *egyedülálló anya* szóhasználat honosodott meg a nyolcvanas évek demokratikus jóléti államaiban. Szinte minden országban csökkent a házasságkötések száma, és egyre

magasabb lett az olyan válások aránya, amelyeket nő kezdeményezett. Az önálló, egzisztenciális függetlenséget és szexuális szabadságot élvező nő a hetvenes évektől a kor jelképe lett, aki éppen olyan autonóm, önérvényesítő és szabad akart lenni, mint a férfi, miután kiszabadult abból a szűk és korlátozott „női szférából”, amelynek évszázadokon át a foglya volt.

A házastársak egymással szemben támasztott elvárásai szintén radikálisan új formát öltöttek. A pontosan meghatározott társadalmi szerepek elutasítása révén sok nő új identitásra és új, kitágult élettérre tett szert. A női identitást már távolról sem az anyaság, a gyermeknevelés és a feleségre háruló feladatok együttese alkotta, a nők ennél jóval szélesebb tartományban kívántak mozogni. „Lejárt az anyaság kora, és eljött a szülők kora” – hirdették meg az új eszmét a pszichológusok és a társadalomtudósok.

A női társadalmi szerep megváltozása nyomán megjelent a színen az „új férfi” is, aki egyre inkább jogot formált arra, hogy a család életvitelében, a háztartás menedzselésében is fokozódó szerepet játsszon, a gyereknevelésben pedig partnerként viselkedjen. Dorothy Dinnerstein szerint csak akkor változik meg a nők és a férfiak közötti kapcsolat, ha „a férfiak a legteljesebb mértékben részt vesznek a gyereknevelés korai szakaszában”. (3)

A partnerségen nyugvó kapcsolat modern eszményét, a kölcsönös függés fogalmát eleinte csak szűk értelmiségi körökben kezdték hangoztatni, az „anyaszívű apa” vágyott figurájával együtt. Sokan támadták az új ideált, mert az új modellben férfiatlannak érezték a férfit, és félték attól, hogy az úgymond „értelmetlen szerepcseré” súlyos kapcsolati zavarokat okozhat. Madonna Kolbenschlag írja híres könyvében: „A folyamat mindkét esetben oda vezetett, hogy maga a társ megválasztása is fontosabb lett. Vajon hol fogja az »új nő« megtalálni az »új férfit«, aki megfelel azoknak a változó szerepeknek, amelyeket a személyes autonómia megkívánhat? Az elvárások természetesen egyre nagyobbak lettek, és egyre többet követelünk a férfitől. Lehetséges énjünk felfedezése és kipróbálása – ami az autonómia egyik fontos eleme – megzavarhatja és frusztrálhatja partnerünket. Vajon lépést tud-e tartani a házasság és a család intézménye – a már meglévő formában – azzal a szerkezeti fejlődéssel, amelyet a szociológusok »kvantumugrásnak« neveznek?”. (4)

A kérdésre később még visszatérek, előbb azonban nézzük meg, merre vették útjukat a nők, mi is az a „kvantumugrás”.

Ugrás a munka világába

A belépés a köz és a munka világába távolról sem volt rózsás menet. A munkavállalás, de még a korábbi háziasszony szerep megreformálása is teljes életformaváltást követelt, és nemcsak a nők, hanem a férfiak és a családok részéről is, ami mindegyik fél számára feszültséggel, nehézségekkel járt. „Volt valami különösen ijesztő és zavaró azokban a nőkben, akik az otthon őrangyalaiból egyszercsak lázadókká váltak új identitásuk keresése során. Ezek a nők hamarosan egy ellenük irányuló kam-

pány közepén találták magukat. Szociológusok és szakértők egész sora igyekezett bebizonyítani, hogy a megnövekedett válási arány a nők fokozott elvárásainak, újfajta önzésüknek és főként annak köszönhető, hogy visszautasítják a hagyományos női erények gyakorlását." (5)

Idővel kiderült az is, hogy a nagy ugrás a munka világába nem vezet el automatikusan az egyenrangú férfi-női kapcsolatok és az igazságos otthoni munkamegosztás kialakulásához.

A női és férfi társadalmi szerepek változása, a nők munkájához igazodó új életformák kialakulása már a hetvenes években elkezdődött, és ennek jelei egyre nyilvánvalóbbá váltak az élet minden területén. Idővel kiderült az is, hogy a nagy ugrás a munka világába nem vezet el automatikusan az egyenrangú férfi-női kapcsolatok és az igazságos otthoni munkamegosztás kialakulásához. A női munkavállalás nem szabadította meg a nőket az otthoni és a háztartási teendők sokaságától, a munka és a családi élet összeegyeztetése reménytelen feladatnak látszott, az otthoni, nem fizetett munka túlnyomó

mó többsége továbbra is a nőkre hárult. „Egy férfi, azáltal, hogy megházasodik (vagyis feleséget szerez magának, aki elvégzi a házimunkát), öt évvel több szabadidőt nyer, mint egy agglegény. Másként megfogalmazva: az egyedülálló férfiak sokkal több házimunkát végeznek, mint a házasok, annak ellenére, hogy az utóbbiaknak nagyobbak a családi kötelezettségei. Még ha feltételezzük is, hogy a házas férfiak megnyert idejük egy részét pénzkereső munkával töltik, akkor is bőségesen marad idejük saját maguk számára” – állapította meg a nyolcvanas évek végén az olasz szociológus, Chiara Saraceno. (6)

Ezt a megállapítást valamennyi ország időmérleg-felmérései igazolják, amelyek szerint az európai nők még a kilencvenes évek végén is átlagosan napi 2–3 órával több háztartási munkát végeznek, mint a férfiak.

Közismert tény, hogy az európai országok többségében a szociális állampolgárság fogalma a hetvenes évek végéig szinte kizárólag a férfi munkavállalókra vonatkozott, a nők társadalmi státusát pedig ennek függvényében, a családi állapotuk szerint határozták meg. Ettől csupán az észak-európai országok tértek el, amelyek a legtovább jutottak a teljes foglalkoztatás, a jövedelmi különbségek csökkentése, egyáltalán a közszféra kiterjesztése terén. A nők itt érték el leghamarabb a férfiakéval megegyező állampolgári státust és a nagyjából egyenlő pozíciókat a gazdaság és a foglalkoztatás terén. A másik póluson még sokáig ott állt Németország, amely a nőknek szánt jogokat – így például a gyermekellátáshoz való jogot – alapvetően az anyák otthoni munkájának megkönnyítése érdekében vezette be, legfeljebb a részmunkaidős foglalkozás lehetőségét kínálva fel, ami jól illeszkedett abba az idealizált modellbe, amely szerint a férfi a kenyérkereső, a nő pedig az eltartott háztartásbeli. A mai napig érvényes Jane Lewis megállapítása, amely szerint „a nők otthoni, nem fizetett, szolgáltató jellegű munkája az európai országok közül sehol sem ért el ugyanolyan jutta-

tásokban és jogosultságokban mérhető elismerést, mint a fizetett munka”.
(7)

Az északi országokban honos „egyenlőségi szerződés”, illetve a konzervatív jóléti társadalmak „háziasszonyi szerződése” közötti harcból végül fokozatosan az előbbi került ki győztesen, igaz, nem kevés áldozat árán, és rengeteg idő ráfordításával. Előbb azonban még meg kellett küzdeni a munka világának legerősebb mítoszával, a „női szakma” mítosszal.

De honnan is ered ez, és mi áll a háttérben?

A női szakma mítosza

A nők magánéleti szerepvállalását, majd ennek átalakulását találóan és szemléletesen írja le a foltszőnyeg-metaphora, amelyet Laura Balbo, ismert olasz szociológus alkalmazott a nyolcvanas évek társadalmi változásának szemléltetéséhez. Az elhullott, maradék anyagokból készülő szőnyeg összevarrása fáradságos, energiaigényes és sok türelmet követelő munka, amelynek eredménye merőben új minőség. A szőnyeg metaforája a nők otthoni munkájának és ehhez kapcsolódó mindennapi életstratégiáinak jellemzésétől elvezet ahhoz az új női szerephez, amely a társadalmi intézmények és kapcsolatok hálózatának létrehozásában ölt testet. A nők olcsó, fáradságos és kitartó munkával foltozzák össze a széttöredezett társadalom szűkös erőforrásait, teremtik meg a helyi intézményeket, amelyek végül is összetartják a közösségeket. A források egymáshoz illesztése intelligenciát, kreativitást, időt és kemény munkát igényel. A végeredmény egy logikusan megtervezett rendszer, Balbo szerint maga a modern társadalom, amelynek megalkotásában a nők kitartó intenzitással vesznek részt. „Ahhoz, hogy a nők szempontjából nézve jellemezzem jelenlegi helyzetüket, a foltszőnyeg készítése tűnt a legalkalmasabbnak számomra: az anyagok végtelen szortírozása, a fellelhető darabok összeillesztése, az adott pillanatra érvényes stratégia kiválasztása, és a végső cél, a túlélés meghatározása, a fantázia és az eredetiség, amit ez a munka megkíván, mind annyira jellemző a nők életére és munkájára.” (8)

Balbo megközelítése sokat árul el arról, hogy miként kapcsolódhat a nők kevésbé értékelt hagyományos otthoni munkája a közférához, hogyan alkalmazhatók az ún. női tulajdonságok az otthon falain kívül, hogyan vetíthető egymásra a jó anya és a női munka mítosza.

A nőknek a 20. század történelme folyamán mindvégig nehezebb volt bekerülniük a munkaerőpiac vonzó területeire, előrejutniuk a karrier útján, felkapaszkodniuk azon a bizonyos számárlétrán, mint a férfiaknak. A század első évtizedeiben, amikor a legtöbb európai országban még ki voltak zárva a felsőoktatásból, csak kivételes esetekben juthattak be a magasan kvalifikált munka világába. A nők iskolázottságának általános emelkedésével azonban egyre tisztábban kirajzolódott a többség számára vonzó életstratégia, amely a munka és a családi élet összehangolásában nyilvánult meg, ugyanakkor annál kevésbé volt világos az, hogy milyen út is vezet odáig.

A munka világában általában elismerik a nők szociális képességeinek jelentőségét, sőt, olykor különleges képességeket is tulajdonítanak nekik e téren, ám érdekes módon ezeknek a tulajdonságoknak az értéke hirtelen eltűnik minden olyan esetben, amikor jól fizetett pozíciók betöltése a tét. Barbara Stiegler írja: „A szimbolikus nemi rendet

A biológiai különbségek átalakítása társadalmi különbségekké a munkaerőpiacon is a nők kedvezőtlenebb megítélését, alárendelt

dichotóm ellentétpárok határozzák meg, amelyek hierarchikus viszonyban állnak egymással. A női nemhez rendelt jellemző tulajdonságok, képességek és magatartásmódok a társadalmi értékítéletben – másodrangúként, kisebb értékűként – viszonylagosan mindig leértékelődnek a férfi jellemző tulajdonságaival szemben. Az empátiának és az intuíciónak magas a társadalmi értéke, ha azonban a teljesítőképességgel, a célratöréssel és a racionalitással kerülnek ellentétpárba, megint csak másodrangúvá válnak.” (9)

A biológiai különbségek átalakítása társadalmi különbségekké a munkaerőpiacon is a nők kedvezőtlenebb megítélését, alárendelt helyzetét erősíti meg. A klasszikus feminizmus egyik legalapvetőbb felismerése éppen ez volt, és ezen a gondolaton továbbhaladva jutottak el a női szakma mítoszának elemzéséig és kritikájáig.

A családi élet és a szakmai karrier harmonizálása évtizedek óta olyan probléma, amely szinte kizárólag a nők esetében merül fel, ennek következtében azokat a szakmákat tekintik női szakmáknak, amelyekben ez kezelhető, vagyis ahol a harmonizálás többé-kevésbé sikeres. A valóság azonban itt is ellentmond a sztereotípiának. Az úgynevezett női szakmák az esetek többségében ugyanis éppen hogy nem teremtik meg a két létszféra összeegyeztetésének feltételeit, mert sem a munkafeltételek, sem az időbeosztás nem alkalmasak erre. Ezen az alapon tehát nem nevezhetők annak. Gondoljunk akár a szociális, akár az egészségügyi szakmák többségére: itt az lesz sikeres, aki ideje, energiája és legfőképpen személyisége teljes felhasználására hajlandó, aki baj esetén elérhető, éjszakai műszakot, ügyeletet is vállal, feltétel nélkül segít. Egyszóval aki azokat az úgymond női tulajdonságokat alkalmazza, amelyeket a magánéletben az anyától várnak el. Képes-e erre bárki egyformán az otthonában és a munkahelyén?

A szociális szakmai életutak ismert vizsgálatai éppen azt tárták fel, hogy a munka mind mentálisan, mind pedig fizikailag annyira igénybe veszi a területen dolgozókat, hogy a család számára csak kevés idejük és energiájuk marad. Az alacsony fizetés sok esetben különmunkák vállalására kényszerít, ami ismét kedvezőtlen hatással jár a családi életre. Az ún. női szakmák többsége tehát nem igazolja vissza azt a feltételezést, mely szerint segítik a szakmai és a családi élet sikeres összekapcsolását. De hát akkor miért nevezik ezeket a szakmákat női szakmának?!

A tipikusan női foglalkozások többnyire abban a szakaszban válnak „vegyes szakmává”, amikor a „férfiak nagyobb arányban lépnek be a munka világának arra a területére, ahol a professzionizálódási folyamatok

már lezárultak: ahol ellenőrzési funkciókat alakítottak ki, ahol megkezdődött a bürokratizálódás és a hierarchiák kialakulása”. (10)

Ilyenkor a férfiak általában a magasabb pozíciókat foglalják el. Ha egy szakma férfiszakmává válik, emelkedik a társadalmi presztízse is, és ez együtt jár a szakmai elit magasabb anyagi elismerésével. Ennek fényében az derül ki, hogy a női szakmákat nem azért nevezik annak, mert olyan elvárásoknak felelnek meg, amelyek a nők igényeit fejezik ki, hanem inkább azért, mert alacsony az anyagi és társadalmi elismertségük. A nők többsége még ma is ilyen szakmákban dolgozik. A munkaerőpiac megosztott maradt a női és a férfimunkák tekintetében. Még mindig erősen tartja magát az a nézet, amely szerint a női foglalkozások olyan szakmák, amelyekben lényegében a házimunka professzionalizálódik. Így azok a munkák, amelyeket a nők magánéletükben nem fizetett munkaként végeznek, akkor is nehezen szabadulnak meg az egyszerű és a monoton munkavégzés képzetétől ha egyszer önálló szakmává válnak, mint pl. az ápolás vagy a gyermekgondozás.

Még mindig erősen tartja magát az a nézet, amely szerint a női foglalkozások olyan szakmák, amelyekben lényegében a házimunka

A nyugat-európai országok többségében a nyolcvanas évektől kezdve nagymértékben növekedett a női munkavállalás, ami azonban az esetek többségében a nem tipikusnak tekintett munkakörök betöltésével járt együtt, amelyek kevesebb szociális védelmet, biztosítást és a járulékos juttatások szűkebb elérhetőségét nyújtották. A gazdaság globalizációjának eredményeként a nők számára is nyíltak meg új szakmai lehetőségek a magánszektorban és a nemzetközi cégek világában, aminek eredményeként megjelentek a sikeres vállalkozó nők. Ők kezdetben – női szerepmodellek híján – a bevált férfi karrierutak másolására törekedtek. Elsősorban az ő szakmai előmenetelük ismeretében született meg a jól ismert „üvegplafon-elmélet”, melynek metaforája azt érzékelteti: a jellemző női szakmai felemelkedés egy bizonyos határig, általában a második vezetői szint eléréséig tarthat. Ott a nők váratlanul láthatatlan akadályba ütköznek, amely leblokkolja további előrejutásukat. A szervezeti piramis csúcsán majdnem mindig férfi áll. Sok kutatás jelezte, hogy azoknak a nőknek sikerült áttörniük az „üvegplafont”, akiket kedvező családi háttérük segített a szakmai előrejutásban, akár gazdaságilag, akár pusztán azzal, hogy elfogadta a nő által választott karrierutat, és ennek következtében a családi munkamegosztás átstrukturálását.

A női foglalkoztatás látványos növekedése ellenére a női munkanélküliség Európában szinte kivétel nélkül mindenütt (Magyarország a kevés kivétel közé tartozik) folyamatosan meghaladja a férfiakét, a tartós női munkanélküliség pedig a kétszerese az ilyen típusú férfi-munkanélküliségnek. A gyermekeiket egyedül nevelő anyák vagy középkorú asszonyok elhelyezkedési esélyei drámaian csökkennek a jóléti állam válságának kialakulása óta. Annak ellenére, hogy a nők

munkahelymegtartó képessége közismerten jobb, mint a férfiaké, az a nő, aki egyszer munka nélkül marad, nehezebben jut ismét munkához, mint hasonló helyzetű férfi társa.

Pozitív változás, hogy az egyenesen felfelé ívelő szakmai utak, amelyeket a hagyományos munka világában jellemző módon a férfiak jártak be, és az ún. töredezett szakmai út, amelyet sok munkavállaló anya családi kötelezettségei miatt kénytelen választani, a munka világának átalakulása következtében közelített egymáshoz. „A lassú, megbízható szakmai előrelépés modellje már a múlté. A munkaszerződések ideje lerövidült. A munka minden területén egyre inkább elfogadottá vált az, hogy a munkavállalók váltogatják foglalkozásukat életük folyamán. Ennek az új szemléletnek és munkastílusnak a következménye, hogy a női és a férfi munkamodellük közelebb kerültek egymáshoz.” (11)

A szervezeti hierarchiák lebomlása az informális hivatali világban már megkezdődött. A nagy szervezetek, amelyek hatalmas, központi irányított munkaerő-hadseregekkel működtek, fokozatosan divatjamúlt intézményekké válnak. A távmunka és a rugalmas munkaidős foglalkoztatás pedig egyre több új életstílus kialakítását teszi lehetővé.

Az európai statisztikák azt mutatják, hogy a nők jelentős része az etnikai kisebbségekkel együtt még a kilencvenes években is marginális munkaerő-pozíciót foglal el, és csupán kisebb hányadnak sikerült az ambícióinak megfelelően előnyös gazdasági pozíciókat megszereznie, annak, amely jelentős anyagi, kulturális vagy kapcsolati tőkével indult az egyre élesedő versenyben. A korábban biztos munkát jelentő, hagyományos női munkahelyek a textiliparban, az élelmiszeriparban és a mezőgazdaságban a kilencvenes évek egységes piacának következtében átstrukturálódtak, illetve eltűntek. A korábban itt dolgozó nők tömegei bizonytalan munkaerőpiaci helyzetbe kerültek.

A nőknek ma már az esélyegyenlőség Európa-szerte jellemző el-

fogadottsága következtében nem kell aránytalanul nagy személyes áldozatot hozniuk előrelépésük érdekében, mint egykor az elődeiknek. A hatvanas, hetvenes évek radikális lázadói – ha nagy áldozatok árán is, de – kiharcolták a változásokat, és ezek gyümölcseit követőik learathatják. A nők fokozatosan elérték, hogy eredményesen és hatékonyan vegyenek részt a gazdasági életben és a fontos döntéshozatali mechanizmusokban. Korábbi tapasztalataikat, amelyekre mint a család „menedzserei”, a kisközösségek szervezői tettek szert, magasabb szinten is el-

Szemléletbeli váltás csak akkor következhet be, amikor a „nőszempontú” megközelítés helyét átveszi a társadalmi nem (gender) megközelítés.

kezdték működtetni, és megalkották a sikeres közéleti és dolgozó nő különféle mintáit.

A változások hatása – a világ az „új férfi” szemével

Itt kell visszatérnünk Kolbenschlag kérdésére: vajon lépést tud-e tartani a házasság és a család azzal a döbbenetes erejű változással, amely az európai demokratikus társadalmakban és az USA-ban történelmi léptékkel mérve mindössze néhány pillanat alatt játszódott le? A feminista irodalom meglepő módon viszonylag csekély figyelmet szentel annak, hogy hogyan viszonyultak a férfiak a nők „nagy ugrásához” a privát szférából a közéletbe, vagy ha mégis felvetik ezt a kérdést, többnyire leegyszerűsítő képet rajzolnak a férfítársadalom ellenséges reakcióiról. Még gorombábban fogalmazva: a feminista szerzők – teoretikusok és gyakorlati szakemberek egyaránt – hajlamosak belesétálni abba a csapdába, amelyből éppen hogy kikeveredtek. Egyetlen optikán keresztül, csupán a nő szempontjából vizsgálják a változásokat, ahelyett, hogy a két nem egymáshoz való viszonyán keresztül vizsgálódnának. Szemléletbeli váltás csak akkor következhet be, amikor a „nőszempontú” megközelítés helyét átveszi a társadalmi nem (gender) megközelítés. Amikor tehát a fenti kérdésre keressük a választ, valószínűleg jól tesszük, ha azon gondolkodunk, hogy mind a magán-, mind pedig a közmítoszok megtörése milyen hatással lehetett a férfiak és a nők közötti kapcsolati rendszerekre. Günter Grass Pierre Bourdieu-nek adott interjújában kifejtette, hogy *„a haladás egy csiga. Természetesen véghez vihetitek a nagy ugrást, csak hogy az átugrott szakasz, pontosabban az alatta lévő társadalom nem siet. Majd csodálkoztok, amikor a viszonyok visszaütnek, és azt fogjátok ellenforradalomnak hívni...”* (12)

A társadalom értékei alaposan átrendeződtek az elmúlt 30-40 évben, évszázados tabuk törtek össze, fogalmak váltak elavulttá, szavak kimondhatatlanná. Mindehhez alkalmazkodni embert próbáló feladat, nő és férfi számára egyaránt. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a férfiak életútját minden kor és minden társadalmi berendezkedés éppen úgy megpróbálta mítoszokba zárni, mint a nőkéét. Ne felejtjük el azt sem, hogy a racionális és teljesítménycentrikus férfinak milyen küzdelemben kellett szakmai kiválóságát és folyamatos munkabírást bizonyítania, évszázadokon át. A hatalom, a verseny és a mások felett gyakorolt befolyás a hagyományos férfiszerep legfőbb alkotóelemei, amelynek értelmében a hatalomgyakorló férfit mindenkor a felelősség, az ész, erő és a becsület maximális követelményei elé állította az a közösség, amelyet vezetett, vagy amelyhez tartozott, és ha bármelyik kíváncsi ellen vétett, olyan árat kellett fizetnie, amely egész társadalmi státusát romba dönthette. A munka, amely rendszerint élete fősodrában állt, távolról sem pusztán megélhetése, hanem férfiidentitása alapjául is szolgált. Éppen ezért ha ez veszélybe került, férfiéneje is súlyos sérülést szenvedhetett. Sokan elsősorban ezzel magyarázzák azt, hogy mennyivel inkább megszenvedik a férfiak a munkanélküliség állapotát, mint a nők. Márpedig ez a veszély egyre fenyegetőbb erővel jelentkezik a 21. század küszöbén.

A férfinak a nő partnereként egyszerre kellett megfelelnie a mindenkor társadalmi férfiideál gyakran ellentmondásokkal terhelt mí-

Amikor a nő lelépett arról a piedesztálról, amelyen önszántából vagy kényszerűségből évszázadokon át rostokolt, a férfi pedig feladta az epizodista apa szerepét, akkor nyílt esély arra, hogy két „elég jó szülő” szövetkezzen a szülői funkciók együttes gyakorlására.

toszának, a társadalmi férfiszerep éppen uralkodó normáinak, akkor is, ha azok merőben idegenek voltak személyiségétől. Családfői mivoltában elkötelezettsége és felelőssége nem rendülhetett meg családjával szemben, ám eközben apai jelenléte csupán epizódszerűnek nevezhető. Az a mítosz, amely szerint a jó apa testesíti meg a világban uralkodó törvényt, a tiltást és a szimbolikus rendet, bizonyára sok férfit fosztott meg attól a felszabadult, spontán, gazdag érzelmi élettől, amelyet gyerekeivel élhetett volna. Ezt elemezve Jacques Lacan kiemelte az „*atyai név*” fontosságát, amely szerinte a gyerek tudattalanjában a szimbolikus apát, a törvény támaszát jelenti. A gyermek apai nevének köszönhetően illeszkedik be a társadalomba, s ha ettől megfosztják, súlyos sérüléseket szenvedhet, egész személyisége sérülhet – vélte Lacan, aki mindenekelőtt az apa szimbolikus voltának jelentőségét hangsúlyozta, ám alig beszélt a hétköznapi, létező apákról. (13)

A hatvanas évek szexuális forradalma és a hippie-mozgalom azonban sokat tett azért, hogy kikezdje a szimbolikus apa elméletét.

Françoise Dolto volt az, aki az elsők között hívta fel a figyelmet: milyen kevés szó esik az apákról akkor, ha a gyerekekkel kapcsolatos problémák, hétköznapi teendők merülnek fel. Az apai funkciókat szinte minden társadalomban hagyományosan bizonyos területekre korlátozták, gyakorlatilag az intellektuális nevelésre, a külső világ megismertetésére a gyerekekkel, és legkevésbé az apa és gyermekei érzelmi viszonyára. Az „*anyaszívű apa*” fogalma, amely feltételezi a férfiről, hogy gyerekével az anyához hasonlóan szoros érzelmi kapcsolat kiépítésére képes, szűk két évtizede „van forgalomban”. A korai, radikális feminizmus kifejezetten ellenséges képet festett az apákról, kizárólag a hatalmi pozícióban pöffeszkedő férfit láttatva bennük, megerősítve ezáltal a férfiak bizonytalanságát apai minőségükben. Az együttes gyermeknevelés, a „*terhesek vagyunk*” kifejezés, az apás szülés, a gyerekek iránti érzelmek nyílt és felszabadult vállalása a férfiak részéről mind a legutóbbi évtizedek fejleménye, és nyilvánvalóan hosszú tanulási folyamat eredménye. A szimbolikus apa helyére a hús-vér apa került, ami óriási változást idézett elő a nők és férfiak kapcsolatában. Amikor a nő lelépett arról a piedesztálról, amelyen önszántából vagy kényszerűségből évszázadokon át rostokolt, a férfi pedig feladta az epizodista apa szerepét, akkor nyílt esély arra, hogy két „elég jó szülő” szövetkezzen a szülői funkciók együttes gyakorlására és a nemek közötti hagyományos hierarchia lebontására. Ez megfelelt a nők sokasága által vágyott életforma kívánalmának, hiszen a megosztott gyermeknevelés lehetőséget nyújtott arra, hogy a nők büntudattól mentesen teljes életet kezdhessenek élni, a köz- és a magánszférában egyaránt. A vállalt apaság a férfiak részéről minden

bizonytal lemondásokkal, korábbi férfiénpük valamilyen mértékű feladásával járt együtt, amit a valós szülővé válás „csupán” a gazdagabb érzelmi élet élményével ellensúlyozhatott.

Társadalmi megbecsültséget biztosító teljesítmény, önmaguk és mások felett gyakorolt kontroll, a nyilvánosság előtt az érzelmek és intimitás leplezése, és általában az érzelmek korlátozott formájú átélése, morális és egzisztenciális garanciák biztosítása mind a köz-, mind pedig a magánéletben – megannyi követelmény, amelyet a férfiaknak folyamatosan teljesíteniük kellett a férfi társadalmi szerepéről kialakított 20. századi mítoszok jegyében.

Amikor a nők becsapták maguk mögött a babaház ajtaját, és beléptek a köz világába, nemcsak a jó anya, de a jó feleség mítoszáat is maguk mögött hagyták. A patriarchális társadalmi rend értelmében jó feleségnek számít az, aki mindig elérhető, ha szükség van rá, ha figyelemre, megértő hallgatásra vagy aggódásra van szükség, amikor nehézségek merülnek fel, és ha teljesíteni kell a családtagok kívánságait. A jó feleség ellátja a háztartási teendőket, „menedzseli” a családot, ápolja a baráti és rokon kapcsolatokat, a rászoruló időseket és a gyermekeket egyaránt. A családban mindenkinek azt nyújtja, amit kérnek tőle, de alapvetően mindig „a férfi oldalán áll”. Szexuálisan vonzó.

Sok nő számára ez a szerep kielégíti az alapvető igényeit és vágyait, s elegendő keret képességei megvalósításához. Számukra a házasság olyan eszköz, amely segít abban, hogy megtalálják saját egyéniségüket és megvalósítsák a számukra megfelelő életstratégiát. De azok a nők, akik nem tudtak vagy nem akartak beilleszkedni a patriarchális szemléletbe és életmódba, akiket képességeik másra predesztináltak, leszámoltak a jó feleség mítoszával. Günter Grass megfigyelése ezúttal is helyesnek bizonyult, hiszen azt kellett látnunk, hogy a férfiak távolról sem követték olyan ritmusban a nők szemlélet- és életformaváltását, ahogyan azt a harmonikus kapcsolat megőrzése megkívánta volna. Túlságosan rövid idő alatt túlságosan sok előjogról kellett volna lemondaniuk azért, mert a nők házon kívül végzett munkája alapvetően átrendezte a család időbeosztását, térhasználatát, életmódját. Ha az asszonyok nem is léptek ki teljesen korábbi gondoskodó-szolgáltató otthoni szerepkörükből, munkájuk következtében szükségképpen kevesebb energiájuk maradt arra, hogy a családban mindenkinek a megszokott módon feleljenek meg. A nők gazdasági függősége csökkent vagy teljesen megszűnt kereső tevékenységük következtében, és azáltal, hogy a gyermeknevelés egy része ugyancsak a ház falain kívülre került, tehát a gyermekellátó rendszerben zajlott, a gyermeknevelés is alapvetően megváltozott. Nem az egyik fél monopóliuma volt már, hanem egy többszereplős együttes

Ha az asszonyok nem is léptek ki teljesen korábbi gondoskodó-szolgáltató otthoni szerepkörükből, munkájuk következtében szükségképpen kevesebb energiájuk maradt arra, hogy a családban mindenkinek

közös tevékenysége, amely megteremtette annak kereteit, hogy a férfi és a női szerepek közelítsenek egymáshoz.

A változásoknak ezt az oldalát – nem utolsósorban a tengernyi feminista műnek köszönhetően – jól ismerjük. Arra a kérdésre azonban, hogy vajon a férfiakat mi készíti a drámaian megváltozott helyzethez való alkalmazkodásra, a makacsul nőkre koncentrááló feminista szakirodalom kevés választ tudott adni.

Nyugat-Európában a nyolcvanas években kezdődtek olyan felmérések, amelyek azt vizsgálták, hogy milyen árat fizetnek a férfiak a hagyományos férfiszerep megtartásáért. Az Ausztriából, Németországból és Svájcól származó egymásra rímelő vizsgálatok alapján a következő kép bontakozott ki: egyre több férfi érezte úgy, hogy képtelen versenyre kelni a nőkkel, és ez az érzés bénítóan hat a kapcsolataira. Érzelmi bizonytalanságot él át, fél a független, az emancipált nőktől. *„A nőiségtől való félelem a férfiak korlátozott érzelmi életéhez vezet, és nehézségeket okoz mind az érzelmek elfogadásában, mind pedig saját érzelmeik kifejezésében. Ezek a problémák a férfias férfi mítoszának társadalmilag elfogadott értékeivel állnak összefüggésben. A férfiak visszafogják az érzelmeiket, mert attól félnek, hogy azokat a nőies viselkedéssel azonosítják, ami fenyegeti az önképüket. Következésképpen inkább kognitív-racionális megközelítést alkalmaznak az emberekkel és a dolgokkal szemben egyaránt.”* (14)

A férfiaknak látszatra nincsenek megfelelő eszközeik arra, hogy megküzdjenek a kapcsolataikban felmerülő érzelmi problémákkal, ezért gyakran betegségekbe, veszélyek és különféle kockázatok vállalásába, erőszak elkövetésébe, alkohol és kábítószeres fogyasztásába menekülnek – mutattak be többen is egy jellemző férfi magatartást a nyolcvanas évek jóléti társadalmaiban. Gyakran szexuális zavarokkal küzdenek, tartós frusztrációt szenvednek el, amelyeket csak külső segítség igénybevételével képesek feldolgozni.

A nyolcvanas évek már említett ellenreakciója a feminizmus férfiáldozatairól, kasztrált férfigenerációról, az erős nők önző hatalmáról kezdett beszélni, és egyetlen megoldásként a nemek közötti hagyományos hierarchia visszaállítását ajánlta. Mindig ugyanazok az érvek hangzottak el: *„Minél sikeresebb egy nő a szakmájában, annál nagyobb az esély arra, hogy a házassága tönkremegy.”* *„A nők nagy árat fizettek a feminizmusért, de valójában a férfiak és a gyerekek a feminizmus legnagyobb vesztesei.”* *„A feminizmus, amely azt ígérte a nőknek, hogy önértékelésüket megerősíti, nem adott mást, mint önértékelési válságot.”* *„A férfiak jobban megszenvedik a házasság szétesését, mint a nők.”* (15)

Elnyomott férfiak rémületes látványa népesítette be a nyolcvanas évek sajtóját. Szociológiai és pszichológiai kutatások láttak napvilágot azt bizonyítandó, hogy az önérvényesítő nőkkel élő férfiak fokozott egészségügyi kockázatok áldozatai, fizikai és mentális betegségek fenyegetésében élnek, sehogyan sem találják helyüket a világban. Végképp oda lett az erősebb nem mítosza, bűnbaknak pedig mindig a feminista nőt kiáltották ki, aki a férfi énképének és önértékelésének összezúzására tör.

Azok, akik a férfimítosz szétesését elsősorban társadalmi tényezők-

kel hozták összefüggésbe, mint pl. Mic Hunter, arra hívták fel a figyelmet, hogy a férfi hagyományos társadalmi szerepének megváltozása a munka világának átalakulásával áll lényegi összefüggésben. Az egységes piac kialakulása nyomán a munkaerőpiac radikális átformálódása és a munkanélküliség egyre jobban fenyegető jelensége mind kevésbé teszi lehetővé a férfiak számára azt, hogy identitásukat és önmegebecsülésüket ezután is elsődlegesen a fizetett munka révén szerezzék meg. (16) A múltban a férfiak számára sokkal tisztábban rajzolódott ki az érvényesülés útja, hiszen erősen szabályozottak voltak a feltételek és a követelmények, már a rajtnál látszott a kifutópálya és a végcél. Az információs társadalom korában azonban olyan sebességgel értékelődnek át szakmák, tűnnek el vagy tűnnek elő foglalkozások, hogy távolról sem olyan kiszámítható a verseny, mint korábban. Ez sok férfit félelemmel, a bizonytalanság és az elveszettség érzésével tölt el, sokan kiszállnak a versenyből és elhagyják állásaikat, kitornek a teljesítmény és a hatalom bűvköréből.

„Korunk gyermeke az új férfi, aki mindeniütt jelen van. Az utcán, karján kisgyerekekkel, vagy éppen babakocsival ballagva hazafelé, az iskola előtt a gyerekeivel, vagy a bevásárló-központban és a tisztítóban. Az új férfi lázadó, aki szembehelyezkedik a maszkulin férfi makacs társadalmi rögeszméjével.” (17)

Azok a férfiak, akik ily módon új modelleket teremtettek, nemritkán maguk is társadalmi diszkrimináció áldozataivá váltak, gyengének, gyávának, nőiesnek bélyegezték őket, pedig valójában inkább lázadók voltak, akik éppen egy mélyen rögzült társadalmi kép széttörésében vettek részt.

A feminista mozgalom nélkül a férfiról alkotott társadalmi szerepkép valószínűleg nem is változott volna, mivel a férfiak a társadalmi és a politikai hatalom birtokában semmi okot nem láttak arra, hogy előnyös társadalmi helyzetüket kritika vagy megfontolás tárgyává tegyék. A feminizmus kísérelte meg elsőként, hogy kikezdje a férfidominanciáról alkotott monolit képet azáltal, hogy részletesen kidolgozta a patriarchális társadalomról szóló elméletét, amelynek fókuszába a nők és a férfiak egyenlőtlen viszonyrendszerét állította. Az eredmény – a férfiak és a nők számára egyaránt – az évezredek férfihatalom mítoszának megtörése lett. Még egyszerűbben fogalmazva: a férfiak, akik a történelem folyamán mindig is hajlamosak voltak arra, hogy úgy szemléljék magukat, mint a civilizáció és a kultúra megteremtőit, nők és gyermekek védelmezőit, mint szenteket, tudósokat, gyógyítókat és az emberiség nagy vallásalapítóit, váratlanul maszk nélkül, lefegyverezve álltak egy harcmezőn, és rá kellett ébredniük arra, hogy ők maguk indítottak el jó néhány csatát. Így a tudomány nevében a természet ellen, az erő, a hatalom nevében a nők és a gyerekek ellen. Ezt a drámai felismerést pedig a jelen pillanatban csak a hagyományos férfiszerep lebontásával, a számukra is fájdalmas dekonstrukciós folyamattal lehet produktív, a két nem együttélését segítő cselekedetekké átfordítani.

Irodalom

1. Susan Faludy: *Backlash*. Anchor Books, New York, 1991.
2. Bruno Bettelheim: *Az elég jó szülő*. Gondolat, Budapest, 1994.
3. Dorothy Dinnerstein: *The Mairmaid and the Minotaur*. Harper and Row, New York, 1976.
4. Madonna Kolbenschlag: *Kiss Sleeping Beauty Good-bye*. Harper and Row, 1988.
5. Gabriella Turnaturi: Between Public and Private. In: *Women and the State*. Edited by Anne Showstack Sassoon, Hutchinson, London, 1987.
6. Chiara Saraceno: Inside and outside the Home: how our Lives have changed through Domestic Automation. In: *Women and the State*. Edited by Anne Showstack Sassoon, Hutchinson, London, 1987.
7. *Women and Social Policies in Europe*. Edited by Jane Lewis. Edward Elgar Publishing House, USA, 1993.
8. Laura Balbo: Crazy Quilts. In: *Women and the State*. Edited by Anne Showstack Sassoon, Hutchinson, London, 1987.
9. Barbara Stiegler: *A foglalkozás nem nemek kérdése*. Friedrich Ebert Alapítvány, 1993.
10. Barbara Stiegler: *ibid.*
11. Natasha Walter: *The New Feminism*. Little, Brown, London, 1998.
12. Civilizáljátok a kapitalizmust! Pierre Bourdieu beszélgetése Günter Grass-szal. *Népszabadság*, 2000. január. 8.
13. Jacques Lacan: The Mirror Stage as Formative of the Function of the I. *Ecrits: A Selection*, trans. Alan Sheridan. New York: W. W. Norton, 1977.
14. Gender Role Conflict and Strain in Men's Lives. In: K. Solomon-B. Levy (eds): *Men in Transition*. New York/London 1982.
15. Idézi Faludy.
16. Mic Hunter: *Abused Boys: The neglected Victims of Sexual Abuse*. Lexington, Mass. 1990.
17. Rowena Chapman: *The Great Pretender: Variations on the New Man Theme*. Hutchinson, London, 1988.

SZISZIK ERIKA–KLÉR ANDREA

Akikért a törvény szól

Családsegítő és gyermekjóléti szolgálatunk keretein belül olyan kutatást végeztünk Zuglóban, amelyben igyekeztünk képet kapni a kerületben veszélyeztetettként nyilvántartott családok helyzetéről, problémáiról.

A kutatás

Napjainkban a minket körülvevő társadalom gyors változásaira, társadalmi mozgásaira az emberek segítségét célzó minden intézménynek hatékonyan kell reagálnia.

Véleményünk szerint a reakció gyorsasága és hatékonysága jelentős mértékben meghatározhatja a kliens saját szociális, illetve élethelyzetének megélését, és ezen keresztül a szolgáltatást igénybe vevők véleményét az ott folyó munkáról. *A hatékony és gyors intézkedés alapja egyrészt a szakmailag jól felkészült, kvalifikált szakembergárda, másrészt a közvetlen környezet tényszerű ismerete. Ez utóbbi elv vezérelt minket e kutatás megtervezésére és kivitelezésére.*

Közvetlen célkitűzésünk azon *veszélyeztetett családok szociológiai jellegzetességeinek megismerése* volt, melyek potenciális kliensei lehetnek, vagy már kliensei családsegítő és gyermekjóléti szolgálatunknak. Mivel a gyermekjóléti szolgáltatások részben újfajta tevékenységformák kialakítását teszik lehetővé – a helyi igények olykor szükségsszerűvé –, ezért felmérésünk *fókuszába a gyermeket nevelő családok kerültek.*

A veszélyeztetettség fogalmát az 1997. évi XXXI., a köznyelven *„gyermekvédelmi”-ként emlegetett törvény alapján a következőképpen határoztuk meg: a veszélyeztetettség olyan, emberi magatartás, mulasztás vagy egyéb körülmény folytán kialakult állapot, amely a gyermek testi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza.*

Mivel a fogalom definíciója maga is széles körű értelmezési lehetőséget kínál ahhoz, hogy az egyes eseteket (az adott gyermekek helyzetét) némileg eltérően minősítsék a szakemberek, ezért úgy gondoltuk, hogy kutatásunk során azokat a konkrét értelmezéseket fogadjuk el egy-egy gyermek helyzetét illetően, amelyeket a kerület különböző intézményeiben dolgozó szakemberek alkotnak meg. Természetesen tisztában voltunk azzal, hogy a minősítések alapján kiválasztott családok köre nem feltétlenül azonos azzal, amit kemény szociológiai változókkal történő mintavételi technikákkal választottunk volna ki, viszont a

mintavétel ebből a szempontból konzisztens és érvényes. Ennek a technikának az alkalmazásával egyúttal arról is képet kaphatunk (összehasonlítva majdan más kutatások eredményeivel), hogy Zuglóban mi számít igazán veszélyeztető tényezőnek a különböző szakterületeken dolgozó szakemberek szerint.

Konkrét felmérésünk keretében nem a veszélyeztetettség minősítő folyamatainak feltárására helyeztük a hangsúlyt, hiszen a korábbi társadalomtudományi kutatásokból kikristályosodó és megfogalmazott alapvető veszélyeztetettség mutatók sorában, súlyában és szerkezetében az elmúlt évek társadalmi-gazdasági eseményei jelentős változásokat idéztek elő. Ezek a társadalmi folyamatok pedig nem érintették egyformán az ország különböző régióit, nem hatottak azonos súllyal a különböző társadalmi rétegződéssel jellemezhető fővárosi kerületekre sem. Természetesen az azokból adódó, kritikus szociodemográfiai változókat figyelembe vettük a saját kérdőívünk témakörei összeállításánál.

Vizsgálatunk fókuszában a Zuglóban, helyi szinten megjelenő, jellemző konfigurációk megismerése állt, annak elemzése, hogy a kerületben élők köréből speciálisan kik és miért, milyen eséllyel kerülnek be ebbe a rétegbe. Fontos volt továbbá, hogy bekerülésük mennyiben értelmezhető a szegénység és veszélyeztetettség klasszikus kategóriáival, illetve hogy mennyiben más összetételű ebben a kerületben ez a réteg. Tisztában voltunk azzal, hogy ahol emberek veszélyeztetetteké válnak, ott annak nemcsak jól vagy rosszul, illetve változó módon meghatározható szociológiai háttere van, hanem legalább olyan fontosak az adott körülmények között élők egyéni, személyiségbeli érettségi, konfliktus-kezelési, integritásbeli összetevői is. Ezek szisztematikus feltárása és elemzése a következő vizsgálataink tárgya lehet.

Mindezekkel a megfontolásokkal együtt fő célunk az volt, hogy megpróbáljuk kibontani az adott körbe tartozó családok jelenlegi (önbevalláson alapuló) helyzetét meghatározó, azt befolyásoló legfőbb szociodemográfiai alapjellemzőket (ezeket potenciális veszélyeztető oki változóként kezelve). Ezek köréből kitüntetett figyelemmel voltunk a családkarrier, az iskolai karrier és annak örökítése, a munkakarrier és a lakáshelyzet főbb mutatóira és összefüggéseire. Ezzel együtt feltérképezzük, hogy ezek együtt járnak-e vagy sem az általuk megfogalmazott, hordozott problémák típusával, mennyiségével, azok sajátos tartalmi kombinációjával. A két változósor összefüggéseit kerestük abból a szempontból is, hogy az adott probléma megoldásában milyen saját, illetve laikus segítő erőforrások és/vagy professzionális segítői hálók működtetése, használata adhat esélyt vagy esélytelenséget.

Feltevésünk szerint:

a feltárt jellemző életutak, sorsok kimutathatóan összefüggnek a különböző problémák hordozásával és annak kezelése, megoldása esélyeivel;

a minta belső rétegződésére vonatkozó feltevésünk szerint a vizsgált körben megtalálhatók a klasszikus szegénységkutatások által felvázolt életutak és problémák, de Zugló polgárosodottabb jellegének megfelelően, az utóbbi évek gazdaságpolitikai folyamatai hatására megjelennek a

MAGYAR VALÓSÁG

korábban a klasszikus középrétegbe sorolt, mára már kisebb-nagyobb mértékben lecsúszóban lévő családok is.

Hipotéziseink a következők:

- 1. A családstruktúrából adódóan:*
a családokban magas az elváltak, illetve a jelenleg válók aránya;
viszonylag magas az egyszülős családok – a gyermeküket egyedül nevelő szülők – aránya;
az egy háztartásban élők száma általában magas (5 fő vagy annál több);
a kereső-eltartott arány rossz, az egy családban nevelkedő gyermekek száma magas.
- 2. Az iskolai végzettségből adódóan:*
a családokban a szülők alacsony iskolázottságúak, a félbemaradt képzések jellemzik őket;
a szülők pályaelképzelései alapvetően szerények;
a gyermekek iskoláztatása nem tartozik a preferált célok közé.
- 3. Munkaerőpiaci helyzetük alapján:*
a szülők munkaerőpiaci helyzete rossz, alacsonyan kvalifikált munkaerők;
rendszeretlen munkavégzés jellemzi őket;
magas a munkanélküliek aránya.
- 4. Lakáshelyzetük alapján:*
nagy a lakósűrűség;
rossz a lakás állaga;
alacsony a jövedelem, jelentős része lakásfenntartásra megy el;
szerény vagyon.

I. Családösszetétel, családstruktúra, családkarrier

A zuglói problémás-veszélyeztetett családok körében végzett felmérés kiemelt témakörként szerepelt a családösszetétel, a családstruktúra és családkarrier jellegzetességeinek felmérése és elemzése.

A családok összetétele

A felmérésben részt vevő 317 családban az együttélők száma: 1132 fő

523 felnőtt korú	(46,2%)
609 gyermek	(53,8%)

Egy-egy közös háztartásban az átlagos lakósűrűség 3,57, vagyis átlagosan négyen élnek egy háztartásban.

A mintába került családok közül mindkét eredeti szülő hiányzik 9 családból (3,07%), a családok nagy része egyszülős család, amelyben főképp az apa nincs jelen. Apa nélküli családot összesen 136 esetben találtunk (46,42%), 14 esetben az anya hiányzik a családból (4,78%), míg 134 esetben mindkét eredeti szülő

jelen van a családban (45,73%). Természetesen a családok egy részében az apa szerepét az élettárs vette át, ezek száma 22 (6,94%).

Mind ezek alapján azoknak a családoknak az aránya, ahol mindkét szülő-gondviselő jelen van 51,42 százalék, míg 48,58 százalék azoknak a családoknak az aránya, amelyeknél csak az anya (vagy ő sem) van jelen. Ezekben az esetekben, majdnem 10 százalékban, más hozzátartozó – nagyszülők, testvér vagy ismerős – a családfő. Élettársi kapcsolatról 22 esetben tettek említést, ami az összes család 7,5 százaléka. A viszonylag szerény számú élettársi réteg meglehetősen szórt életkori megoszlást mutat a 20 és 55 éves életkor között, a legjellemzőbb életkor közel 45 százalékkal a 26–35 év közötti.

Családkarrier

A családokról adott alapjellemezés után elemezzük a mintába bekerült családok jellemző családkarrierjét, vagyis hogy milyen családi, házassági, együttélési kapcsolatok során alakult ki az a jelenlegi családstruktúra, amelyben élnek.

A felmérésben részt vettek:

16 százalékban állították azt, hogy még egyetlen házasságnak vagy együttélésnek minősíthető kapcsolatuk sem volt;

53,9 százalékban számoltak be egy házasságról, illetve együttélésről;

15,5 százalékban két kapcsolatról szólt a válasz;

5,9 százalékban három, illetve annál több kapcsolatról számoltak be.

Néhány megkérdezett nem kívánta feltárni eddigi kapcsolati rendszerét.

Az adatokból kitűnik, hogy meglehetősen magas azoknak a családoknak az aránya – összesen 70 százalék –, ahol a jelenlegi családstruktúra egyetlen kapcsolatból, annak sikeréből vagy sikertelenségéből alakult ki. A vártnál sokkal kevesebb azon családok aránya, ahol három vagy annál több házassági, illetve élettársi viszonyon keresztül alakult ki a jelenlegi családösszetétel.

A mintánkban az elvált, gyermekeit egyedül nevelő anyák aránya 28,2 százalék, a hajadonként gyermeket nevelő anyáké pedig 16,7 százalék.

Kutatásunk alapján az újabb házastársi/élettársi kapcsolatban élők aránya:

az apa él újabb házasságban	7,9%
az anya kötött újabb házasságot	26,2%
az élettárs valamelyike	9,0%

Arányukat tekintve ezek a számok azt jelentik, hogy durván a minta egyharmada létesített újabb kapcsolatot (kapcsolatokat) egyéni családkarrierjében, a másik kétharmad egyetlen vagy kapcsolat nélküli családi életutat járt be.

A következő jellemző változónk, amit elemzünk, a házassági, illetve élettársi kapcsolatból született gyermekek számának alakulása. Ebből kitűnik, hogy az anya első (és egyetlen) házasságából egy gyermek született 35,3 százalékban, két gyermek 27,1 százalékban és három gyermek

13,2 százalékban. Vagyis a családok több mint kétharmadában az anya első és mindmáig egyetlen élő vagy közben megszünt kapcsolatából született gyerekek élnek, számuk összesen 492. Ők adják ki az összes gyermekszám több mint 80 százalékát. A gyermekek életkorát tekintve a családok mintegy 80 százalékában kiskorú él, 54 esetben 18 éves vagy annál idősebb a gyermek.

A jelenleg közös háztartásban élők gyermekeinek családi státusáról kutatásunk alapján a következőket mondhatjuk el. A családok viszonylag szerény arányban számoltak be a második vagy sokadik kapcsolatból született gyermekekről, összesen 65 olyan család volt, ahol ilyen gyermekek éltek, illetve születtek.

Az összes gyermeklétszámhoz képest 16,5 százalék az anya és későbbi apa vagy élettárs gyermekeinek aránya. Az anya új élettárral való kapcsolatából (összesen 56 eset) 100 gyermek született, közel 37 százalékuk egyke.

A teljes gyermeklétszámhoz képest a jelenlegi férj vagy élettárs előző kapcsolatából született gyermekek aránya 2,8 százalék (9 eset), számuk 17.

A jelenlegi családokba összességében viszonylag kis számban kerültek be korábbi kapcsolatokból származó gyermekek, illetve viszonylag szerény a számuk az újabb együttélésből született gyermekeknek is (összesen 117 gyermek – a gyermekszám 19,3 százaléka).

Korábbi kapcsolatokból származó, de különélő gyermekekről 54 esetben számoltak be a szülők, 54 százalékuk 15 év fölötti. A gyermekek döntő többsége intézetben nevelkedett, kisebb hányaduk kollégista, illetve az elvált házastárral él. Nagykorú gyermekekről 46 esetben tettek említést, a válaszadók közel fele nem rendelkezik információval a gyermekéről.

A vizsgált családok életében szereplő gyermekek számarányát illetően fontos arányszámnak tekinthető, hogy a jelenlegi családokban élő 609 gyermekhez viszonyítva összesen 100 előző kapcsolatban maradt gyermek és fiatal felnőtt található, annak összes szülői felelősségi és anyagi terhével.

A jelenlegi családtípus

A korábbi jellemző családkarrier áttekintése után jellemezzük a felmérésbe bekerült családok jelenlegi családtípusát. A jellemző családtípusba sorolásnál a klasszikus szociológiai felosztást vettük alapul: így a nukleáris, az egyszülős és a kiterjesztett, többgenerációs családtípusba soroltuk a megkérdezetteket.

Nukleáris (kétszülős) családban egy házaspár vagy élettársi viszonyban élő pár él együtt saját vagy korábbi kapcsolataiból származó gyermekeivel. Ez a családtípus adja ki a mintában szereplő családok 52,4 százalékát.

Ahol a házaspáron és a gyerekeken kívül más rokonok is élnek ugyanabban a háztartásban, vagy egymással szoros és állandó kapcsolatban, ott *kiterjesztett családról* beszélünk. A kiterjesztett családban három vagy több generáció él együtt ugyanabban a háztartásban, vagy egymáshoz nagyon közel, és a nagyszülők, testvérek, sógorok és sógornők, nagynénik, nagybácsik és unokatestvérek tartozhatnak hozzá. Természetesen a kiterjesztett családon belül az alapcsalád lehet kétszülős és egyszülős is.

A vizsgált mintában a *kétszülős alapcsaládok* 19,8 százaléka él kiterjesztett családban, míg az *egyszülős alapcsaládok* 35,1 százaléka él kiterjesztett családi viszonyok között. Az összes családra vetítve 26,2 százalékban találtunk kiterjesztett családstruktúrában élőket.

A kiterjesztett családokban élő személyek között a nagymama él együtt a családdal 15,5 százalékban, a nagypapa 7,9 százalékban, egyéb rokon 3,5 százalékban és ismerős 1,6 százalékban.

Az *egyszülős háztartások* kategóriája több típust foglal magában. Túlnyomó többségüket a válás után az anya vezeti, mivel többnyire a feleség kapja meg a gyermekeket. Az egyszülős háztartások egy részében a szülő (anya) soha nem kötött házasságot. A legtöbb nő nem akar egyedülálló szülő lenni, de van egy növekvő kisebbség, amelynek tagjai éppen arra törekednek, hogy házastárs vagy partner nélkül neveljenek fel egy vagy több gyermeket. Rájuk a „tudatosan egyedülálló anyák” kifejezés illik. Rendszerint olyan anyák döntenek így, akiknek megfelelő anyagi hátterük van ahhoz, hogy apa nélkül is ellássák a gyermeket.

Az egyszülős családok a minta 47,6 százalékát teszik ki.

Látható, hogy a családok majdnem 50 százaléka egyszülős, ahol a családi munkamegosztás és a gyermekneveléssel kapcsolatos anyagi terhek megosztása miatt magasabb a kiterjesztett családban élők aránya is. A jellemzően időskorú segítők természetesen egy idő után maguk is ápolási-gondozási munkát igényelnek, adott esetben eltartásuk is terheli az alapcsalád egyetlen felnőtt, aktív tagját.

Vizsgálatunkban elemeztük azt is, hogy melyek a jellemző foglalkozási státusok, és hogy a családokban hogyan alakul az aktív és inaktív, illetve eltartotti arány, vagyis hogy egy vagy két keresőre hány eltartandó kiskorú, illetve családtag hárul.

Az apák döntő többsége szakmunkás munkakört (44,8%) tölt be, viszonylag kevés a szellemi (11,7), és különösen a vezető beosztású (2,1%). Viszonylag magas a regisztrált munkanélküliek (22,7%) és a nyugdíjasok (10,7%) aránya is. Az anyák legjellemzőbb foglalkozási státusa a gyes (25,7%) (magasabb, mint a 0-3 éves gyermekek aránya), és a regisztrált munkanélküli (16,4%), a dolgozó nők körében pedig a szakmunkás (11,2%), a betanított munkás (8,9%) és az adminisztratív munkakör (8,2%) a jellemző.

Aktív és inaktív szülők és az eltartottak aránya

A felmérésünk szempontjából jelentős veszélyeztetettség mutatók köréből kiemelt jelentőségű – főként az anyagi veszélyeztetettség szempontjából – az alábbi mutatóegyüttes:

a mintába került családoknak mindössze 14,5 százaléka kétkeresős családszerkezet;

egykeresős család a minta 44,16 százaléka;

míg a fennmaradó 41,34 százalékban nincs aktív, eltartó felnőtt a családban (természetesen inaktív státusú, de nem eltartott – pl. gyesen lévő, ápolási díjból, alkalmi munkákból, nyugdíjából, segélyből élő – van).

A jellemző eltartotti számra vetítve a fenti jellemzőket, a következő összesítést kapjuk:

kétkeresős családok tartanak el összesen 98 gyermeket – átlagosan 2,17 főt –, azaz két keresőre jellemzően két eltartott jut;

az egykeresős, de kétszülős családok tartanak el összesen 198 gyermeket – átlagosan 3,37 főt –, azaz egy keresőre jellemzően 3–4 eltartott jut;

egyszülős családban összesen 105 gyermek él – átlagosan 1,75 fő, azaz egy keresőre jellemzően két eltartott jut;

a jelenleg aktív kereső nélküli családokban él összesen 258 gyermek – átlagosan 1,96 fő –, azaz a kereső nélküli családokban jellemzően két eltartott él.

A fenti elemzés azt mutatja, hogy a leginkább veszélyeztetett családszerkezet a kétszülős, de egyetlen keresőre építő család, hiszen ebből az egyetlen keresetből kell 3–4 kiskorút eltartani. Valószínűleg teljes mértékben a segélyekre, illetve alkalmi munkára építenek azok a családok, amelyekben nincs hivatalos eltartó családtag, miközben jellemzően két gyermek is eltartásra szorul. Ebből a szempontból a legkedvezőbb a helyzetük a viszonylag kevés számban található, kétkeresős családoknak, amelyekben az eltartott gyermekek száma sem túl magas.

II. Az iskolai karrier és veszélyeztetettség összefüggése

Kérdőívünkön belül külön fejezetet állítottunk össze annak érdekében, hogy megtudjuk, miként is alakult az iskolai karrier a veszélyeztetett gyermekek családjában.

Az apa és az anya iskolai végzettsége

Tekintettel arra, hogy a család mobilitási esélyeit s a gyerekek iskoláztatására vonatkozó elképzeléseket jelentős mértékben befolyásolja az apa és az anya által megszerzett iskolai végzettség, kérdőívünk iskolai végzettségekről szóló fejezete e kérdésekkel kezdődött.

Adataink szerint az apák 69 százaléka alacsony iskolai végzettségű, azaz legfeljebb szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezik, s ezen belül is több mint 40 százaléknyi a csak általános iskolát végzettek aránya. Ez a tény nyilvánvalóan erősen korlátozza a mintában szereplő apák munkavállalási esélyeit, s hatással van a családok jövedelmi viszonyaira is.

Az összesített adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az anyáknak több mint egyharmada (38,1%) nem jutott túl az alapfokú iskolai képzésen, s ha hozzáadjuk ehhez a szakmunkás-bizonyítványt szerzettek adatait, látható, hogy a megkérdezettek 61,4 százaléka igen alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik.

Ha figyelembe vesszük, hogy a háztartások közel felében nincs jelen az apa, s ahol jelen van, ott többnyire maga is igen alacsony iskolai végzettségű, a kilencvenes évek Magyarországnak mobilitási mutatóit tekintve nagy valószínűséggel arra számíthatunk, hogy e családok esetében nem várható a gyermekek generációjának magas iskolázottsága. (A megfogal-

mazott szülői tervek és a gyermekek jelenlegi tanulmányi eredményeinek összevetését lásd később!) Az anya alacsony iskolázottsága természetesen az apákéhoz hasonló módon kedvezőtlenül befolyásolja a szülő elhelyezkedési esélyeit, valamint jövedelmét.

Tovább elemezve a kapott adatokat, látható, hogy ha egy családban mindkét szülő jelen is van (ami egyébként nyilván előnyösebb helyzetet jelent), a hátrányok e minta jelentős részében inkább összeadódnak, mint kiegyenlítődnek.

Korábbi szülői elképzelések a saját iskolai karrierről

A vágyak és lehetőségek kontrasztjának pontosabb érzékelése érdekében érdemes összevetni a családfő, majd később az anya eredeti elképzeléseit a saját, megvalósult terveivel.

Az apák 29,5 százalékban szerettek volna főiskolai vagy egyetemi diplomát szerezni, de ez mindössze 11,6 százalékknak, azaz az adott csoport felénél is kevesebbnek sikerült a mai napig. Gimnáziumi és szakközépiskolai végzettséget is többen kívántak szerezni, mint ahánynak végül sikerült, de a különbségek itt láthatóan kevésbé jelentősek, hiszen 5 százalékon belüliek az eltérések. Ennek megfelelően az iskolázottsági szint másik pólusán nyilvánvalóan éppen ellenkezően alakultak az eredmények, hiszen jóval kevesebben tervezték az alacsony iskolai végzettséget, mint ahány esetben ez végül realitássá vált. Fontos megjegyezni, hogy a válaszadók közel 10 százaléka a saját bevallása szerint egyáltalán nem is kívánt semmiféle iskolát elvégezni, tehát a jelenlegi alacsony iskolai végzettsége voltaképpen jól illeszkedik a korábbi elképzeléseihez, hiszen e téren nem voltak komoly aspirációi.

Az anyák elképzelései némiképpen hasonlóan alakultak az apákéhoz, hiszen itt is sokkal többen tervezték magasabb iskolai végzettséget korábban, mint ahány ezekből végül is megvalósult.

A válaszolók 31,1 százaléka tervezte úgy, hogy főiskolai vagy egyetemi diplomát szerez, de ehhez képest megdöbbenően kevesen tudták realizálni mindezt, hiszen felsőfokú végzettséggel ma mindössze a megkérdezettek 6,6 százaléka rendelkezik, tehát csak kb. minden ötödik nő válhatta valóra saját iskolázottsági terveit. Azt persze nyilván nem tudhatjuk, hogy elképzeléseik a saját, korábbi iskolai eredményeiket figyelembe véve reálisak voltak-e, akár egy rövidebb időszakra is. (Mindenesetre az, hogy saját szülei – tehát a nagyszülői korosztály – megszerzett iskolai végzettsége messze elmaradt a szülői korosztály vágyaitól, ennek irreális voltát sejteti, amit a később következő adatok is alátámasztanak.)

A nagyszülők iskolai végzettsége

Ahhoz, hogy képet kaphassunk az *iskolai mobilitás családon belüli alakulásáról*, meg kellett kérdeznünk a nagyszülői korosztály iskolai végzettségét is, miáltal a helyzet három generáción át válik követhetővé (legalábbis részben, hiszen a gyermekek többsége még ma is tanul).

A mintában szereplő nagyapák 74,7 százaléka (összesen 183 fő) alacsony

iskolázottságú, ami részben magyarázatot is ad a szülői korosztály alacsony iskolázottságára. Mindazonáltal ha összehasonlítjuk e két korosztály iskolai végzettségeit, megállapíthatjuk, hogy csekély mértékű felfelé irányuló mobilitás mégis tapasztalható az iskolai karrier terén.

A nagyszülői generációt tekintve a nagymamák (mint hagyományosan a nők) általában alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek a férjeiknél. Ennek megfelelően a mintában megnevezettek 57,3 százaléka csak alapfokú végzettséget szerzett. Összehasonlítva adataikat a szülői korosztályéval, itt is követhető a kis mértékű felfelé irányuló mobilitás.

Összefüggések az egyes nemzedékek iskolai végzettsége között

Miután áttekintettük az egyes korosztályok iskolai végzettségét a nemek szerint, megvizsgáltuk, hogy vajon milyen mértékben függ össze az egyes nemzedékek iskolai végzettsége.

Az elvégzett statisztikai próba eredményeként elmondhatjuk, hogy rendkívül erős, statisztikai értelemben szignifikáns összefüggés található a nagyszülők és a szülők iskolai végzettsége között.

A minta alapján az intergenerációs mobilitás 49 százalék, amelyből a felfelé irányuló mobilitás 20 százalék. A megkérdezettek közel 70 százaléka tehát az apja iskolai végzettségi szintjét megtartotta, vagy növelte is azt. Magas azonban – mintegy 30 százalék – azoknak az aránya, akik nem értek el az apákéhoz hasonló iskolai végzettséget sem.

Az általános iskolát végzett nagyapák fiai a véletlenszerűen elvárnál jóval nagyobb arányban: 44,9 százalékban szintén általános iskolai végzettséget szereztek. Mindössze csak minden második gyermek tudott magasabb iskolai végzettséget szerezni, és ezeknek jelentős része – eggyel magasabb – szakmunkásképző iskolai végzettséggel rendelkezik. 17 százalékának sikerült érettségi bizonyítványt is szerezni, de nincs diplomás az általános iskolát végzett nagyapák gyermekei között.

A szakmunkás nagyapák gyermekeinek is a fele szerzett más iskolai végzettséget. Ebből a kategóriából 29 százalék szerzett magasabb végzettséget (minimum érettségit), mint a nagyszülő, és 12 százalékának van diplomája.

A szakközépiskolát végzett nagyapák gyermekeinek kétharmada nem szakközépiskolát végzett. Sajnos a csoport tagjai közül lefelé mobil 41 százalék, akik kisebb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a nagyszülők. Egynegyedük szakmunkás lett. Mindössze 8 százalék szerzett diplomát. Érdekes adat, hogy a szakközépiskolai végzettséggel rendelkező nagyapák gyermekei szignifikánsan nagyobb arányban végeztek szakközépiskolát (nem többet és nem kevesebbet), mint a más családi háttérrel rendelkezők.

A gimnáziumot végzett nagyapák gyermekei közül senkinek sem azonos a végzettsége az apáéval. A csoport nagy része – 70 százalék – lefelé irányuló mobilitást mutatott, és elég nagy, 30 százalék az általános iskolai végzettségük aránya. Viszont óriási különbség a többiekhez képest, hogy 30 százalékot tesz ki a főiskolát, egyetemet végzettek aránya.

A diplomás nagyszülők gyermekeinek fele tudott szintén diplomát szerezni, de nem volt közülük senki, aki csak általános iskolai végzettségű maradt.

Az adatok tökéletesen mutatják, hogy a csoportok között elég élesek a határok: egy generáció szinte csak egy kategóriát tud felfelé ugrani, míg a lefelé mozgásnak nincsenek korlátai. Minél magasabb a nagyapa végzettsége, annál nagyobb az esély, hogy a gyermeknek is magasabb lesz az iskolai végzettsége. *Egy diplomás nagyapa unokájának 35-ször nagyobb az esélye, hogy diplomás legyen, mint egy általános iskolát végzett nagyapa unokájának.*

Szülői elképzelések a gyermek iskolai karrierjéről

Megkérdeztük, mi az elképzelésük jelenleg a szülőknek a saját gyermekük iskolai karrierjét illetően, azaz mit szeretnének, gyermekük meddig tanuljon. A válaszadók közül többen nem adtak határozott választ, szerintük ez attól függ, hogy mit akar majd a gyermek.

A szülők mindössze 12,8 százaléka gondolja úgy, hogy az *alacsony iskolai végzettség is elég* lenne a gyermekének. (Emlékeztetőül: e mintában az apák *mintegy 69 százaléka* rendelkezik ilyen végzettséggel.) A szülők által megfogalmazott elképzelések saját gyermekük iskolai végzettségéről arról tanúskodnak, hogy szívesen támogatnák gyermekük magasabb iskolai végzettséghez jutását, hisz *jelenlegi aspirációik szerint a gyermekek közel 40 százalékának érettségi vizsgát kellene tennie, 46,9 százalékának pedig felsőfokú végzettséget kellene szereznie.*

E szülői elképzeléseket mindenképpen érdemes összevetni az adott gyermekpopuláció jelenlegi iskolai eredményességével, valamint azokkal a társadalmi szinten megnyilvánuló szocializációs trendekkel, melyek ma az iskolai mobilitás területén megjelennek hazánkban.

A gyermekek iskolai eredményessége, az évisméltlések

A magyar iskolarendszer sajátosságait, s az utóbbi néhány évtized oktatás statisztikai adatait figyelembe véve elmondhatjuk, hogy reális esélyük a felsőoktatási végzettség megszerzésére csupán a jó, illetve jeles rendű diákoknak van, s mivel ez a mintában több mint 50 százalékot jelent, ennek alapján akár reális is lehetne a szülők iskoláztatási elképzelése. Az, hogy optimizmusuk mégsem tűnik igazán megalapozottnak, részben a magyarországi iskolai mobilitási szorzószám alacsony voltából, részben pedig abból is kikövetkeztethető, hogy a gyermekek egy része még iskolai karrierje kezdetén tart, ugyanis relatíve kevés a mintában a 14 év feletti gyermek.

Mivel a *gyenge tanulmányi eredménynek igen markáns jelzőeszköze az évisméltlés*, így erre külön is rákérdeztünk. A „Volt-e évisméltló a gyermek?” kérdésre 40-en (12,6 %) válaszolták azt, hogy az *egyik gyermekük már egyszer volt*, mégis csupán 9,6 százaléka tartotta igen gyengének (tehát egyesnek vagy kettesnek) gyermeke iskolai teljesítményét.

7 olyan család is van, ahol a gyermek már többször is bukott évisméltlésre, s 1 olyan, ahol eddig már több gyermek is ismételt osztályt. A választ adó családok közül tehát *48-ban (23,4 %) igenis komoly problémákat jelent*

a gyermek számára az eredményes iskolai szereplés, még ha a szülő szubjektíven nem is ítéli mindig olyan jelentősnek e gondokat.

A gyermekek tanórán kívüli tevékenysége

Az 1980-as és 90-es évek szociológiai kutatásai alapján egyértelműen kirajzolódik egy olyan tendencia, amely szerint azoknak a gyermekeknek lesznek jó esélyeik a közép-, illetve felsőfokú oktatásban való, eredményes részvételre, akiknek már általános iskolás koruktól fogva gondoskodnak a szüleik bizonyos egyéb „kulturális aktivitásokról”, mint pl. nyelvtóra, zenei tanulmányok, számítógépes tanfolyam.

Az érvényes válaszok megoszlása a következőképpen alakult e témakörben: 99 szülő gyermeke nem jár rendszeresen semmilyen tanórán kívüli kulturális programra, 174 szülő gyermeke egyre, 34 gyermeke kettőre, 8 háromra, s 2 gyermek jár még több különóra.

Mivel az adatok jól érzékeltetik a preferenciákat, érdemes áttekinteni, ahogyan a különféle szabadidős tevékenységek megoszlának egymás közt. Mindez egyúttal ismét közelebb visz a realitásokhoz, illetve ahhoz a diszcrepanciához, amely a szülői elvárások és a gyermek reálisan várható iskolai karrierje között van!

Megkérdeztük a szülőket, hogy fizetnek-e gyermekük különórájáért. A válaszok alapján elmondhatjuk, hogy a szülők 69 százaléka, tehát több mint 2/3-a nem fizet, s ha a jövedelmi viszonyait elemezzük, valószínűleg nem is lenne képes fizetni gyermeke különóráiért.

III. A foglalkoztatási helyzet és a munkanélküliség

Szociológiai felmérésünkben a mintában szereplő felnőttek között 76 fő (24%) volt munkanélküli. Vajon veszélyeztetett-e a minta másik 76 százaléka munkanélküliség szempontjából? Elméleti tanulmányok és gyakorlati tapasztalatok alapján a még dolgozó rétegnél a következő problémák árnyékolhatják be a biztosnak látszó pozíciót: pl. szakmájának elavultsága vagy a szak-képzettség hiánya, a családszerkezet, a családi problémák, az életkor a munkaerő-piaci kereslet szempontjából, egészségügyi gondok, a létfenntartás nehézségeiből keletkező rendszeres frusztrációk.

Munkaerőpiaci esélyek

A vizsgált populációban a szakmunkás, illetve a betanított munkás státus volt a jellemző. Jelentősen változó foglalkozási karrier nem jellemezte őket, esetleg valaki betanított munkásból szakmunkássá, irodai munkássá vagy vállalkozóvá vált. Sajnos a fordított út is sokuknál tapasztalható, amikor is szakmunkásból lettek betanított munkások. Ez leginkább a tömeges létszámleépítések, a gyárak megszűnésének ideje alatt zajlott, hiszen kb. a kilencvenes évek elején váltak munkanélkülivé.

Egy-egy munkahelyen az eddigi munkában töltött életút alatt 6–7 évet

dolgoztak (ne felejtjük el, hogy a minta középkorosztály!), s általában 2-3 munkahelyük volt az átlag 19 éves munkaviszony alatt. Átlagos fizetésük: 20–35 ezer forint közötti.

Említettük már, hogy komoly koncentrációs gondot, teljesítményingadozást okozó tényező az egzisztenciális szorongás, amelyet a még létező munkahely elvesztésétől való félelem okoz. Az ennek oldására szolgáló munkavállalói technika a „több lábbon állás”, vagyis további keresetkiegészítő elfoglaltságok vállalása, ami viszont a speciális készségek, képességek meglététől függ. A válaszadók közül csupán 3,8 százalék rendelkezik vállalkozással, s csak 3,5 százaléknak van másodállása, mellékfoglalkozása. Az alacsony százalék érthető is, hiszen a válaszadókra az jellemző, hogy igazán piacképes, eladható tudásuk nincsen, mindössze 13 százalékban vállalnak alkalmi munkákat.

Ha a fenti tényezőket összevetjük, elmondhatjuk, hogy a kérdőíves felméréseinkben szereplő még dolgozó szülők jelentős része számára reális veszély, hogy elveszíti jelenlegi munkahelyét.

A kerületi munkanélküliekről

Zuglóban az aktív munkavállaló korúak körében a regisztrált munkanélküliek aránya kb. 5–6 százalék, tehát viszonylag kedvezőnek tűnő a kép. A veszélyeztetett családok körében végzett felmérésben szereplőknek viszont 24 százaléka, összesen 76 fő a munkanélküli. Érdeemes megnézni az érintettek életkori eloszlását:

az anya jellemzően (21 százalékban) fiatal, azaz 26–30 év közötti; vagy középkorú, tehát 31–35 éves (ez a megkérdezettek 20 százalékát jelenti);

az apák némileg idősebbek, 36–40 év közöttiek (21 százalékuk); és 41–45 év közötti (20 százalékuk).

Az iménti adatok azért is érdekesek, mert az egész mintát tekintve kb. 35 százalék jelezte, hogy van munkavállalási problémája, a saját klienseink közül is.

A munkanélküli megkérdezettek közül az apák 47 százaléka már több mint 3 éve van állás nélkül, illetve közel 29 százalékuk 1-3 éve. Az anyák sincsenek jobb helyzetben, 37 százaléknál ez a helyzet 1-3 éve áll fenn. Érdekes viszont az, hogy sem az anyák, sem az apák 67 százaléka korábban még nem volt munkanélküli, vagyis az elsőgenerációs munkanélküliek rétegébe tartoznak.

Nagyon fontos kérdés annak megvizsgálása, hogy az érintett 76 fő hogyan próbál álláshoz jutni. A megkérdezett munkanélküli apák 29,4 százaléka, az anyáknak pedig 50 százaléka hirdetések útján próbálkozik. A nők szívesen fordulnak ismerőseikhez – a megkérdezettek 30 százaléka jelezte ezt, s a férfiak 35 százalékban tesznek ugyanígy. Hazánkban még ma is létező gyakorlat, hogy az ismerős megfelelő hírforrás, de egyben „referencia” is. A munkáltató örömmel alkalmaz úgy munkaerőt, ha valaki „áll mögötte”, megbízhatóbbnak tartja így azt. A férfiaknak 17,6 százaléka még rokonai által is próbálkozik.

A megkérdezett apák közel 12 százaléka, az anyák 10 százaléka fordul a munkaiügyi kirendeltségekhez.

A segítségnyújtás szempontjából *nagyon fontos azt is látni, hogy ki mennyire aktív az álláskeresést illetően.* Áttekintve a kapott adatokat leírható, hogy az apák 58 százaléka hetente próbálkozik, 28 százalékuk 1 hónapnál is ritkábban aktív. Az anyák 36 százaléka hetente, ugyanilyen hányada többhetente, s 27,8 százaléka csak havonta keres munkahelyet.

Következő kérdésünk arra irányult, hogy megtudjuk, *ki mivel tölti korábban megszokott munkaidejét:*

a megkérdezettek 50 százaléka (valószínűleg főleg a nők) a háztartás teendőit látják el;

22,7 százalék alkalmi munkát végez;

18,2 százalékban a felszabadult időt a gyerekekre fordítják;

4,5 százalék semmit nem csinál, s szintén ekkora arány társasági életet él.

A bevezetőben azt is megemlítettük, hogy a munkanélküliség természetes következménye lehet az *egészségi állapot* romlása is. Kérdőíves felmérésünk során erre is rákérdeztünk. A megkérdezettek 66 százaléka azt állította, hogy *egészségügyi állapota változatlan, 31 százalékánál romlás tapasztalható (viszonylag magas arány), míg 2,8 százalékánál javulás állt be.*

A munkanélküli lét magával hoz szociális feszültségeket, amit megérez a család. A megkérdezettek 34 százaléka számol be arról, hogy *romlott a környezetével a viszonya, 5,7 százalékánál javult, 60 százalék pedig arról nyilatkozik, hogy semmit sem változott.*

Fontos kérdés az is, hogy vajon jelenleg van-e valami remény, *van-e folyamatban állásajánlat?* 26,8 százalékuk éppen erre vár, míg 73,2 százalékánál *semmi aktuális lehetőség nem volt*, ami igen magas százalék, tekintetbe véve, hogy, mint korábban láttuk, nagy arányban (ffi: 58,3%, nő: 36,1%) járnak hetente munka után.

Elhelyezkedési nehézséget okozhat valamilyen *saját egészségügyi probléma* is. Ez a megkérdezettek közül átlagosan minden negyedik ember számára jelent gondot, a válaszadók 26,8 százaléka számol be erről. Valamelyik *családtag betegsége* az esetek 23,9 százalékában jelent akadályt a munkavállalásban.

IV. A veszélyeztetett családok lakáskörülményei

Mindenütt az emberek legalapvetőbb szükségletei között tartják számon a biztonságos lakáskörülményeket, melyek megléte vagy hiánya döntően befolyásolja az egyén életminőségét, s lehetőségeit céljai elérésében.

A lakások alapvető jellegzetességei

A mintában lévő háztartások több mint 40 százaléka régi bérházban él, míg közel 20-20 százalékának társasházi, illetve panellakása van. A felkeresett családok közül mindössze néhány (6%) lakik családi házban.

A felkeresett lakóépületek közel 50 százaléka több mint 50 éve épült, és csak elvétve találunk közöttük újnak mondható, 1986 után épült házakat.

A megkérdezett családok 50 százaléka felújításra szorulónak vagy éppen

veszélyesnek minősítette lakóépületét. Megjegyzendő, hogy ezt a körülményt szubjektíven kellett véleményezniük a kérdezetteknek, ahol a kérdezést folytató munkatársak olykor nemcsak megerősítették az elhangzottakat, de gyakran úgy vélték, hogy az „átlagos” minősítésben sok a „jóindulat”, mert bizony ezek nagy részére is ráférne a tatarozás.

A fővárosi, illetve kerületi lakások tulajdoni struktúráját valamelyest ismerők számára ezek között a háztartások között feltűnően magasnak minősülhet az önkormányzati tulajdonban maradt lakások száma (45%), aminek két oka lehet: nem tudták kifizetni a vételi árat, illetve a nagyon leromlott házakban lévő lakásokat az önkormányzat nem adta el.

A lakások komfortfokozata szempontjából a helyzet ellentmondásos: magas, közel 80 százalékos a komfortos, illetve az összkomfortos lakások aránya, viszont amennyiben a lakások állapotát, felszereltségét, bútorzatát figyeljük, kevésbé biztató képet kapunk. Továbbá az is pregnáns adat, hogy 23 százalékuk komfortnélküli lakásban él.

A felkeresett háztartások mintegy 10 százaléka egy, maximum két helyiséges, lakásnak csak túlzással nevezhető helyen él. Igen jelentős (57%) az 50 m²-nél kisebb lakásban élők aránya.

A vizsgált háztartások laksűrűsége jóval meghaladja a kerületi átlagot, vagyis azt láthatjuk, hogy ezekben a többnyire kis méretű lakásokban lényegesen többen laknak az átlagosnál. Különösen „sűrűn” laknak (6 vagy több fő) a felkeresett lakások 8,3 százalékában.

A kérdezettek 56,2 százaléka egy, illetve másfél szobás lakásban él, s ez megerősíti az előző kérdésnél tett megállapításainkat.

A rendszerváltás (1990) előtti lakástulajdoni helyzet ismeretében nem meglepő, hogy a családok zöme az önkormányzat által jutott jelenlegi lakásához, vagyis beköltözésekor a lakás önkormányzati tulajdonban (főbérlet) volt. Figyelmet érdemel az eredetileg vásárolt lakások jelentős aránya (19,9%).

A felmérésben szereplők között aránylag magas (65%) a 10 évnél rövidebb ideje itt lakók aránya. A megkérdezettek 44,8 százaléka elégedett lakása méretével, 63 százaléka az elrendezéssel, viszont 72 százalékuk magasnak tartja a lakás fenntartási költségeit.

A lakáshátraléokra vonatkozó kérdésre adott válaszok alapján elmondható, hogy a kérdezettek 35 százalékának van kisebb-nagyobb összegű alapdíj- és rezsihátraléka. Ebből arra is következtethetünk, hogy valóban sikerült megtalálnunk azt a kerületi háztartáscsoportot, ahol különböző okok, elsősorban az alacsony jövedelem miatt gyakran nem tudják kifizetni a lakás költségeit.

A lakások felszereltsége (ingó vagyon)

Egy adott család vagyoni helyzetét jellemző módon a felhalmozott ingatlan és ingó vagyon helyzetével szokták felmérni. A korábban feltett ingatlan vagyontra vonatkozó kérdések után további kérdéseink az ingó vagyon mértékét és értékét kívánták felmérni. Ezek a kérdések, együtt az esetleges nem lakáscélú ingatlantulajdonnal, a szükség esetén valamilyen módon mobilizálható anyagi eszközökkel való ellátottságot mutat-

MAGYAR VALÓSÁG

ják meg. E tárgykörben kapott válaszaink összesítését mutatja a következő ábra:

Elemézve az ábrán látható adatokat elmondhatjuk, hogy a mintát alkotó családok jelentős hányada *csak az alapvető tartós fogyasztási cikkeket birtokolja (mosógép, hűtőszekrény, televízió), s elhanyagolható az értékesebb, a magasabb életnívót feltételező berendezések, áruk (fagyasztóláda, mobil telefon, hi-fi torony, számítógép, autó) aránya. Sok család ezeket a berendezéseket is használtan vette, illetve kapta, igen gyakran ezek életkora is magas.*

Lakásjellegű kiadások (Ft/hó)

Az alábbi kérdéseinkkel azokat a jellemző lakásfenntartási költségeket kívántuk felmérni és számszerűsíteni, melyek havi gyakorisággal jelentkező kiadásokat jelentenek, s amely adatok viszonyítási keretet adhatnak számunkra a hátralékképződés jellemző mértékéhez és értékéhez is.

Az adatsor szerint a lakbér és a közös költség arányai nagyon hasonlóak. Lényeges eltérést a legmagasabb (6000 Ft feletti) összeget fizetőknel láthatunk: kétszer annyian vannak a saját lakással rendelkezők között 6000 Ft-ot meghaladó díjat fizetők. Azt is megállapíthatjuk, hogy a kérdezettek többségénél önmagában a lakbér a havi 1000 Ft-ot sem éri el, tehát méltányosnak mondható. Köztudott, hogy a lakhatással kapcsolatos családi kiadások között a közüzemi díjak (víz, gáz, villany, távfűtés) a legmagasabbak, a mintába bekerült családok közel 2/3-a havonta több mint 6000 Ft-ot fizet. Az esetek többségében e költségek olyan szolgáltatások díjait jelentik, melyek szabályozására – csökkentésére – a családoknak nincs lehetőségük. A telefon ezeknek a családoknak az életében nélkülözhető szolgáltatásnak számít, ezt bizonyítja az 1000 Ft alatt fizetők nagy aránya. Valójában ők hívásra nem is használják a telefont, csak hívás fogadására (egyirányú a rendszer). A mintába került háztartások között aránylag kevésnek van OTP-tartozása (22,4%), közöttük is az 1000 Ft/hó alatti törlesztőrészlet dominál.

A különböző segélyekben részesülők aránya

Következő kérdéseink arra irányultak, hogy megtudjuk a vizsgált családok különböző önkormányzati támogatásokban, segélyekben való részesülésének mértékét. Alapvető tény, hogy a rászorult, veszélyeztetett családok életében jelentősek, sokszor a megélhetés egyetlen forrását vagy az igen nehezen pótolható forráskiegészítést jelentik ezek a támogatások. Közvetett módon ezzel a kérdéssorral a helyi támogatások célzottsága is felmérhető.

A kapott adatokból kiderül, hogy legtöbben rendszeres gyermeknevelési támogatásban részesülnek (65,1%), viszonylag magas az átmeneti segélyt kapók aránya (24,9%), míg az összes többi önkormányzati segélytípusból 10% alatti arányban részesültek a megkérdezettek.

V. Problémák és erőforrások a veszélyeztetett családok szociális gondjainak megoldásában

Kérdéseink alapvetően arra vonatkoztak, hogy a megkérdezetteknek milyen természetű problémái vannak a mindennapi életben, amit meg akarnak oldani a közeljövőben.

A válaszolók 41 százaléka gondolta úgy, hogy lakásproblémája nem megoldott – vásárolni, cserélni vagy felújítani szeretne.

32,4 százalékuk jelölte meg, hogy valamilyen természetű állásproblémája van (pl. alulfoglalkoztatás, alacsony bér, kedvezőtlen munkaidő-beosztás, vagy éppen aktuális, esetleg tartós munkanélküliség).

Az anyagi problémák sorában ötféle lehetőséget is megjelöltünk, külön ki-gyűjtöttük a jellemzően egy vagy több problémát említők arányát, illetve tipizáltuk a jellemző problémakombinációkat is. Az anyagi problémák köréből egyetlen problémát jelölők (a minta 24 százalékának) válaszai a következőképp oszlanak meg: ruházkodás 11 százalék, rezszi elmaradása 6 szá-zalék, élelembeszerzés 2,5 százalék, gyógyszer 0,6 százalék, egyéb 3,8 százalék.

A több problémát megjelölők közül 2 problémát említett 17,3, 3 problémát 34,7, 4 problémát 16,4 százalék.

A kapott adatokból tehát arra következtethetünk, hogy az egy prob-lémát megjelölők között leginkább a ruházkodás, illetve a rezszi fizetése jelent gondot, jellemzőbb azonban az, hogy akinek anyagi problémája van, az igen alapvető szükségleteket érint, így a források hiányát csak-nem minden felsorolt területen megérzi. A válaszadók több mint 1/3-a válaszolt úgy, hogy a felsoroltakból legalább 3 dologban érintett, 16,4 százalék pedig legalább 4 problémát jelölt meg. A válaszadók összességének 91,5 százalékát jellemzi, hogy anyagi erőforrásai legalább egy szükséglet kielégítésére kevesek és 62,7 százalékban találtunk többféle anyagi problémával küsz-ködőket. A legjellemzőbb forráshiányos szükségletkombináció két probléma esetén a ruházkodás és élelembeszerzés, három probléma említésénél a rezszi fize-tése, a ruházkodás és az élelem beszerzése, míg a négy problémával küszködőknél minden, az egyebeket kivéve. Tekintettel arra, hogy a fent felsoroltak az elemi szükségletek kielégítésének folyamatos gondjára utalnak, feltéte-lezhető, hogy az érintettek szinte egyáltalán nem képesek anyagiakat ál-dozni bármi másra, és különösen nem képesek tartalékot képezni bár-milyen váratlan kiadási célra. A megkérdezettek 91,5 százalékáról megál-lapíthatjuk, hogy valamely alapszükségletben szegénynek és az élet számtalan lehetőségétől depriváltak minősíthetők.

A jogi problémák esetében is többféle problémátípussal dolgoztunk, me-lyek feldolgozási metodikája azonos volt. A megkérdezettek 47 százaléka válaszolt úgy, hogy érintett jogi problémakörben, közülük legnagyobb arányban, 86,6 százalékban válással és az azzal összefüggő jogi problémákkal – gyermek-elhelyezés, gyermektartásdíj, lakásmegosztás – küszködnek, mindössze néhány esetben találtunk más jellegű és típusú jogi problémát. Nem meglepő, hogy egyéb jogi viszonylat nem igazán jelenik meg, sőt az is valószínű, hogy ha lennének is, nem biztos, hogy felismernék azt.

Megkérdeztük azt is, hogy van-e valamilyen életvezetési problémájuk vizsgálati személyeinknek (saját belátásuk szerint). Az előző kérdésre kapott

válaszok után érdekes, hogy a megkérdezettek 52,4 százaléka erre a kérdésre nemel válaszolt, és 47,6 százalék számolt be életvezetési, azon belül partnerkapcsolati és/vagy gyermeknevelési vagy egyéb gondról. Többségük – 17,7 % – gyermeknevelési problémát jelölt meg, és csak 8,8 százalék partnerkapcsolatit, míg újabb 5,9 százalékban mindkettőt megjelölték. A 8,8 százalékos partnerkapcsolati arány ugyan rímel a 7,3 százalékos válási arányra, de ugyanakkor utal arra is, hogy a probléma e családokban csak akkor fogalmazódik meg problémaként, amikor az már jogi útra terelődött. Természetesen más okai is lehetnek annak, hogy ezt a problémát nem vállalják a megkérdezettek, miközben ez a tény a mentálhigiénés kultúra alacsony fokát jelzi.

Információt gyűjtöttünk arról, vajon van-e nehézségük a kérdezetteknek hivatalos ügyek intézésében. Eredményeink szerint a válaszadók mintegy 57,7 százalékának okoz gondot az, hogy mit, hol, hogyan kell elintézni, míg ezen belül 45,9 százaléknak ez több szinten is problémát okoz. Legtöbbsen már azt az „akadályt” sem képesek venni, hogy kihez kellene fordulniuk hivatalos ügyek elindításához. Ebből arra következtethetünk, hogy az önérdek-érvényesítés ott sem realizálódik, ahol arra lehetőség lenne, illetve a megfelelő célsegítség nem ismerik fel, nem érik el. Ezt részint magyarázhatjuk információhiánnyal, de úgy gondolom, ennek más oka is kell hogy legyen (pl. bizalom, önbizalom, rutintalanság, büszkeség stb.).

Probléma-konfigurációk és a háttérmutatók elemzése

Elemzésünk következő menetében a különböző mennyiségű és típusú problémákat megfogalmazó családoknál megkíséreltük azokat összefüggésbe hozni az adott családra jellemző, az élethelyzetéből adódó háttérváltozókkal. Feltételeztük, hogy az adott problémák meglétéhez, azok jellemző kombinációihoz társíthatók a teljes mintára érvényes mutatók, adatok eloszlásán belüli, markánsan elkülöníthető kisebb alcsoportok, belső rétegződések. Az összevetés révén már le lehet írni, hogy egy adott problémát, illetve problémakombinációt említő családok alcsoportját milyen családstruktúra, egészségi állapot, iskolai, munka- és lakáshelyzet jellemzi.

Összehasonlító elemzésünk eredményeként a következő háttértényezőket rajzolták ki az egyes problémacsoportok körül:

A problémamentesség legpregnansabb indikátoraiként a kvalifikált, kétkeresős és kétgyermekes családtípust határozhatjuk meg.

Az anyagi forráshiány mint vezető probléma legerőteljesebb indikátorsora a magas gyermekszám, az egyik szülő inaktív (de nem eltartott) státusa és a nagyméretű, magas rezsijű lakás.

A két problémával küszködők jellemző alcsoportjai viszonylag kis elemszámmal szerepelnek a mintában, közülük a lakás- és anyagi problémával küszködők legfőbb megkülönböztető sajátossága a minta átlagánál magasabb hátralékos (50%) arány, e mellett körükben sokkal több a nem saját jogon lakók aránya (20%) (pl. albérlet, szívességi lakáshasználat...).

Az anyagi és munkavállalási problémával küzdő családok legpreg-

nánsabb jellemzője mindkét szülő inaktív státusa (messze magasabb arányban az átlagosnál), körükben több az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, ezzel összefüggően már jellemzőbb rájuk a regisztrált vagy regisztrálatlan és tartósan fennálló munkanélküliség, a nyugdíjas, illetve gyes-státus mellett.

A három vezető problémát felsorolók csoportjain belül a munkavállalási, lakás- és anyagi gondokat említők legfőbb sajátossága, hogy az anya 100 százalékban inaktív státust tölt be (gyesen van vagy tartósan munkanélküli); akik jellemzőbben egyetlen szülőként nevelik gyermekeiket, azok viszont az átlagnál magasabb számban vannak (körükben 66,7 százalék a háromnál több gyermek aránya).

A lakás-, anyagi és hivatalos ügyek intézésében problémát említők körének legfőbb jellemzője az átlagosnál magasabb gyermekszám, akiket többnyire kétszülős család tart el, de az anya az átlagosnál magasabb arányban inaktív (gyesen van, illetve nyugdíjas). Az átlagosnál magasabb arányban élnek önkormányzati (88,9%), de kisméretű lakásban, átlagos laksűrűséggel. Átlag alatti a munkanélküliek száma a körükben, viszont nem nagyon fordulnak vagy fordulhatnak senkihez problémáik megoldásában. Klasszikus „szociális bérlakásra” jogosult, kiskeresetű, sok gyermekes családtípus.

Az anyagi, jogi, hivatalos ügybeli és életvezetési problémával egyszerre küszködő alcsoport legpregnásabb indikátora az apa hiánya (mindössze a családok 23,8 százalékában található apa, illetve élettárs, közülük is 50 százalék inaktív, vagyis nem regisztrált munkanélküli, regisztrált munkanélküli, illetve betanított munkás). A családfői funkciót betöltő anya jellemzően kiskeresetű, adminisztratív vagy szakmunkás munkakörben foglalkoztatottként tartja el a gyermekeit. A másik pregnáns jellemzője ennek az csoportnak az egészségkárosodottak és csökkent munkaképességűek magas aránya (az apák 90 százaléka, az anyák 30 százaléka). Tipikus egyszülős, illetve kétszülős, de az apa inaktív státusába belerokkanó, lecsúszó, egészségében is folyamatosan romló állapotú ez a réteg.

Az ötféle problémát említők legjellemzőbb kombinációban aktuálisan lakásfenntartási gond nélkül küzdenek minden más problémával. Legfőbb jellemzőjük az apa hiánya és a tartós munkanélküliséggel és az élet mindennapi terheivel folytatott kilátástalan küzdelem. Ebben az alcsoportban az anya kivétel nélkül regisztrált és tartós munkanélküli, vagyis kereset nélkül, csak segélyekből és támogatásokból tartja el családját. Ehhez képest magas (75%) a háromnál több gyermek aránya. Típusos, csak a segélyekből élő sokgyermekes családforma, mely még a lakhatása biztonságát nem veszítette el.

A multiproblémás családok legpregnásabb jellemzője, hogy nincs igazán kitüntetetten jellemző indikátoruk. Magasabb arányban többgyermekesek, inkább egyszülős családok, ahol az anya családfőként is inaktív státusban van (gyesen lévő, illetve tartós munkanélküli). Zömében önkormányzati bérlakásban élnek, átlagos lakásnagyságban, lakásrezsivel és laksűrűségben, hátralékképzésük is átlagos. Viszont a minta átlagához képest szignifikánsan kisebb mértékben részesülnek önkormányzati segélyekben (pl. átmeneti segély, közgyógyellátás, lakásfenntartási támogatás).

A fenti elemzésből kitűnik, hogy a mintába bevont veszélyeztetett családok által artikulált problémák adekvátak azokkal az élethelyzetből következő anyagi, családi, egészségi, munkahelyi és lakásvizonyokkal, melyek kiváltói, fenntartói és magyarázatai lehetnek az adott probléma feszítésének. Emellett szinte minden jellemző kisebb problémacsoporthoz rendelhető egy-két különösen pregnáns háttér-ok vagy változó, melynek a teljes minta átlagértékéhez viszonyított magasabb (vagy alacsonyabb) mértéke különösen erőteljesen hordozza az adott problémássá válás esélyét (pl. egyszülős-kétszülős család, gyermekszám, szülő(k) egészségi állapota, aktív-inaktív státusa, lakásméret, lakásfenntartás jellemző költségei stb.).

Konkrét kérdéseket tettünk fel annak érdekében, hogy megismerjük a vizsgált családok szolgáltatási igényeit, ezzel is információt kérve aktuális gondjaik, problémáik további körére.

A „Van-e olyan terület a mindennapi életükben, amelyben szívesen venne igénybe valamilyen típusú szolgáltatást?” – kérdésre a legnagyobb számban (63 fő) a korrepetálást jelölték meg mint igényt. Ezt követte a szabadidős programok lehetősége (tanfolyam, klub, sport, üdülés), 50 fő, illetve a pszichológusi-pályaválasztási-tanácsadási igény, szintén 50 fő. Gyermekfelügyeletet jelölt meg 30 fő, jogi szolgáltatást további 20 fő, és csere-bere akció iránti igényt (ruha, játék, könyv) 15 fő.

A kapott adatokból leginkább az tűnik ki, hogy a családok legfontosabb segítő szolgáltatásigényei gyermekeikkel kapcsolatosak, az ő tanulásukhoz, szabadidős programjaikhoz kérnének segítséget.

VI. A segítők köre

A különböző problémák tudatosításában, átélésében, kezelése és oldása elősegítésében kiemelt jelentősége van annak a családi, szívességű és intézményi segítői körnek, amely körülveszi a problémában érintett családokat. Feltevésünk szerint a veszélyeztetettként nyilvántartott rétegek egyik jelentős gondja lehet ezek – különösen a spontán segítői kör – hiánya, illetve az, hogy nem ismerik, vagy nem képesek igénybe venni a rendelkezésükre álló intézményi, professzionális segítőket. A vizsgálatba bevontak jellemző válaszai a következőképp alakultak:

Segítők	Anyagi	Problémakörök (%)		
		Jogi	Életvezetési	Munkaügyi
Család	39,0	39,6	27,9	20,6
Szomszéd	26,0	21,7	17,1	18,3
Intézmény	25,2	40,0	31,5	16,2
Senki	4,4	2,5	7,9	4,4
<i>Összesen</i>	<i>94,6</i>	<i>103,8</i>	<i>84,4</i>	<i>59,5</i>

Anyagi gondok esetén a válaszolók többsége a családon belül, esetleg az ismerősök segítségével próbál megoldást találni. A hivatalos segítők közül legtöbben Szolgálatunkhoz – természetbeni támogatásokért –, illetve az önkormányzathoz – pénzügyi ellátásokért – fordulnak. A civil hálózat nem kap bizalmat ezen a területen. Jogi természetű probléma

esetén nagyobb a bizalom a hivatalos segítők iránt. A családot és a szívességi segítőköt kevesebben ítélik kompetens segítőknek ezekben a problémákban, bár számuk még így is magas. Életvezetési problémáknál az arányok nem különböznek olyan nagy mértékben, bár a rokonok és a szívességi segítők együttes aránya jóval meghaladja a hivatalos segítők arányát. Figyelemre méltó azon válaszolók aránya, akik senkivel nem osztják meg gondjaikat! Ismét csak a mentálhigiénés kultúra nem igazán kielégítő volta lehet a háttérben. Úgy véljük, e területen érdemes fejleszteni és reklámozni szolgáltatásainkat, a segítségnyújtás lehetőségeit és főként az elsődleges prevenció elvét, gyakorlatilag azt, hogy a problémával küszködő ember ugyanúgy az egészséges és érett felnőtt társadalom tagja, és nem beteg. Munkavállalási problémák esetén a többség a család és az ismerősök segítségében bízik. Az álláskeresési technikáknak ez egy fontos ajánlása, hiszen álláshoz jutni informális csatornákon át lehet ugyan a leghatékonyabban, itt mégis jelentős szerepük lehet a professzionális segítőknek. Saját pálya- és munkavállalási tanácsadási szolgáltatásaink további bővítése itt különösen indokoltnak látszik.

Külön is elemeztük azokat a jellemző értékeket, melyek megmutatták, hogy bármely probléma felmerülésekor hogyan alakul a laikus és a professzionális segítők igénybevételének mértéke, illetve mennyire jellemző a mintára, hogy problémája esetén önmaga keresi a megoldást, illetve nem kér senkitől segítséget (de a problémája is megmarad). A lehetséges variációk közül külön kiemeltük a családi és a szomszédsági segítők körét, hiszen alapvető szociálpszichológiai tény, hogy míg a családi segítségkérésnél a segítség megadása szinte kötelező, addig a szomszédsági segítségkérésre ez nem érvényes (ez nem jelenti a hatékonyabb segítségadást, csupán azt, hogy a felvállalási kötelezettségben van különbség). Összevontuk a professzionális segítő intézmények felé irányuló segítségkérések számát és ehhez képest emeltük ki a segítségért senkihez nem fordulók arányát (az adatok értelmezéséhez szükséges adalék, hogy természetesen több válasz is jelölhető volt).

A fenti számsorokból kitűnik, hogy a család különösen erős támaszként szerepel az anyagi (kölcson) és jogi kérdésekben, viszonylag ritkábban fordulnak a megkérdezettek családtagjaikhoz, rokonaikhoz életvezetési és munkaügyi gondjaikkal. A szomszédsági segítségkérés alacsonyabb szinten, de hasonló eloszlást mutat, kiemelkedő szerepük a munkával kapcsolatos ügyekben van (pl. állások ajánlása ismeretségi alapon).

Kiemelkedik az intézményi segítők szerepe a jogi kérdésekben, viszonylag magas az életvezetési ügyekben, de van szerepük az anyagi gondok enyhítésében is. Az elvárhatónál alacsonyabb viszont szerepük, súlyuk a munkavállalással kapcsolatos gondok oldásában. A megkérdezettek nem jellemző a problémák megoldásához való segítségkérés elmaradása, az pedig érthető, hogy legnehezebb a magánéleti gondokat felvállalni és megosztani valakivel, akár laikus, akár professzionális segítő az illető.

A problémák jellegétől függő segítségkérés (annak felvállalása) megoszlását elemezve kitűnik, hogy legkönnyebben a jogi probléma vállalható fel, utána az anyagi gondok, ezt követi az életvezetési problémák köre és megosztása, míg

messze a legtanácstalanabbak a családok a munkavállalással kapcsolatos gondjaik oldásában.

Vizsgáltuk, hogy van-e kapcsolata valamilyen segítő intézménnyel a családoknak. 28,1 százalék nevezte meg a Szolgálatot, 14 százalék a Nevelési Tanácsadót, s 5,76 százalék a Polgármesteri Hivatalt. A kérdésre adott válaszok aránya jól mutatja, hogy a Szolgálatunkkal kapcsolatot tartók aránya illeszkedik a saját klienskörünkből a mintába kerültek számához, valamint hogy a megkérdezettek jelentős része nem mindig kapcsolja össze az egyes intézményeket az onnan kapott támogatási formákkal, hiszen jóval kevesebben nyilatkozták azt, hogy kapcsolatuk van a helyi önkormányzattal, mint ahányan onnan rendszeres támogatást kapnak.

Külön kérdést tettünk fel annak feltérképezésére, hogy megtudjuk, milyen önkormányzati támogatási formákról hallottak a családok a kerületben: A támogatási formák ismertsége a következőképp alakult: lakásfenntartási támogatás 33,9 százalék, rendszeres nevelési támogatás 33,2 százalék, átmeneti segély 32,9 százalék, rendszeres szociális segély 31,3 százalék, közgyógyellátás 20,8 százalék, ápolási díj 18,5 százalék, gyet 14 százalék, egyéb 1,92 százalék.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a támogatási formák ismerete meglehetősen alacsony a megkérdezettek körében. Természetesen a tényszerű és hivatalos elnevezés ismeretének hiánya, illetve az alulinformáltság mellett feltételezhető, hogy gyakran nem kívánták „elárulni” a megkérdezettek, hogy hányféle segélyforma megszerzésével próbálkoztak már, adott esetben sikertelenül, és így lélektanilag indokolt, hogy ezekről a támogatásformákról praktikusán nem informálódhattunk.

Az „Ismeri-e a Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálatot?” kérdésünkre a megkérdezettek 50,2 százaléka nyilatkozott úgy, hogy hallott már az intézményről. Ez az arány különösen figyelemre méltó annak tükrében, hogy a felmérésben részt vevő családoknak csak mintegy 30 százaléka volt a Szolgálat saját klienskörének része.

VII. A felmérés főbb tapasztalatai

A zuglói veszélyeztetett családok körében elvégzett reprezentatív kutatás empirikus adatsorát és eredményeit összegezve e két témakör mentén a következő megállapításokat tehetjük.

A jelenlegi családszerkezet kialakulását és belső sajátosságait tekintve két igazán meghatározó jellemzőt emelhetünk ki, mint amely meghatározza a családok problémássá, veszélyeztetetté válását.

A klasszikus veszélyeztető körülmények között említett, több kapcsolaton túleső, ezekből a kapcsolatokból gyermekekkel rendelkező – azokkal együtt élő, illetve azokat elhagyó – családok, élettársi viszonyban lévők adják ki az érintett családok 1/3-át. Várakozáson felül jelentős a stabil, egyetlen sikeres kapcsolat fenntartásával élő családok aránya, viszont annál nagyobb az egyszülős családok száma (csaknem a családok fele), akik egyetlen, azóta sikertelenné vált kapcsolatból származó vagy kapcsolaton kívül vállalt gyermekkel kerültek be ebbe a körbe. Ez a tény azt jelzi, hogy sok esetben elegendő ez az egy veszélyeztetettségi mutató ahhoz,

hogyan az egyszülős család minden erőfeszítése ellenére problémákkal küszködővé váljon. Viszonylag magas a kiterjesztett családokban élők aránya is, az azonban nyilvánvaló az adatok elemzéséből, hogy ennek oka csak részben a többgenerációs együttélés pozitívumait élvezők és tudatosan válalók száma, sokkal inkább egzisztenciális (lakásfenntartás, munkahely-megtartás) és konkrét anyagi kényszer (a nagyszülők nyugdíja) határozta meg a döntést. Annak megítélése nem feladatunk, hogy a kiterjesztett családokban élők hogyan alakítják napi életritmusukat, életvitelüket, de feltételezhető, hogy a kényszerek szülte együttélések napi feszültségei gyengítik az abban élők emberi erőforrásait, próbára teszik alkalmazkodóképességüket.

A másik fontos veszélyeztetést előidéző családszerkezeti változó az egy háztartásban, családban élők közötti aktív-inaktív arány. A mai magyar társadalomban az adott család kiegyensúlyozott – főként anyagi értelemben vett – működésének alapkövetelménye a kétkeresős családmódel. A minta elemzésekor az egyik legpregnansabb adat, hogy mindössze 14,5 százalékban találtunk ilyen családokat, ahol mindkét szülő munkavégzése mellett is problémássá, veszélyeztetetté vált a család. Természetesen ugyanilyen pregnans ez az adat abban az értelemben is, hogy már a kétkeresős, átlagosan két eltartottról gondoskodó családok egy része is a veszélyeztetett rétegbe kerülhet. Mindezt értelmezhetővé teszik a jellemző jövedelmi átlagok, hiszen pontosan ezek révén érhető tetten az a társadalmi rétegződés átalakulásáról szóló tétel, miszerint a korábbi középosztály alsó szegmensén elhelyezkedő családok jelentős állapotváltozás (pl. munkanélküliség) nélkül is fokozatosan belecsúsznak az alsó, szegénységi küszöböt jelentő rétegbe.

Ehhez viszonyítva értelmezhető következő adatunk, hogy a felmérésbe bekerültek további része, a családok 85,5 százaléka, klasszikusan a szegénységi és veszélyeztetettségi mutatók körébe tartozóan, egyetlen aktív kereső erőfeszítéseivel, vagy legális kereset nélkül tartja fenn családját. A szükségszerű anyagi veszélyeztetettségen túl bármely fenti körbe tartozó, egyszülős család további problémák sorát élheti át. Az egyszülős családmódelben az egyetlen kereső aktivitása határozza meg a család öfenntartó képességét, az egyetlen aktív tag ennek megfelelően számtalan egzisztenciális szorongást, frusztrációt élhet át, sok mindent kell alárendelnie a jelenlegi állapot fenntartása érdekében. A saját egzisztenciájuk fenntartása mellett erőfeszítései fókuszában ott található a gyermekei, akik számára a mindennapi megélhetésen túl egy tartalmasabb és szebb jövő alakításának felelőssége is rajta áll. Természetesen annak végiggondolása, hogy ezek az önként vállalt vagy kényszerszülte egyedülletek mennyiben befolyásolják, torzítják az adott személy identitását, önértékelését, személyisége integritását, nem a jelenlegi elemzés tárgya.

Kutatásunk fő céljaként határoztuk meg, hogy pregnans adatokkal, mutatókkal jól körvonalazható szociológiai alapjellemezést adjunk a kerületben veszélyeztetettként nyilvántartott családok belső rétegződéséről, helyzetéről, megfogalmazott problémáikról, illetve ezek lehetséges háttér-okairól. A minta belső rétegződése tekintetében legtöbb információt a megfogalmazott problémakörök szisztematikus összevetése kínálta a mintára jellemző szociodemográfiai mutatókkal.

A problémát megfogalmazó családok jellemző mutatóit sorra véve megállapíthatjuk, hogy *egyetlen olyan változó sincs, amely önmagában elegendő lenne ahhoz, hogy meghatározó és ezzel predesztináló szerepet, hatást töltsön be egy adott probléma megjelenésében*, csak a kiválasztott szociokulturális státust meghatározó tényezők sajátos kombinációja kínál számunkra értelmezési keretet egy adott család adott állapotba kerülésének megértésére.

Összefoglalva megállapítható, hogy a vizsgált családok három jellegzetes típusba sorolhatók a fentiek szerint:

az elsőt azok a kétszülős, kétkeresős családok alkotják, akik átlagos vagy magas kvalifikáltsággal tartják el arányos számú vagy annál több gyermeküket, és alapvetően a lakásuk fenntartási költségei miatt kerültek anyagilag veszélyeztetett pozícióba;

a második típusba azok az átlagos vagy alacsony gyermekszámmal, kvalifikáltsággal és átlagos lakással rendelkező családok tartoznak, ahol az egyik szülő – általában az apa – hiánya, illetve az egyik vagy mindkét szülő inaktívvá válása miatt kerültek jellemzően két-három – anyagi és családjogi és életvezetési és munkával kapcsolatos – problémával a veszélyeztetett pozícióba;

a harmadik típusba azok a családok kerültek, ahol a jellemzően átlagos vagy alacsonyan kvalifikált egyetlen szülő inaktív státusban neveli gyermekeit, és ennek eredményeként szinte minden problémában érintettek, különösen intenzív a veszélyeztetettségük abban az esetben, ha már kizárták őket az állami-önkormányzati segélyekből.

Természetesen ezek a stációk nem jelentik azt, hogy a saját életében minden érintettnek kötelezően végig kell járnia ezeket, hiszen a családok valószerűleg eleve igen eltérő szinten léptek be ebbe a sorba, és ez meghatározza további útjuk paramétereit. A segítő szakemberek számára viszont ezek ismerete és értelmezése lehetővé teszi bizonyos problémák akut meglétének célzottabb feltárását, vagy a továbbiak várható megjelenésének megjósolását, akár abban az esetben is, amikor ez még a problémahordozó számára nem is tudatosodott. Ezzel a szakmai segítő-fogó-dzó eszközzel esélyt kaphatnak a segítők egy aktív problémahordozó fázisban a célzott és érdemi beavatkozásra, és talán nagyobb esélyt arra is, hogy a klienssel való közös munkával és erőfeszítéssel megelőzzék a következő stációba jutást is.

Jegyzetek

Adatfelvételi módszerek:

A kutatás során a *strukturált mélyinterjú*s (alapvetően a történeti szál feltárására irányuló) és a *standardizált survey* (elsősorban az adatbázishoz, s bizonyos háttéradatokhoz, melyek az egyes tanulmányokhoz szükségesek) technikát alkalmaztuk. A kérdőíveket a Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat munkatársai vették fel.

MAGYAR VALÓSÁG

A minta:

A vizsgált populáció a zuglói gyermekes családok halmaza. A mintavételi keretbe azokat a családokat választottuk ki, amelyeket a kerület intézményi hálózatának szakemberei (pl. védőnők, óvónők, gyámhivatali szakemberek) maguk is veszélyeztettként definiáltak. Sajnos az általános iskolák által nyilvántartott adatokhoz adatmegtagadás miatt nem jutottunk hozzá.

Ezek alapján a veszélyeztetett családok száma 1795. Az intézmények által leadott adatokból rétegzett szisztematikus mintát vettünk. A „rétegzés” annak alapján történt, hogy mely intézmény tartotta a családot veszélyeztetettnek.

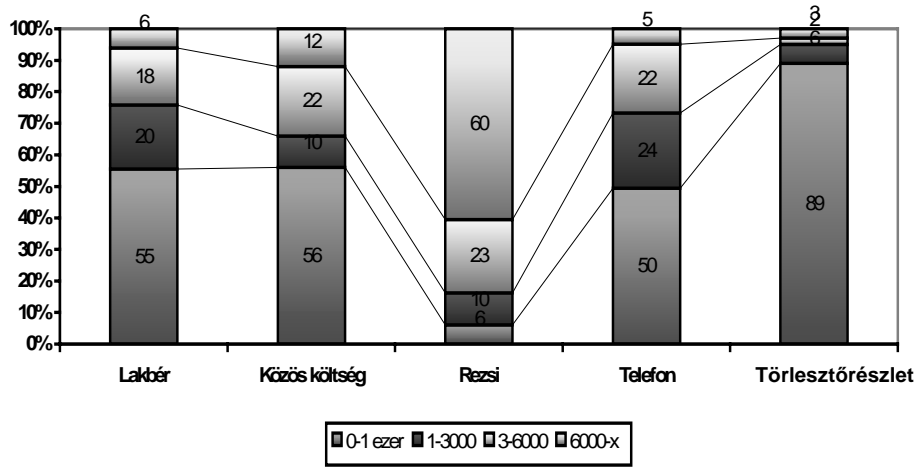
Az intézmények által leadott veszélyeztetett családok száma a következő volt

Rendszeres nevelési segélyben részesülő családok	1006
A Szolgálatnál megjelent veszélyeztetett családok	503
Oktatási, nevelési intézmények által nyilvántartott családok	105
Védőnői nyilvántartásban megjelenő családok	82
Közhasznú foglalkoztatottként dolgozók	72
GYIVI által nyilvántartott	46
Hivatásos pártfogás alatt lévők	41

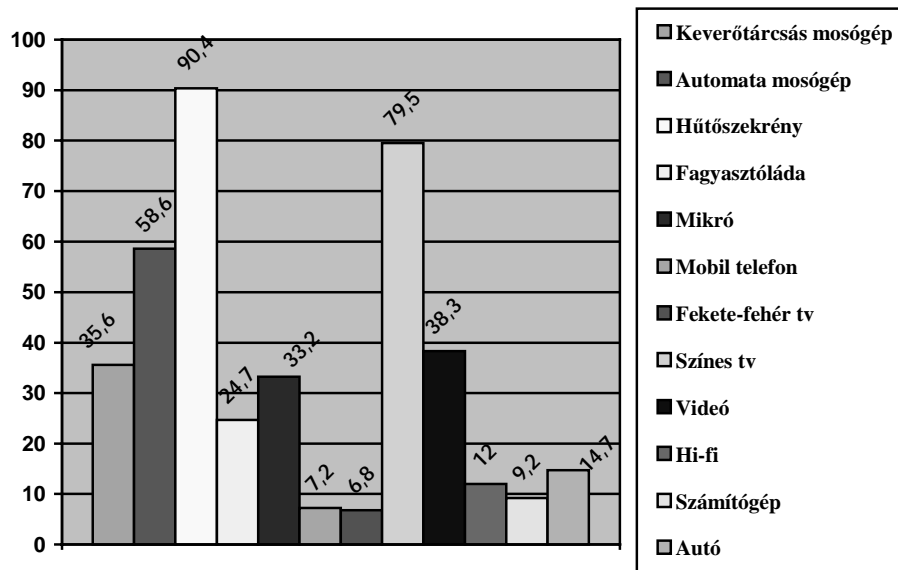
Természetesen azok a családok, amelyek több nyilvántartásban is megjelentek, nem kerülhettek többször a mintába. Őket a legnagyobb és legáltalánosabb csoportból mindig kivettük. Általában ez a rendszeres nevelési segélyezett csoportja volt. Végül a tisztítás után a rendszeres nevelési segélyben részesülő és figyelembe vett családok száma 735 maradt.

A mintavételi keretet figyelembe véve a minta nagyságát 310 főben határoztuk meg, ami statisztikailag is megfelelőnek, reprezentatívnak bizonyult. A véletlen kezdőpontú szisztematikus mintavétel esetén az intervallum a mintavételi keret és a minta-elemszám hányadosa, ebben az esetben ez 5. A kiválasztási arány tehát 20 százalék.

31. oldali ábra

30. oldali ábra

DIÓSI PÁL

Legénytoll a láthatáron – II.

A fiatalok helyzetéről, problémáiról

Feladatunkat szűkösen értelmeznénk, ha megkerülnénk annak vizsgálatát, hogy a megkérdezettek milyenek látják generációjuk körülményeit. Három kérdésre figyeltünk: látnak-e különbségeket szüleik ifjúkori viszonyai és a saját helyzetük között, milyen gondokkal számolnak nemzedékük körülményeinek mérlegelése során, és végül milyen prognózist alkotnak a kilátásokat latolgatva.

Elsőként vegyük szemügyre a generációs összehasonlítás eredményeit. Az öt válasz két dimenzióban tartalmazott összehasonlítási lehetőséget. A megkérdezetteknek mérlegelniük kellett, hogy a szülőkéhez közeli vagy távoli helyzettel jellemzik-e a fiatalokat, és minősíteniük kellett, hogy ezt a helyzetet jobbnak vagy rosszabbnak tekintik, mint amit a szülők ifjúkoráról gondolnak. Természetesen a mindkét dimenzióban azonos álláspontra is adtunk válaszlehetőséget.

1. ábra *A fiatalok helyzete szüleik ifjúkori helyzetéhez viszonyítva (% , N = 400)*

A válaszmegoszlást szemléletessé tevő ábra alapján elsőként azt kell kiemelnünk, hogy a megkérdezettek elvétve tértek ki a válaszadás elől a *nem tudom, nem szeretnék válaszolni* lehetőségekkel, és a burkolt kitérést

is kevesen választották az *ugyanolyan* válasz révén. A 400 fiatal közel egytizede azonosította a magyar fiatalok jelenkori körülményeit szüleik 20–25 évvel korábbi helyzetével.

Az eltérést tételezőket (90%) a két-két dimenzió mentén célszerű együtt szemlélni. A távolság dimenzió közeli-távoli mezőiben 49 : 41 százalékos megoszlást találtunk. A minősítő dimenzió negatív–pozitív sávjában 34 : 56 arányban oszlottak meg a fiatalok válaszai. Ezek az arányok azt jelzik, hogy a megkérdezettek körében közel egyenlő mértékben megosztott álláspontok élnek a fiatalok helyzetének a szülők fiatalkori körülményeitől való eltérése mértékéről, annak megítélésében viszont a konszenzushoz közelebbi vélemény jellemzi őket, hogy a magyar fiatalok helyzetét ugyanilyen összehasonlításban szüleikhez képest inkább jobbnak, mint rosszabbnak látják.

Az *ugyanolyan* álláspontú 9 százalék válaszaitól balra található negatív ítéletek és a jobb oldalon látható pozitív vélekedések sávjában egyaránt azokat találtuk enyhe többségben, akik úgy gondolták: nem sok választja el a fiatalok mai helyzetét szüleik fiatalkori viszonyaitól. Az összképet félreérthetetlenül az enyhén kedvező összehasonlítás uralja.

Hogy összehasonlíthatóakká tegyük a csoportálláspontokat, a sokkal rosszabb állásponttól a sokkal jobb ítéletig terjedő ötfokú skála válaszai alapján súlyozott átlagot számoltunk. Ez elvben 0,00–4,00 közötti értéket vehet fel, és egyetlen adattal teszi összehasonlíthatóvá a különböző csoportok ítéleteit. Ennek értéke a megkérdezettek egészében 2,31 pont. A csoportítéletek közül a tanulók iskolatípusa mentén látott eltérések kiemelését tartjuk fontosnak, mivel a többi változó mentén lényegesen kisebbek a különvélemények eltérései:

A fiatalok helyzete szüleik ifjúkori helyzetéhez viszonyítva, iskolatípus szerint (súlyozott átlag, N = 370)

szakmunkásképző	2,31
szakközépiskola	1,99
gimnázium	2,73
Σ	2,31

Kapcsolódik-e valamihez a szakközépiskolások összképnél komorabb, és a gimnáziumi tanulók átlagosnál határozottan optimistább álláspontja? Tizenhat olyan gondról vizsgáltuk a megkérdezettek ítéleteit, amelyekről a fiatalok és a fiatalokkal foglalkozó szakemberek közül egyaránt sokan úgy vélik, ezek nehézségeket okozhatnak a fiatalok körében, akadályozhatják felnőtté válásukat. E sorozat alapján – többek között – azt is vizsgáltuk, hogy melyek a felnőtté válást leginkább akadályozó problémák a fiatalok gondjai közül. A középfokon tanulók három csoportjában a *lakással, munkával is bizonytalan megélhetés* itemben megfogalmazott problémát az iménti összehasonlításhoz hasonló különbségekkel sorolták a legsúlyosabb gondok közé:

A bizonytalan megélhetés a fiatalok legsúlyosabb gondjai közé tartozik, iskolatípus szerint (% , N = 370)¹

szakmunkásképző	57
szakközépiskola	66
gimnázium	42
Σ	57

A szülők generációjához hasonlítva a szakközépiskolások látják a legrosszabbnak a fiatalok mai helyzetét, és a megélhetés bizonytalansága kétharmaduk szerint a fiatalok legsúlyosabb gondjai közé tartozik. A szakmunkástanulók szerint az összehasonlítás a fiatalokra nézve kedvezőbb eredményű, de a csoportjuk több mint fele a legsúlyosabb gondok közé sorolja a bizonytalan megélhetést. Végül a gimnazisták határozottan kedvező összehasonlító ítéleteivel mindössze erős négytizedüknél jár együtt a bizonytalan megélhetést a legsúlyosabb gondok közé helyező állásfoglalás.

A dataink arra nem alkalmasak, hogy azt mondjuk: az eltéréseket a megélhetési bizonytalanságok iskolatípusonként különböző megítélése váltotta ki, de azt állíthatjuk, hogy a két ítélet különbségei együtt mozognak. Az a csoport, amelyben az összehasonlítás eredménye kedvezőbb, a megélhetési bizonytalanságokat sem látja annyira fenyegetőnek, és fordítva: ahol az egybevetés komorabb eredményre vezet, ott a megélhetési bizonytalanságát súlyosabbnak ítélik. *Azt gondoljuk, hogy az ítéletek megalkotásában iskolatípusonként eltérő kilátásokkal számoltak a megkérdezett fiatalok, és ez lehetett álláspontjaik közös forrása.*

Ezt követően már figyelhetünk arra, hogy milyennek ítélték a fiatalok nehézségeit, melyeket tartották közülük a legsúlyosabbnak. Az imént említett 16 tagú problémamasorozattal korábban is dolgoztunk. A DIÓDATA praxisában 1992 nyara óta ez az ötödik alkalom, hogy országos reprezentációjú, illetve lokális ifjúságkutatási feladat részeként, azonos módszerrel vizsgáljuk a fiatalok álláspontját ezekben a kérdésekben. Így arra is lehetőségünk van, hogy a megkérdezettek véleményének alakulását nyomon követve az ítéletekben látott változásokra is figyelmet fordítsunk.

A sorozat tagjait – az „ismerkedést” is szolgáló kezdő tennivalóként – egy kétdimenziós skálán kellett elhelyezniük. Azt kellett megítélniük, hogy vajon a felsorolt problémák okoznak-e gondokat a fiatalok számára, és ha igen, úgy milyen körben hatnak, milyen fokú nehézséget jelentenek.

Ily módon a besorolási skála szempontjai a súlyosság és a hatókör mentén keresztezték egymást. Az „ismerkedő szakaszban” válaszaikat a sorozat tagjairól egyenként adhatták meg. A problémák léte, súlya illetve hatóköre alapján mérlegelve így minősíthették a 16 elemet:

- ⇒ ez ma nem gond a fiatalok körében
- ⇒ ez ma közepes gond a fiatalok egy része számára

¹ A forrástáblázathoz $\chi^2 = 12,39929$ és $p < 0,01$ értékek tartoznak, erős szignifikanciát jelezve.

- ⇒ ez ma közepes gond majdnem minden fiatal számára
- ⇒ ez ma súlyos gond a fiatalok egy része számára
- ⇒ ez ma súlyos gond majdnem minden fiatal számára

Ezt követően már feltételezhettük, hogy a megkérdezettek képesek áttekinthető sorozatként is kezelni az ismertté vált problémalistát. Ebben bízva a következő lépésben egy szelekciós „feladat” megoldását kértük: azt az öt elemet választották ki, amelyekről úgy gondolták, a leginkább nehezítik a felnőtté válást, korosztályuk számára az önálló életkezdés akadályai.

Végül az így kiemelt öt „legsúlyosabb” gondról kértük a prognózisukat. Az érdemi javulás esélyeit kellett megítélniük, mégpedig annak alapján, hogy várnak-e ilyen javulást a saját, illetve a következő generáció számára, esetleg az utánuk jövőők esetében sem gondolják reményteljesnek a javulás kilátásait. A válaszhoz az alábbi lehetőségeket adtuk meg:

- ⇒ érdemi javulás lesz a te korosztályod számára
- ⇒ érdemi javulás csak a következő generáció számára lesz
- ⇒ javulás a számukra sem lesz

A saját korosztály értelmezésekor úgy járunk el, mint a megkérdezettek, akiknek 55 százaléka egy-három éves saját generációs sávban gondolkozott. Ebből adódóan a prognózis következő generációra utaló válaszait legalább három évvel későbbre várt érdemi javulásnak tekintjük.

A 16 ítemet a második tennivaló, a legsúlyosabbak kiválasztása alapján olyan rendezett sorban közöljük, amelynek élén a legfeljebb öt választásban leggyakrabban említett gond áll, és a legritkábban kiválasztott pedig a 16. helyen. A választások összegzésekor az elsőként említett gondot ugyanolyan súllyal vettük figyelembe, mint az ötödiket. A sorozatban a rangot, az öt választási helyről összegzett arányokat, majd az első kérdésben kapott *nem gond* válaszok arányait tüntettük fel. Ez utóbbit a problémalista selejthányadosának tekintjük, amely jelzi, ha olyan elemet építettünk a sorozatba, amelyet a fiatalok jelentős többsége nem sorol az ifjúság tényleges gondjai közé.

A gondok súlya öt választás alapján, a nem gond ítéletek feltüntetésével
(%, N = 400)

A felnőtté válás akadálya	nem gond
rang Σ 5%	%
1. 66 nem lehet lakáshoz jutni	2
2. 62 kábítószereznek	3
3. 56 lakással, munkával is bizonytalan a megélhetés	3
4. 48 túl sok alkoholt fogyasztanak	4
5. 46 önhibájukon kívül munkanélkülivé válhatnak	3
6. 43 az elhelyezkedésnek akadályai vannak	4
7. 28 konfliktusos a kapcsolatuk szüleikkel, felnőtt családtagjaikkal	4
8. 22 korlátozott a továbbtanulás lehetősége	25

9-11.	17	nem egészségesek, sokféle betegség fordul elő körükben	11
9-11.	17	nem ismerik jól a párkapcsolatban szükséges magatartást	12
9-11.	17	hiányos az edzettségük, nem bírják a fizikai terhelést	14
12.	13	nem tudnak partnert találni	20
13.	12	nehezen találnak barátokat	28
14.	11	a családjukon kívüli felnőttekkel konfliktusos a kapcsolatuk	9
15.	10	nem ismerik jól a párkapcsolatban szükséges szexuális viselkedésmódot	12
16.	6	korlátozott az iskolában tanultak használhatósága	25

A mérlegelésre felkínált problémalista az elemi létfeltételektől a testi-lelki-személyközi komfortig a fiatalok életét, életvezetését formáló, esetenként meghatározó fontosságú mozzanatokat tartalmazott. A rendezett sor tagjait követő *nem gond* arányok legnagyobb értéke (28%) egyfelől azt mutatja, hogy a sorozat elemei közül egyiknél sem érte el a megkérdezettek harmadát azok súlya, akik szerint a megfogalmazott probléma valójában nem jellemzi a fiatalok körülményeit. A másik irányból szemlélve pedig azt jelzi, hogy a *nehezen találnak barátokat* item kivételével a kérdezetteknek legalább háromnegyede valamilyen súlyú gondnak tekintette az általunk kiválasztott elemeket. Így a problémalistáról azt mondhatjuk, tévedéseink elfogadható mértékűek, egy összetevőjét sem kell azzal kiemelnünk, hogy nem illett a sorozatba.

A kérdőívben kevert sorrendben szereplő tételeket a fiatalok értették, és súlyozásuk sem jelentett nehézséget a megkérdezettek számára. A rendezett sort a 8. hely után elválasztó vonallal meghúzott cezúra jelzi, hogy a megkérdezett fiatalok ítéleteiben hol válnak el a legalább 20 százalékos súlyosnak tekintett gondok a kevésbé súlyosaktól.

Az első részben többnyire határozottan elválnak egymástól a sorozat elemei. A cezúra alatt viszont többször azonos arányokat, a 12. helytől négy esetben is 1 százalékos eltéréseket látunk. Ezekről azt mondhatjuk, hogy az ide sorolt gondok a fiatalok ítéletei szerint létező nehézségek, de súlyuk egyre kevésbé válik el egymástól. A 9–11. hely esetében csak a *nem gond* ítéletek arányai alapján dönthettük el, milyen sorrendben szerepeljenek a rendezett sorban. Egyre nehezebb elhatárolni, hogy ezek a problémák az ítéletek szerint milyen arányban okoznak zavarokat a felnőtté válás ifjúkori programjának megvalósításában. Ezért a további elemzésekben a sor első nyolc tagjára koncentrálnak, hogy elkerüljük az érdekes, de nem fontos mozzanatokat.

A sorozat 1–4. helyein a létfeltételeket közvetlenül veszélyeztető problémákat, fele-fele arányban a *külső világ adottságait* és a létbiztonságot szintén veszélyeztetni képes *ifjúkori magatartásokat* találunk. Ebben az „előkelő sávban” az 1995 előtti kutatásaink során sem a kábítószerfogyasztásnak, sem az alkoholizálásnak nem jutott hely. A kábítószerfogyasztást 1992-ben a nyolcadik, 1993 során a hatodik helyre sorolták (33, ill. 44%), mindkét esetben közvetlenül az alkoholizálást (34, ill. 47%) követően. A *fordulatot az 1995. évi felvétel jelentette*, amikor a drogfogyasztást a negyedik, az alkoholizálást pedig a hatodik helyre tették a legsúlyosabb gondok sorában, 53, illetve 47 százalékos említéssel. Ez utóbbi kutatást, a budapesti lakótelepek között kirívóan alvóvárosnak tekinthető terepen, a Káposztásmegyér második építési ütemnek nevezett lakótelep-torzión vé-

geztük, amelynek még a közeli Káposztásmegyerrrel sem volt szerves kapcsolata. A következő alkalommal, 1998 szeptemberében szintén külső kerületekben, Pesterzsébeten és Csepelen lokális felvétel során a második és az ötödik helyre sorolták e két problémát, amikor is a droghasználatot 65 százalék, a túlzott alkoholfogyasztást pedig 47 százalék tartotta a felnőtté válás egyik legsúlyosabb akadályának.

A megkérdezettek ítéleteikkel a rendezett sor második negyedébe sorolták az egyaránt távlatvesztést okozó, végtelen munkanélküliség fenyegetését, az elhelyezkedési nehézségeket és a távlatokat szintén szűkíteni képes továbbtanulási korlátokat. Itt találjuk a szüleikhez, családtagjaikhoz fűződő kapcsolat konfliktusait is. Ezt amiatt tartjuk veszélyesnek, mert a kapcsolati ambivalencia révén azt a családi háttérrel gyengítheti, amelyre az ítéleteikben legsúlyosabbnak tartott problémákkal szembenézve támaszkodniuk kellene.

A legsúlyosabb gondok így jellemezhető tartományát átfogóan szemlélve azt kell kiemelnünk, hogy *a nyolc ide sorolt probléma közül öt a megkérdezettek felől nézve az életüket meghatározó társadalmi környezet része. Az „adott világ” olyan alkotóelemei, amelyek társadalmi mozzanatok, viszont amelyek befolyásolására nekik nincsenek eszközeik. Jó esetben számolhatnak ezekkel a gondokkal, de tudnunk kell, hogy a társadalom igen keveset tett azért, hogy a fiatalok felkészülten nézhessenek szembe velük. Akár úgy, hogy énerősítő technikák elsajátítása révén növelje problémakezelő képességüket, akár úgy, hogy baj esetén külső segítő szervezetek legyenek választhatóak.*

Dolgozatunk egy későbbi fejezetében majd látjuk, hogy az egyedül megoldhatatlannak tűnő helyzetekben a megkérdezettek rendre informális segítségforrásokat választottak. Azok is, akik ismernek segítő szervezeteket.

A legsúlyosabb bajok további három elemében a probléma *részben a fiatalokból fakad*. A drogfogyasztás és az alkoholizálás egyaránt olyan magatartás, amely a létfeltételeket képes megingatni, de óriási hiba lenne, ha mindössze a fiatalok felelőtlenségét látnánk bármelyikükben. Valóban a *feszültségoldás, feszültségkerülés tévútjai*, viszont ettől a *feszültségek még valódiak maradnak, mint ahogyan a fiatalok feszültségviselő képességének hiányai is valódiak*.

Külön kell kezelnünk a sorozat hetedik helyén álló gondot, a szülőkhöz és a felnőtt családtagokhoz fűződő konfliktusos kapcsolatot. Az egyik legfontosabb személyközi kapcsolat gyakori zavarait jelzi, hogy 28 százalék a fiatalok öt legsúlyosabb problémája közé sorolta. Az imént azt mondtuk, hogy ez is olyan gond, amelynél a probléma részben a fiatalokból fakad.

Mit értünk ezen? Az ifjúkor programjának elmaradhatatlan része a szülőkről való leválás. Ebben a folyamatban a felnőtté válás leckéjével birkózó fiataloknak eddigi legerősebb személyes kapcsolatukat kell átalakítaniuk. A kapcsolat átalakítása attól válhat viharossá, hogy a meglévő aszimmetrikus, alávetett viszonyt lerombolva, új szabályok szerint építenék fel az egyenrangúnak remélt, most már felnőtt–felnőtt kapcsolatot. *A feladat legnehezebb eleme annak elviselése, hogy olyan viszonyt kell átalakítaniuk, amelynek sokat köszönhetnek, de eddigi funkciói a vágyott felnőtté*

válás akadályának látszanak, olyan korlátnak, amely nézőpontjukból gyermeki helyzetüket konzerválná. Ezt a folyamatot igen nehéz konfliktusmentesen átélni, a megkérdezettek 28 százalékának válasza ezt jelzik számunkra.

Mielőtt a gondok enyhülésének prognózisára figyelnénk, célszerű összehasonlítani a gondok nyolc tagú „felsőházát” jelen kutatásunk és a már említett 1995. évi felvétel alapján. A nyolc probléma mindkét esetben azonos, de sorrendjükben fontos eltéréseket láthatunk.

A felnőtté válás legsúlyosabb akadályait az egyes gondok említettségének változása szerint rendeztük el. A sor élére az került, amelynek említési aránya a legnagyobb mértékben növekedett, és az zárja, amelynek említettsége a leginkább csökkent.

A fiatalok legsúlyosabb gondjai az 1995. évi káposztásmegyeri és a mostani kutatás szerint (% , N = 400, 400)

a legsúlyosabb gondok				
1995.	1998.			változás
rang Σ 5%	rang Σ 5%			\pm %
4. 53	2. 62	kábitószereseknek		+ 9
8. 26	7. 28	konfliktusos a kapcsolatuk szüleikkel, felnőtt családtagjaikkal		+ 2
6. 47	4. 48	túl sok alkoholt fogyasztanak		+ 1
3. 56	3. 56	lakással, munkával is bizonytalan a megélhetés		0
1. 69	1. 66	nem lehet lakáshoz jutni		- 3
5. 53	5. 46	önhibájukon kívül munkanélkülivé válhatnak		- 7
7. 31	8. 22	korlátozott a továbbtanulás lehetősége		- 9
2. 60	6. 43	az elhelyezkedésnek akadályai vannak		- 17

A fiatalok válasza nyomán három problémát tekinthetünk érdemben eltérő megítélésű gondnak: a kábítószerfogyasztást, a továbbtanulás korlátait és az elhelyezkedés akadályait. E változások két eltérő értelmezést is lehetővé tesznek. Egyfelől gondolhatunk arra, hogy a felvételek közt eltelt három év a látott ítéleti változásokat eredményezte a fiatalok állásfoglalásaiban. Némi kételkedéssel viszont azt is gondolhatjuk, hogy a minták, a felvételi eljárások között lehetnek a különbségeket előidéző okok. Az utóbbi esetben felesleges az eltérések tartalmának értelmezésével törődnünk, hiszen nem a gondok változásával járó ítéleti eltérésekről, hanem az ítéletalkotók vagy az ítéletformálás módjában keresendő eltérésekről kell beszélnünk.

Kételyeink kizárásához vezethet, ha a mostani felvételtől független mintán, azonos felvételi eljárással, szintén három év eltéréssel az imént bemutatotthoz hasonló eltéréseket találunk. A felvételünket megelőző, 1998 szeptemberében kezdett pesterzsébeti és csepeli utcai felvétel eleget tesz a most felsorolt követelményeknek. A három eltérő megítélésűnek tekintett problémát a három felvételen így minősítették a megkérdezettek:

A fiatalok három (az 1995. évi káposztásmegyeri kutatáshoz képest jelentős eltéréssel megítélt) problémája 1995-ben és a két 1998. évi kutatás szerint (% , N = 400, 400, 400)

a legsúlyosabb gondok						változás		
1995.	1998. utca		1998. Kapocs		utca	Kapocs		
rang	Σ	5%	rang	Σ	5%	rang	Σ	
						± %	± %	
4.	53	2.	65	2.	62	kábítószeresnek	+ 12	+ 9
7.	31	8.	19	8.	22	korlátozott a továbbtanulás lehetősége	- 12	- 9
2.	60	6.	40	6.	43	az elhelyezkedésnek akadályai vannak	- 20	- 17

A továbbtanulási és az elhelyezkedési gondokat ugyanúgy kevésbé tekintették súlyosnak, a kábítószerfogyasztást viszont az utcai felvételhez hasonlóan súlyosabbnak ítélték, mint 1995-ben Káposztásmegyeren. (Az egyaránt 3–3 százalékos eltéréseket a felvételek belső hibái is okozhatták.) Úgy gondoljuk, hogy az ítéleteltérések ilyen összecsengése elégséges kétyeink elosztatásához, és így joggal állíthatjuk: a fiatalok ítéleteiben talált eltérések okát nem a mintákban, nem is a felvételi eljárásokban kell keresnünk. *Az eltelt három év alatt megváltoztak azok a viszonyok, amelyekről a fiatalok állásfoglalásait kértük, és emiatt változtak ítéleteik.*

Ezzel egybevé a kábítószerfogyasztásról és a túlzott alkoholizálásról 1992 óta megismert adataink trendje (lásd: 45–46. old.), amely azt mutatja, hogy az az évek múlásával mindkét jelenséget egyre magasabb arányban sorolták a fiatalok legsúlyosabb öt problémája közé. Függetlenül attól, hogy helyi vagy országos reprezentációjú kutatást végeztünk. Mindhárom eltérően megítélt problémához van hozzáfűzni valónk.

A továbbtanulás korlátai a felvételünkben érintett, döntően középfokú iskolákban tanulók esetében *egyértelműen a felsőfokú továbbtanulás akadályait jelentik.* Az eltelt három év nyomán a felsőfokú továbbtanulásra ténylegesen több fiatalnak nyílt lehetősége, de tudnunk kell, hogy a férőhelyek döntően az önköltséges és más térítéses formák (például a különböző kihelyezett képzések) révén szaporodtak. Az itt szerzhető diplomák egy részének értéke erősen megkérdőjelezhető, a tanügyi kormányzat – ha megkésve is – részben erre kívánt válaszolni az akkreditáció rendszerével.

A munkanélküliség csökkenésével és átstrukturálódásával egy időben valóban javultak a fiatalok elhelyezkedési esélyei. Legalább annyiban, hogy előbb juthatnak munkahelyhez, mint a 40–45 év felettek. Ez persze nem zárja ki annak veszélyét, hogy önhibáján kívül bármelyiküket elküldjék a munkahelyéről. Úgy gondoljuk, hogy a fiatalokat nem a tömeges állásvesztés kockázata fenyegeti, ennél valószínűbb (a gyakran tipikus munkaadói eljárás mód következményeként átélte) *egyéni válsághelyzet.* Csak példaszerűen: a fiatalokat gyakran viszik jégre a próbaidős alkalmazással, melynek leteltével a rászédett munkavállaló helyére, a munkáltató terveinek megfelelően, új „próbaidős” kerül, újra megszégyenítő feltételekkel.

A kábítószer-fogyasztás kapcsán először is azt kell leszögeznünk,

hogy itt a többi problémánál lényegesen egységesebb ítéleteket ismerhetünk meg. A megkérdezettek állásfoglalásai között – mint a problémalista élén bármely más esetben – alig fordult elő, hogy ez ma nem gond a fiatalok körében. Ugyanakkor a fiatalokat sújtó, súlyos problémának látta a droghasználatot a megkérdezettek négyötöde. Ezen belül viszont 33 : 46 százalékos arányban megoszlanak álláspontjaik a kábítószer-fogyasztás hatóköréről. Azt kell mondanunk, hogy széles körű konszenzussal tekintik súlyos gondnak a kábítószeres fogyasztását, de éles szembenállás jellemzi a fiatal generáció egy részét és a majdnem minden fiatalembert érintettnek látó megkérdezetteket. Ebben szinte leképezték a kábítószeres használatáról megszólaló szakemberek és laikusok nézeteit, akik nem vitatják, hogy a drogfogyasztás súlyos gond, de nézeteik megoszlanak arról, hogy a fiatalok szűkebb vagy szélesebb köre érintett-e a kábítószer-használatban. Úgy tűnik, erről csak a dealereknek van vitát kizáró, ám információkkal alátámasztott álláspontjuk. Egészében azt kell mondanunk, hogy a kábítószer-fogyasztást azért tekintik közel egységesen súlyosabb gondnak a három évvel ezelőtt megismert álláspontoknál, mert néhány év alatt jóval szélesebb körűvé vált.

A továbbtanulás korlátainak és az elhelyezkedés akadályainak vitathatatlanul kedvezőbb megítélése korántsem ilyen konszenzusközeli ítéleteken alapul, ezért szükséges további részletekkel is foglalkoznunk. A többségükben középfokon tanulók ítéletei az iskolatípusok mentén válnak el a leghatározottabban egymástól:

A korlátozott továbbtanulás a legsúlyosabb gondok közé tartozik, az iskola típusa szerint (% , N = 370)²

szakmunkásképző	13
szakközépiskola	22
gimnázium	39
Σ	23

A megkérdezett tanulóknak abban a csoportjában, amelyben a továbbtanulás kérdése szinte fel sem merül, a továbbtanulás akadályait elvéve sorolták a felnőtté válást akadályozó, legsúlyosabb gondok közé. A szakközépiskolásoknak is mindössze erős ötödrésze ítélte ilyen súlyú problémának, viszont a gimnáziumi tanulók közel kétötöde úgy látta, ez a legsúlyosabb gondok körébe tartozik. Ezekben az állásfoglalásokban viszonylag könnyen tettenérhető a háromféle iskola diákjainak különböző szintű érintettsége, hiszen a szakmunkástanulókat a felsőfokú továbbtanulás kapcsán majdnem érdektelennek tekinthetjük, míg a gimnáziumok diákjai számára hűsbavágóan eleven kérdés, hogy felveszik-e, befér-e a számára kívánatos felsőfokú képzési helyre.

Hasonló eltéréseket találtunk az – előbb látott javulásnál is lényegesen kedvezőbben változó besorolású – elhelyezkedési akadályok megítélésében is. A háromféle iskola tanulóit az alábbi állásfoglalások jellemezték:

² A forrástáblához $\chi^2 = 20,52277$ és $p < 0,0001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.

**Az elhelyezkedés akadályai a legsúlyosabb gondok közé tartoznak,
az iskola típusa szerint (% , N = 370)³**

szakmunkásképző	27
szakközépiskola	50
gimnázium	52
Σ	42

Az ítéleti eltérések trendje azonos irányú, a szakmunkástanulók kedvezőbb állásfoglalásait egyre komorabb csoportvélemények követik. A két ítéletor közötti eltérést a szakközépiskolák tanulóinál találhatjuk. Míg a továbbtanulás korlátai kapcsán álláspontjuk a szakmunkástanulókéhoz állt közel, addig az elhelyezkedés akadályait a gimnazistákkal szinte azonos arányban sorolták a fiatalok legsúlyosabb problémái közé. Úgy gondoljuk, hogy ebben az esetben már korántsem az érintetlenség motiválja az ítéletalkotást.

Az eltérések megértéséhez az érettségizett fiatalok munkaerő-piaci helyzetét kell végiggondolnunk. Ha nem kívánnak vagy nem tudnak a felsőoktatásban továbbtanulni, akkor érettségijük ellenére a kezdő szakmunkásokhoz közele, de olykor náluk ténylegesen rosszabb induló pozícióból kezdhetnek állást keresni. Nincs vagy csak félig-meddig van szakmájuk, ellentétben a szakmunkásképző iskolákban végzett társaikkal. Emiatt, ha a középiskola elvégzésekor a munkakeresést kell választaniuk, akkor a munkaadók szemével nézve semmihez sem értenek, rövid távon nem jelent előnyt iskolai műveltségi többletük. Azt csak a felsőoktatásban ismerik el. Ráadásul a szakmunkástanulók többsége már tanulmányai megkezdésekor az álláskeresésre hangolódott, így nem tartja eleve kudarcnak az elhelyezkedést, ellentétben azokkal a középiskolásokkal, akik számára a továbbtanulás az iskolai évek egyetlen sikeres folytatása.

Ezek az objektív és szubjektív mozzanatok gyakran egymást erősítve hozzák jobb helyzetbe a fiatal szakmunkásokat. *A csoportítéletek eltérései azt jelzik, hogy a különböző iskolák tanulói nem csak átélik, de ismerik és minősítik is ezeket a különbségeket.*

A legsúlyosabbnak ítélt gondok kapcsán tapasztalt legfontosabb változások részletesebb elemzése nyomán azt kell mondanunk, hogy *a kábitószer-fogyasztásnál látott komorabb ítéletekben konszenzusközeli, a továbbtanulás és az elhelyezkedés esetében pedig a megkérdezettek helyzetében, kilátásaiban tettenérhető eltéréseknek megfelelően differenciált álláspontok alakítják a véleményváltozásokat.*

A problémalista élén 1995-ben és most is a lakásszerzés nehézségeit találtuk, mindössze – 3% eltéréssel. Ezt a gondot a tanulók iskolatípusa és a nemek szerint is másképpen tekintették súlyosnak, ezért célszerű az álláspontok különbségeire figyelniük:

³ A forrástáblázathoz $\chi^2 = 20,71615$ és $p < 0,0001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.

2. ábra A lakásszerzés nehézségei a felnőtté válás legsúlyosabb akadályai közé tartoznak, a kérdezettek neme, ill. az iskolatípus szerint (% N = 400, ill. 370)⁴

A lakáshoz jutás nehézségeit a megkérdezett nők súlyosabbnak ítélték. Úgy gondoljuk, az álláspontok nem azért különböznek, mert a férfiak könnyebben lennének képesek lakáshoz jutni, hanem azért, mert *ugyanazokat a körülményeket a stabilitásra, család-, és otthonalapításra hamarabb gondoló lányok nehezebbnek tekintik*. Végző soron a nemek szerint különböző fontosságú értékek, mondhatjuk a szocializáció eltérő eredményei befolyásolják ítéleteiket.

Más háttérrel tulajdonítunk a három középfokú iskola tanulói eltérő állásfoglalásainak. Ezekben nem szocializációs eltérések köszönnek vissza, hanem a gimnáziumi tanulók szelekciójából következő esélykülönbségek. A háromféle iskolában egészen más a tanulók családi háttere. Az ismert foglalkozású apák iskolatípus szerint ezt a képet mutatták:

1. táblázat Az apák foglalkozása iskolatípus szerint (% N = 327)⁵

	vezető, beosztott értelmiségi	ön- álló	középf. szellemi, irod. alk.	szakmun- kás	bet. és segéd- munkás	egyéb, pl. hiv. katona	Σ
szakmunkás- képző	13	5	2	65	9	6	100
szakközép- iskola	24	7	5	52	4	8	100
gimnázium	56	16	13	11	2	2	100
Σ	28	9	6	46	5	6	100

4 A forrástáblázatokhoz a nemek és az iskolatípus esetében $\chi^2 = 4,60742$, ill. $22,71615$ és $p < 0,05$, ill. $0,0001$ értékek tartoznak, amelyek szignifikáns, ill. igen erősen szignifikáns adatokat jeleznek.

5 A táblázathoz $\chi^2 = 89,24595$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.

Mindhárom iskolatípusnál kövér szedéssel jelöltük az adott csoportra domináns módon jellemző foglalkozásjelleg arányát. A szakmunkásképzők és a szakközépiskolák esetében a megkérdezettek domináns többségének édesapja szakmunkás, a gimnáziumok tanulóinál pedig a szülők vezetők illetve beosztott értelmiségiek. Az apák foglalkozásának iskolatípus szerinti eltéréseiből természetesen még nem következik, hogy gyermekeik az iskolatípus szerint súlyosabb vagy kevésbé súlyos gondnak látják a lakásszerzés nehézségét. A közbeeső láncszem a családi háttér és az ítéletek kapcsolata, amely így alakult:

A lakásszerzés nehézségei a legsúlyosabb gondok közé tartoznak, az apák foglalkozása szerint (% , N = 353)⁶

vezető, beosztott értelmiségi	58
önálló	53
középf. szellemi, irod. alk.	46
szakmunkás	74
bet. és segédmunkás	75
egyéb	77
Σ	66

A kör itt bezárult, a szakmunkásképzők és a szakközépiskolák diákjainak többségét jellemző családi háttérrel a lakásszerzés sokkal súlyosabb gondnak látszik, mint a gimnazisták tipikus háttérével. *Az éles váltást ott látjuk, ahol az 1. táblázat szerint a három iskola tanulóinak apjuk foglalkozása mentén elkülöníthetők.*

A most alkalmazott többlépcsős eljárásnál kézenfekvőbb, háromdimenziós táblázatkészítés az ítéletek elkülönülését követhetővé tette, de az alacsony elemszámok miatt mindössze szignifikancia-közeli eredményeket adott. Ebben a helyzetben is maradt egy megoldás arra, hogy a mindkét esetben szignifikáns adatokat eredményező független változók (iskolatípus és apák foglalkozása) közül a fontosabbat megkeressük. Többváltozós regresszióanalízist készítettünk, és ennek alapján *az iskolatípus az apák foglalkozásánál fontosabb, meghatározó erejű változónak mutatkozott.*

Úgy gondoljuk, hogy az ítéletek kialakításában a családi háttérből kiinduló hatásokat az iskolatípus a maga szelekciós hatása révén erősíti, hiszen az iskolai környezetben – mint láttuk – hasonló családokból érkezett, feltehetően közeli látásmódú társak között élnek a fiatalok. *A gimnázium olyan tapasztalategyüttest közvetít tanulóinak, amelyben a lakásszerzés közel sem tűnik olyan heroikus feladatnak, mint a szakmunkásképzők és szakközépiskolák diákjainak szemében.*

A megélhetési bizonytalanságokról megismert, korábban már bemutatott ítéletek (lásd: 43. old.) kapcsán hasonló további összefüggéseket találtunk, vagyis az apák foglalkozása mentén is szétvált az ítéletképzés, és a két változó közül az iskolatípus mutatkozott fontosabbnak. A rész-

⁶ A forrástáblázathoz $\chi^2 = 16,08827$ és $p < 0,01$ értékek tartoznak, erős szignifikanciát jelezve.

letek leltározása nélkül, csak felsorolásszerűen: ilyen kapcsolatokat találunk a túlzott alkoholfogyasztás és a kábítószer-használat esetében is.

Az ítéletalkotásban megismert, következetesen ismétlődő mozzanatok alapján általánosabb érvényű következtetés is adódik. A megkérdezett fiatalok állásfoglalásaiban a családi indíttatáshoz kapcsolódó, csoport-különvélemények az iskolatípus mentén határozottabbá válnak, és olyan ítéletegyüttes körvonalait mutatják, amelyben a szülői háttérből fakadó látásmódot az iskola egységesíti, határozottabbá formálja. Úgy gondoljuk, ez a folyamat nemcsak a fiatalokat sújtó gondok most látott megítélésében zajlik ilyen módon, hanem az értékképzés és -közvetítés több területén is. *Eredményeként pedig, a fiatalok csoportjainak sajátos értékrendjén túl, feltehetően kialakulnak a sajátos helyzetükhöz kapcsolódó önreflexiók is. Azok a mozzanatok, amelyek révén tudatossá, önmaguk számára értelmezetté válik, hogy az eltérő helyzetű és eltérő kilátású diákcsoportokat mi köti össze, illetve mi választja el egymástól.*

Kutatásunkban ennek vizsgálatára nem készültünk, mint ahogyan azt sem kívántuk kutatni, hogy ez a folyamat elvezet-e a későbbiekben is fennmaradó, összetartó csoportok kialakulásához, sajátos klánszerveződésekhez, de a most látottakat továbbgondolva ezek a lehetőségek is felmerültek. Dolgozatunkban azért tartottuk fontosnak megemlítésüket, mert további kutatások irányait jelezhetik, s az ifjúságkutatással foglalkozók számára tennivalókat írhatnak körül.

Visszatérve a fiatalok legsúlyosabb gondjainak megítéléséhez, *azzal kell zárnunk idevágó tapasztalatainkat, hogy még a problémásorozat „felsőházában” is találtunk sajátosan ítélező csoportokat, olyan különvéleményeket, amelyek a megkérdezett fiatalok eltérő helyzetű és eltérő kilátású alcsoportjaihoz kapcsolódtak.* Ezután már érdemes a fiatalokat sújtó gondokról megismert prognózis, az érdemi javulás esélyeinek mérlegelése felé fordítanunk figyelmünket.

A legsúlyosabb gondok érdemi javulásának esélyei

Az interjú során mindenkitől csak a fiatalok felnőtté válását leginkább akadályozónak tartott legfeljebb öt nehézség esetében kértük az érdemi javulás kilátásainak megítélését. Ennek megfelelően a problémalista első helyétől kezdve egyre kevesebb válasz állt a rendelkezésünkre. A teljes sorozathoz tartozó összes válasz bemutatását feleslegesnek tartjuk, beérjük a „felsőházba” sorolt nyolc gond enyhülésének esélyeit latolgotó álláspontokkal.

**Lesz-e érdemi javulás a nyolc legsúlyosabbnak ítélt gond esetében
(%, N = 262 – 86 között változó itemenként)**

rang	N	érdemi javulás lesz a saját/a következő generáció számára	számuk- ra sem lesz	nem tudja, nem válaszol	
1. nem lehet lakáshoz jutni	262	17	45 47	36	2
2. kábítószereznek	244	7	29	61 62	3
3. lakással, munkával is bizonytalan a megélhetés	224	18	52 47	26	4
4. túl sok alkoholt fogyasztanak	189	16	36	45 43	3
5. önhibájukon kívül munkanélkülivé válhatnak	187	32	47 39	18	3
6. az elhelyezkedésnek akadályai vannak	170	31	45 45	21	3
7. konfliktusos a kapcsolatuk szüleikkel, felnőtt családtagjaikkal	111	19	28 32	50	3
8. korlátozott a továbbtanulás lehetősége	86	23 46	64	11	2

Minden problémánál kövér szedéssel szedtük a **domináns** válaszcsoporthoz tartozók arányát. Az összehasonlítás érdekében *kurzívó szedéssel* megadjuk a kutatásunkat közvetlenül megelőző, pesterzsébeti és csepeli utcai felvételek során megismert várakozások domináns válaszainak arányát is. A prognózis átfogó képét a kérdezettek esélyei felől szemlélve azt kell mondanunk, hogy generációjuk kilátásait – és benne sajátjukat – lehangolóan sötét színben látják, hiszen egy gond kapcsán sem feltételeznek nagyobb arányban olyan érdemi javulást, amely őket is érintheti. A most kiemelt problémák sorában minden esetben egyharmad alatt marad a saját korosztályukat esélyesnek tartók aránya. A vétlen munkanélküliség fenyegetése és az elhelyezkedés akadályai esetében (nagy jóindulattal) felfedezhetünk némi optimizmust az esélylatolgatásban. Ezeknél a gondoknál a kérdezettek közel egyharmada generációjuk számára is érdemi javulást feltételez. *A saját generáció sávterjedelmének ismeretében azt kell mondanunk, hogy a megkérdezettek zöme nem bíz a fiatalok legsúlyosabb problémáinak három-négy éven belül érzékelhető enyhülésében.*

A domináns válaszok helye kissé tagolja a fentiekben összegzett prognózisokat, de optimistává ettől sem válnak a megkérdezettek álláspontjai.

A legsúlyosabb gondok közül öt esetben a következő generációt jelelték kiemelkedő arányban az érdemi változás várományosainak. A prognózisokat meghatározó álláspont súlya ezekben az esetekben 55 és 64 százalék közötti, tehát joggal tekinthető domináns véleménynek. A fiatalokat sújtó nehézségeknek ebben a sávjában kivétel nélkül az ifjúság körülményeit meghatározó társadalmi tényezőket találunk, olyanokat, amelyekről korábban azt mondtuk: befolyásolásukra a fiataloknak vajmi kevés eszközük van.

Három probléma kapcsán a megkérdezettek az utánuk jövő generációt sem látják esélyesnek. Ebbe a csoportba tartozik a szülőkkel, felnőtt családtagokkal való konfliktusos kapcsolat, az alkoholizálás és a kábító-

szer-fogyasztás jövőbeli alakulása. A szülőkhöz, felnőtt családtagokhoz fűződő kapcsolatról tudjuk, hogy az a kapcsolat természetéből, az ifjú nemzedék életkori programjából adódóan konfliktusokkal terhelt. A prognózisok nyomán azt kell mondanunk, hogy *a megkérdezettek ezt a gondot reálisan szemlélik, nem tételeznek javulást a helyjel-közzel konstansnak tekinthető probléma esetében.*

Más természetű a legkomorabb ítéletek két további mozzanata. Mindkét gondról azt mondtuk, hogy ezek olyan magatartások, amelyek távlatvesztést okozhatnak. A hozzájuk kapcsolódó prognózisokat okkal tekintjük *a megkérdezettek álláspontsorozata legsötétebb elemének. Két önpusztító magatartásról állítják döntő többséggel, hogy ezekben az utánuk következő generációnak sincsenek esélyei.*

Az így tagolódó helyzetkép szükségessé teszi egy kérdés megfogalmazását, hogy tudniillik várható-e a megkérdezettek most megismert álláspontjainál kevésbé komor ítéletegyüttes az alkoholizálás és a kábítószer-fogyasztás kapcsán?

Azt gondoljuk, hogy addig semmi esetre sem, ameddig a többi súlyosnak ítélt gond érdemben nem változik. Nem áltatjuk sem magunkat, sem az olvasót azzal, hogy jobb lakás, iskolázási, munkabeli és egzisztenciális feltételek között megszűnik az alkoholizálás és a kábítószerfogyasztás. Abban viszont nem kétkelhetünk, hogy ameddig a külsőnek tekintett feltételek olyanok, mint amilyenek ma láthatják a fiatalok, addig nem várható tőlük sem derűsebb prognózis, sem jobb helyzetmegítélés.

Ha eredményeinket egybevetjük az 1998. szeptemberi felvétel során megismert domináns álláspontokkal, akkor a legsúlyosabb gondok azonos tartalmú sorozatában mindössze két olyan elemet találunk, amelynél a domináns prognózis nem esik egybe. A problémásor „felsőházának” legkevésbé súlyos mozzanatai: a szülőkhöz, felnőtt családtagokhoz fűződő konfliktusos viszony és a továbbtanulási korlátok esetében a pesterzsébeti és csepeli terepkutatásban valamivel kedvezőbb kilátásokat tételtek a megkérdezettek. Az ezeknél – mindkét kutatásban – súlyosabbnak tartott gondokhoz viszont kis eltérésekkel, de azonos prognózist kijelölő domináns válaszok tartoznak.

Az összehasonlítás nyomán azt mondhatjuk: *a független felvételek során nemcsak abban egyezett a 400–400 fiatal álláspontja, hogy melyek a nemzedékük felnőtte válását leginkább nehezítő problémák, de egységesen ítélték meg az érdemi javulás kilátásait is. A nagyfokú egybeesés alapján a gondok súlyáról és a prognózisokról megismert eredményeket joggal tekinthetjük a megkérdezettek tavaly év végi közös helyzetképének és a hozzá tartozó jövőképeknek is. Nagy valószínűséggel nemcsak helyi kutatásokban jutottunk volna ilyen eredményekhez, de most nem volt olyan megbízó, amelynek reprezentatív felvétel készítéséhez fűződött volna érdeke. Az ifjúságkutatás utóbbi évtizedre jellemző feltételei között az is több tényező szerencsés egybeesésének köszönhető, hogy az ifjúság helyzetéről, problémáiról és ezek prognózisáról készült témablokkot a megbízók számára elfogadhatóvá tehettem a két kutatás programjában.*

A fiatalok problémái, különösképpen a felnőtte válást akadályozó, leg-súlyosabb gondok megítélését követően arra kell figyelniük, hogy milyen alapvető igényekkel készülnek felnőtte válni a megkérdezettek, és

véleményük szerint milyen eszközöket használhatnak igényeik elérése érdekében. Abból indultunk ki, hogy személyes igényeiket és belátható eszközeiket nem érdemes az óhatatlanul magasröptű semmitmondás felé terelni „az Élet” tartalmú kérdéssel. Ezért kérdőívünkben a beláthatóbb „sikeres felnőtt” kategóriájához kötöttük az igények és az eszközök megismerését.

Igényrendszer a „sikeres felnőtt” szűrőjén szemlélve

A megkérdezettek számára semmilyen megkötöttséget sem tartalmazó, nyitott kérdésünk nem okozott válaszadási nehézségeket, mindössze a fiatalok 2 százaléka mutatkozott válaszképtelennek. Eredményeink áttekintése előtt szükséges a gyakorlati megfontolásokból – a nyitott kérdés válaszainak egy része kis súlyú típusokba szóródott – átkódolással kialakított kategóriák pontos leírása.

Az eredetileg 11 pozitív jellemzőt megkülönböztető választípusok sorát három gyűjtőkategória egészítette ki, a negatív, kizáró válaszok; az általános emelkedettségek és a végképp besorolhatatlan, egyéb válaszok. Ezek együtt is mindössze 5 százalékot jelentettek. Az összevonások során úgy láttuk, nem okozunk tartalmi veszteséget, ha az *egyéb* kategóriában együtt kezeljük az elvéte előforduló „nem iszik”, „különleges tehetséges van”, „legyen szabadideje” jellegű válaszokat.

A mindössze néhány százalékban említett kategóriák további összevonásokat is indokoltá tettek. Így a rang, cím, ismertség; a jó kapcsolataik vannak és a magas iskolai végzettsége van típusú válaszokat a *külső rangjelzések* gyűjtőkategória fogja egybe. Az úgy él, ahogyan gondolkodik; a kiegyensúlyozott és az élvezzi az életét jellegű válaszokat pedig az *elégedetten él* válaszcsoporthoz kezeljük együtt. Ezek az összevonást követően is viszonylag kis részét adják az összes válasznak.

A megkérdezettek álláspontjainak szerkezetét az alábbi rendezett sorban tekinthetjük át:

Azt lehet „sikeres felnőttnek” tekinteni... (% , N = 400)

akinek rendezett családi háttere van, normális családi életet él	20
akinek egzisztenciája, bankbetétje, saját háza van, aki gazdagon él	19
aki eléri a céljait, megvalósítja, amit akar	17
akinek biztos munkahelye, jövedelmező állása van	15
aki elégedetten él (őszinte magával, boldog, élvezzi az életét stb.)	12
aki szereti a munkáját, élvezzi, amit csinál	5
akinek külső rangjelzései (akit ismernek, végzettsége, kapcsolatai stb.) vannak	5
egyéb válaszok	5
nem tud válaszolni	2
Σ	100

A sorozat belső tagolásában az egymáshoz közeli arányok és a felvétel elemszáma miatt óvatosan kell eljárunk, tartalmi mozzanatok alapján mégis tehetünk megkülönböztetéseket. A választípusokat két cezúrával

három sávra osztottuk. Az első sávban négy *stabilitás központú* kategóriát találunk, amelyeket gyakorlatilag azonos súlyúnak kell tekintenünk.

Tartalmukat tekintve a stabilitás más-más szempontjai szerint írják körül a sikeres felnőttre jellemzőnek tartott jegyeket. A „rendezett”, „normális” családot ilyen megközelítésben a *belső stabilitás* iránti igény jelzésének tartjuk. Az egzisztencia, bankbetét stb. karakterű válaszok a *külső stabilitás, biztonság* szükségletét jelzik, míg az elért célok, a megvalósított akarat az idő múlásához kötött *belső stabilitást* képviselnek, azt, hogy az ember a tervek megvalósításáig megmarad olyannak, mint amikor elképzeléseit megfogalmazta. Pontosabban: abban nem változik, ami miatt céljait értékesnek, fontosnak, megvalósítandónak tekintette, egyszóval kitarító. A sáv utolsó elemét, a biztos, jövedelmező munkahelyet pedig a *külső stabilitás* feltételének kell tartanunk.

A legősibb igény, a biztonság ilyen összetett módon jelenik meg a sikeres embert megragadó válaszokban. Annak ellenére, hogy nem molyos szakállú bácsikat, nem zsabós néniket, hanem döntően középiskolás korú fiatalokat kérdeztünk.

A sorozat második sávját két *örömelvű* válaszcsoporthoz képezte. Az önmagukkal, illetve munkájukkal elégedett embereket együttvéve is csak éppen annyian említették, mint a rendezett sor harmadik elemét.

Végül a siker külső jeleit körülíró válaszok a kérdezetteknek mindössze huszadrésznél bukkantak fel, amelyet méltán jelentéktelen aránynak tekinthetünk.

A válaszok három sávját együtt szemlélve azt kell mondanunk, hogy a fiatalok problémáiról megismert álláspontok ismeretében a kérdezettek körülvevő társadalmi környezet éles ellentétben áll azzal az igényszerkezettel, amelyet a sikeres embert körülíró válaszok közvetítettek. Azt gondoljuk, hogy a stabilitás most látott, erős igényét nemcsak az igen mélyen gyökerező, biztonság iránti vágy táplálja, de az a történelmi pillanat is, amelyet valamennyien átélünk Magyarországon.

Az utóbbi tíz évben – bárhonnan is szemléljük – korántsem a biztonság volt a magyar népesség alapélménye. Sőt, a társadalom fontos intézményeiről (a parlamenttől a kormányon át az önkormányzatokig) sorozatban derült ki, hogy a mulasztásos alkotmányvértéstől a törvényellenes intézkedésekig mindent elkövettek, ami a magyar társadalom biztonságérzetét kikezdhetette. Magasrangú katonákról tudhattuk meg, hogy mellesleg olajezredesek, tiszteletet követelő üzlemberek szaladtak külföldre, becsapott bankbetéteseket, kisbefektetőket hátrahagyva, bőkezű mecénás igényelte vissza az Utolsó vacsora forgalmi adóját, adórendőrség frissen kinevezett vezetőjét (külső nyomásra) kellett felfüggeszteni állásából, mert finoman szólva bizonytalan eredetű aranytárgyakat vásárolt.

A sort hosszan folytathatnánk, de inkább egyetlen mondatban annak felidézésével zárjuk, amit ebben a helyzetben a lakosság alkalmazkodóképes része tehetett. Évente egyszer – de néha többször is – újratanulta a szabályokat, annak érdekében, hogy talpon maradhasson.

Erről a környezetről, erről a történelmi pillanatról állítjuk, hogy a megkérdezett fiatalok biztonság iránti igényét táplálja. Azért válik a sikeres felnőtt meghatározó erejű ismertetőjegyévé a több szempontú biztonság, mert nagyon hiányzik. Úgy gondoljuk, ezt a tapasztalatunkat pedig az teszi fontossá, hogy ez

a fiatalok körében végzett kutatás eredménye. A megkérdezetteknek még alig van veszítenivalójuk, megnyerni mégis a biztosságot szeretnék.

A rendezett sor sávjainak megfelelően a továbbiakban a stabilitás, az örömelv és a rangjelzések mentén kialakult tagoltságra figyelünk. Van-e olyan csoportjuk a megkérdezetteknek, amelyekben ezek a válasz-csoportok az átlagtól jelentősen eltérő arányokban fordultak elő, vagy pedig a most látott kép a megkérdezetteket differenciálatlanul jellemzi?

A tanulók iskolatípusa szerint találtunk számottevő eltéréseket, a hagyományosan kemény változóknak tartott metszetekben (nemek, életkor, apák foglalkozása) viszont nem. Ennek megfelelően a fiatalok igényeire jellemző jegyeket egyetlen keresztkapcsolatban érdemes szemügyre vennünk:

2. táblázat *Milyen igényekhez kötik a sikeres felnőttet, a tanulók iskolatípusa szerint (% , N = 370)⁷*

	külső stabilitás	belső stabilitás	örömelv	rang- jelzések	egyéb	nem tudja	Σ
szakmunkás- képző	43	33	7	9	6	2	100
szakközépiskola	41	32	19	2	3	3	100
gimnázium	15	51	24	4	6	–	100
Σ	37	35	16	5	5	2	100

A külső stabilitást a szakmunkásképzők és a szakközépiskolák diákjainál gyakorinak találjuk, a gimnazisták ezt az igényt lényegesen alacsonyabb arányban említették. A belső stabilitás mozzanatai a szakmunkástanulók és a szakközépiskolások válaszaiban átlaghoz közeli arányban jelennek meg, a gimnáziumi tanulók viszont kimagaslóan gyakran említik. A szakmunkásképzők tanulói jóval az átlag alatti mértékben írták le örömelvű jellemzőkkel a sikeres embert, míg a gimnáziumok diákjai e kategória elemeit társaiknál gyakrabban említették. A rangjelzések ismét a szakmunkástanulóknál fordultak elő a leggyakrabban.

Külön kiemeljük, hogy az eltérő tartalmú stabilitás-kategóriákban a szakmunkástanulók és a szakközépiskolások válaszarányai alig különböznek.

Adataink megértéséhez két korábban már érintett eredményünkre (mindkettőt lásd: 42–43. old.) kell utalnunk. A gimnáziumi tanulók – szüleikhez viszonyítva – minden más csoportnál jobbnak ítélték a fiatalok helyzetét, és a bizonytalan megélhetést a többiekénél ritkábban sorolták a fiatalok legsúlyosabb gondjai közé.

Úgy gondoljuk, hogy a legjobb helyzetmegítélést is adó körben egyrészt a külső stabilitás iránti igényt kevésbé motiválják hiányérzetek, másrészt a belső stabilitás és az örömelvű kritériumok egyaránt azért gyakoribbak, mert helyzetüket olyannak látják, amelyben kiegyensúlyozottságra és elégedettségre társaiknál reálisabban törekedhetnek. A szakközépiskolások és a szakmun-

⁷ A táblázathoz $\chi^2 = 43,15149$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.

kástanulók ritka örömelvű válaszai kapcsán egy további mozzanatot sem zárhatunk ki. *Azt is joggal feltételezhetjük, hogy e két csoport tagjai öncenzúrázták válaszaikat, és ritkábban említettek olyan igényeket, amelyeknek elérésében nem vagy csak alig bízhatnak.*

A sikeres ember jellemzőinek meghatározása kapcsán a stabilitás iránti erős igény mellett a válaszok iskolatípusonként eltérő hangsúlyait láthattuk, amelyek együtt járnak a három diákcsoport jobb–rosszabb helyzetértékelésével. Ezután már joggal kérdezhetjük, mit gondolnak a megkérdezettek, mit tehetnek annak érdekében, hogy elképzeléseiknek megfelelően válhassanak sikeres felnőtté? A kérdés logikus kiegészítése az iménti problémának, hiszen eddig annak megértése volt a dolgunk, hogy milyen *igényeiket* fogalmazzák meg a fiatalok, most pedig megismert igényeik elérésének *eszközeiről* kialakult álláspontjukhoz kívánunk közel kerülni.

Milyen eszközök szolgálják az igények megvalósítását?

Mindenkitől, aki a sikeres felnőtt jellegzetességeiről értelmezhető választ adott (392 személy) nyitott kérdésben kérdeztük meg: szerinte mit tehet azért, hogy ő maga sikeres felnőtt lehessen. A megkérdezettek szinte kivétel nélkül (99 százalékban) tudtak mit mondani erről, sőt gyakran egy-nél több tennivalót is említettek. A válaszok összes értelmezhető tartalmi elemének kódolásával az alábbi rendezett sor alakult ki:

Milyen eszközökkel lehet sikeres felnőtté válni? (% , N = 392)⁸

Iskolai tanulás (javítok a tanulmányaim eredményén, továbbtanulás stb.)	80
Jó állást, pénzt szerezni (jól fizető munkahely kell, keressek pénzt a megélhetéshez)	40
Kapcsolatok, barátságok kiépítése (gondozom a kapcsolataimat, sok barátom legyen)	22
Családi, párkapcsolati háttérteret teremteni (pénzes pasit kell kifogni, jó magánéleti háttérteret biztosítok, olyan társat keresek, aki békét ad)	19
A saját szabályok betartása (következetességgel kitartok amellett, amit csinálni kezdtem)	14
Okulni, példákat követni (információszerzés, meghallgatom mások véleményét, elfogadom a segítséget, figyelem, mit tesznek a szüleim)	13
Általános emelkedettségek (önbizalom, elszántság, az élet összes színterén megálljam a helyemet)	23
Egyéb, besorolhatatlan válaszok (sportsikerek, tudnom kell mit akarok, stb.)	10
Nem tudott válaszolni	1
Σ	222

Az eszközöknek ebben a sorozatában a legfontosabb kategóriák sokkal élesebben válnak el egymástól, jobban körülírt sávokra tagolódnak, mint ahogyan azt az igények esetében láthattuk.

⁸ A megkérdezettek gyakran egynél több választ adtak, ezért a rendezett sor összege meghaladja a 100 százalékot.

Az első sávot a majdnem mindenki által említett eszköz (80%), az iskolai tanulás vezeti. Ebben a zömmel középfokon tanuló diákokat olyan nagyfokú konszenzus jellemzi, hogy nem is találtunk érdemi csoportkülönbségeket állásfoglalásaikban. A vezető sáv második eleme szorosan a munkához kapcsolódik (a jó állás, ill. pénzkeresés motívumokat soroltuk ide), és a megkérdezettek felénél sem fordul elő, viszont az iskolatípus és az apák foglalkozása mentén jellegzetes eltérések jellemzik a válaszokat.

A második sáv négy, egymáshoz közeli arányban említett kategóriát tartalmaz. Az ide tartozó mozzanatok közül kettőről azt kell mondanunk, hogy közös elemük az előnyszerző, helyzetbiztosító törekvés, amelyek alapján ezeket (értékkategóriáktól függetlenül) *helyezkedő eszköznek* kell tekintenünk. Közülük a kapcsolatokhoz jelentős csoport-különvélemények kötődnek, a családot közel homogén módon említették. A sáv következő két elemét (a saját szabályok követését, ill. az okulást, példakövetést) szintén tartalmi rokonságban álló mozzanatnak kell tartanunk, ugyanis mindkettő a személyes *kompetenciát növelő eszköz*. Az első az énerő révén, a másik pedig éntfejlesztő hatása alapján válhat hatékony eszközzé. Mindkettőnél találtunk sajátos különvéleményeket.

Egészében azt mondhatjuk, hogy a megkérdezettek összetett eszközrendszer tartanak alkalmasnak igényeik megvalósítására, amelyek közül gyakorisága alapján kiemelkedik a diákhelyzethez leginkább kötődő iskolai tanulás.

A további eszközök kapcsán megismert álláspontok közül elsőként célszerű szemügyre vennünk a saját szabályok követéséről a különböző igények mentén látott véleményeltéréseket. Azokat az eseteket, amelyekben egy kérdőívben több azonos kategóriába tartozó válasz volt, ettől kezdve csak egyszer vettük figyelembe. Az igények sorában nem vettük figyelembe az egyéb válaszokat, így 373 megkérdezett esetében láthatjuk, hogy milyen igényekhez, milyen arányban rendelték hozzá a kompetenciát növelő eszközt.

3. ábra A saját szabályok követésének használhatósága, az igények szerint
(%, N = 373)⁹

A 373 megkérdezett körében 12 százalékban említett eszközt leggyakrabban abban a szűk csoportban tartották használhatónak, amelyben igényként céljaik elérését említették. Viszonylag gyakran kapcsolták a kiegyensúlyozott család iránti igényhez a saját normák betartását, majd átlag körüli értékekkel két örömelvű igényhez, az elégedett élethez és a kedvelt munkához rendelt eszközként említették. Azok, akik a stabilitás két elemét, az egzisztenciát, gazdag életet, illetve a biztos, jövedelmező munkahelyet írták le igényként, meglehetősen ritkán gondolták, hogy az öntörvényű élet ezek elérésének eszköze lehet. Ugyanígy a külső rangjelzéseket fontosnak vallók között is elvétve akadt olyan megkérdezett, aki szerint az önmagához hű ember valóra válthatja a rangok, címek, ismertség iránti igényét.

A saját normák és a cím vadászat összeegyeztethetlensége annyira kézenfekvő, hogy erre kár szót pazarolnunk. A kapcsolatsor további elemei azonban megérnek egy misét. A belső stabilitás két eleme kapcsolódik legerősebben a saját szabályokhoz, a külső stabilitás mozzanatai viszont alig kötődnek a következetesen saját értékrendű magatartáshoz. A megkérdezettek ezekkel az ítéletekkel olyan társadalmi környezetet írtak körül, amelyben *a külső és a belső stabilitás elérésének mások az esélyei, ha normáink szerint, következetesen élünk*. Ítéleteik mögött olyan tapasztalatokat feltételezhetünk, amelyek szerint az egzisztenciális biztonságot és a belső kiegyensúlyozottságot, mondjuk ki: a harmóniát azonos eszközzel nem lehet elérni. Ez az ellentmondás határozza meg alapvetően a most áttekintett keresztkapcsolatot.

A saját szabályok betartása – emlékeztetőül: a következetesség, a ki-

⁹ A forrástáblázathoz $\chi^2 = 14,26434$ és $p < 0,05$ értékek tartoznak, szignifikáns adatokat jelezve.

tartás típusú válaszokat soroltuk ide – nemek szerint jellegzetesen eltérő módon tűnt fel a válaszokban.

A saját szabályok követése, nemek szerint (% , N = 400)¹⁰

férfiak	17
nők	8
Σ	13

A megkérdezett férfiak több mint kétszer olyan gyakran említették a saját szabályok követését, amikor igényeikhez a megvalósítás eszközeit kellett rendelniük. Ebben, mint eddig többször is, a nemek szerint eltérő szocializáció eredményét látjuk. Egy férfi akkor viselkedik „férfiasan”, ha következetes, ha kitartó. Így hangzik a társadalmi norma, és a megkérdezett ifjú férfiak ennek megfelelően válaszoltak. Tegyük hozzá, a nők is, hiszen ezt az eszközt lényegesen ritkábban tartották a maguk számára használandónak.

A két gyakori válaszban a jó állást, pénzkeresést, illetve a kapcsolatokat nevezték meg alkalmas eszközként. Ezeket az iskolatípus szerint másképpen ítélték meg a megkérdezettek:

4. ábra A jó állás, pénzkeresés, ill. a kapcsolatok említése, iskolatípus szerint (% , N = 370)¹¹

A kétféle eszköz használhatóságáról homlokegyenesen ellenkező tendenciájú álláspontsorozatokat ismerhettünk meg. A szakmunkástanulók körében gyakran említett jó állás, pénz a gimnáziumok felé haladva zuhanásszerűen veszít jelentőségéből, a kapcsolatok a szakmunkástanulók

¹⁰ A forrástáblázathoz $\chi^2 = 7,24217$ és $p < 0,01$ értékek tartoznak, erős szignifikanciát jelezve.

¹¹ A forrástáblázathoz $\chi^2 = 29,97493$, ill. 46,18931 és mindkét esetben $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.

és a szakközépiskolások válaszaiban ritkán tűnnek fel, viszont annál gyakoribbak a gimnazisták csoportjában.

A szakmunkástanulók és szakközépiskolások, illetve a gimnazisták helyzetértékelésének többször érintett eltéréseit és az ebből következő igénykülönbségeket (a külső és a belső stabilitás eltérő előfordulásait) már említünk sem kell, amikor a most látott különbségeket eddigi ismereteink közé kívánjuk illeszteni.

Az viszont merőben új tapasztalatunk, hogy a szakmunkásképzők és a szakközépiskolák tanulói inkább munkájukban (jó állás, pénzkeresés) látják igényeik elérésének eszközeit, ezzel szemben a gimnáziumi tanulók kimagasló arányban a helyezkedés típusú kapcsolatépítést, -ápolást tartják alkalmas eszköznek. A differencia értelmezésének egyik elképzelhető útja, ha abból indulunk ki, hogy másféle stabilitást igényelnek, és emiatt másképpen tekintenek az eszközökre. Bizonyára ebben is van valamelyes igazság, de mégis inkább hajlunk másféle értelmezésre.

Arra gondolunk, hogy a gimnazisták tudnak valamit, ami a másik két diákcsoport előtt alig ismert. Feltételezzük, hogy az informális viszonyok eszközszerpe a szakmunkástanulók és a szakközépiskolások számára nem olyan kézenfekvő, mint a gimnáziumok diákjainak. Nem oldalvágásként jegyeztük meg, hogy értékkategóriáktól függetlenül tekintjük helyezkedés-karakterű eszköznek a családi háttér, illetve kapcsolatok típusú válaszelemeket, hanem amiatt, mert valós viszonyok használatának eszközeit látjuk bennük. A valós viszonyon esetünkben azt kell értenünk, hogy a megkérdezettek egy része *valóban elérheti azt a kapcsolati hálót, amelyben eredményesen keresheti az önérvényesítés hatékony útjait, hamarabb juthat jól fizető álláshoz, külföldi kiképzéshez stb. A válaszkülönbségek alapján azt kell mondanunk, hogy a gimnazisták is így értik a kapcsolatok szerepét, ezért említik társaiknál gyakrabban.*

Az olvasó joggal kérdezheti, hogy vajon honnan tudják ezt a gimnáziumok tanulói. A válaszhoz át kell tekintenünk a jó állás, pénzkeresés eszközök említésének megoszlását az apák ismert foglalkozása szerint. Ezt mindössze 353 esetben tehetjük, mert a megkérdezettek egy része nem tudja, mivel foglalkozik az édesapja. Az esetek többségében amiatt, mert anyjukkal élnek (a kérdezettek 27 százaléka), és közülük többen nemcsak a foglalkozását, de a hollétét sem tudják az apjuknak.

A jó állás, pénzkeresés említése, az apák foglalkozása szerint (% , N = 353)¹²

vezető, beosztott értelmiségi	26
középfokú szellemi, irodai alkalmazott	27
önálló	33
betanított és segédmunkás	40
szakmunkás	52
egyéb (pl. rendőr, hivatásos katona)	23
Σ	39

¹² A forrástáblázathoz $\chi^2 = 23,05358$ és $p < 0,001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.

Ahogy a vezető, illetve beosztott értelmiségi apáktól a szakmunkások felé haladunk, fokozatosan emelkedik az igények megvalósításának eszközeként a munkát (jó állás, pénzkeresés) említő fiatalok aránya. A legnagyobb csoport (155 személy), a szakmunkások gyermekeinek körében éppen kétszer olyan gyakran fordult elő a jó állás, pénzkeresés, mint a szintén kiterjedt (104 személy) vezető, beosztott értelmiségi háttérű fiataloknál. Azt már korábban (51. old.) láttuk, hogy a gimnáziumok tanulóinak javarészt vezető és beosztott értelmiségiek gyermekei, míg a szakmunkásképzőkben és a szakközépiskolákban elsősorban szakmunkás apák gyermekeit találtuk. Ennek ismeretében bátran állíthatjuk, hogy részben az apák foglalkozásával jellemezhető családi háttér, részben pedig az iskolában kialakuló, szelektált környezet alakítja a gimnazisták esetében a kapcsolatot, a szakmunkástanulók és szakközépiskolások körében pedig a munkát előtérbe állító eszközválasztást.

Az eszközök megjelölésében látott hangsúlykülönbségek sorában az okulás, példakövetés életkor szerint eltérő megítélését kell még értelmeznünk. Erről az eszközről azt mondtuk, hogy énefejlesztő hatása alapján a kompetenciát növeli, és ezáltal szolgálhatja az igények megvalósítását.

5. ábra Az okulás, példakövetés említése az életkor szerint (% , N = 395)¹³

Az életkorban előrehaladva fokozatosan csökkenő, majd ugrásszerűen emelkedő említési arányok háttérben a megkérdezettek önállóvá válásának különböző stációit feltételezzük. Úgy gondoljuk, hogy a felnőtté válás felé haladva a fiataloknak egy ideig kemény harcot kell folytatniuk a mind nagyobb fokú önállóságért. Ebben a periódusban még a gyakorolt mintakövetést sem szívesen nevezik néven a fiatalok, gyakran tagadják

¹³ A forrástáblázathoz $\chi^2 = 13,77831$ és $p < 0,01$ értékek tartoznak, erős szignifikanciát jelezve.

is. Legkönnyebben a kortársakhoz kötődő modellek átvételét vállalják, de azt sem elsősorban szavakban.

Később, amikor már a vágyott önállóság sok eleme megvalósul, és egyre felnőttébb módon élnek, más színben látják a mintakövetést. Érettebben ezt könnyebb vállalni, s nemritkán tudatos programmá is lehet a hatékonyan tűnő modellek, a környezet elismert szereplőinél látott eljárások átvétele. Tudjuk, okos ember más kárán tanul, és a megkérdezettek legidősebb csoportjához tartozók álláspontja alapján tegyük hozzá: *a felnőtt más sikeréből is képes tanulni.*

A „sikeres felnőtt” kapcsán megismert igények áttekintése nyomán azt kell mondanunk, hogy a megkérdezett fiatalokat *többnyire hagyományos igények jellemzik, amelyeknek domináns vonulatát a külső-belső biztonság elemei képezik.* Az eszközválasztásokban látott csoportvélemények alapján pedig a tradicionális szocializáció által közvetített értékrend elemeit látjuk. *Ilyen a férfias következetesség, a tanult embernek inkább a kapcsolatokra, illetve a kevéssé képzetteknek inkább a munkára hagyatkozó sikerébe vetett hit, és a biztos egzisztenciának illetve munkahelynek a saját normák követésével elvett feltételezett kapcsolata.* Ez utóbbit nemcsak tradicionálisnak tartjuk, de veszélyesnek is. Hiszen a külső biztonság és a belső tartás kapcsolatát tagadva kimondatlanul is az ellenkezőjét sugallja. Az ironikus „Nincsen nekem állásgondom, mióta nincs álláspontom” megállapítást iróniájától megfosztva, használható eszköznek sejteti. Ismételjük: nem kimondva, de tudjuk, azt sem szokás kimondani, hogy a főnöknek mindig igaza van.

Az igények, kívánságok megvalósítása során saját eszközeink időnként alkalmatlannak bizonyulnak. A megkérdezett fiatalok egy része átélt már ilyen helyzeteket, volt közöttük olyan is, aki ezekről beszélni is tudott az interjúban. Dolgozatunk utolsó fejezetében a nehéz, egyedül megoldhatatlan helyzetekről, a külső segítség forrásairól és igénybevételéről szerzett tapasztalatainkat tekintjük át.

Túl a kompetencián

A megkérdezett fiatalok 57 százaléka állította, hogy adódott már olyan gondja, nehéz helyzete, amelyről azt gondolta: saját eszközei elégtelenek, a problémát egyedül nem képes megoldani. A fennmaradók közül 42 százalék azt mondta, még nem járt így, 1 százalék nem tudott válaszolni. A kompetenciája határaiba ütköző 228 személyes körből 56 százalék vállalkozott arra, hogy beszéljen megoldhatatlannak látott problémáiról, a többiek nem kívánták elmondani ezeket. Ezt a belső arányt részben az interjú légkörét jelző indikátornak tartjuk. Kérdezőink 1995-ben Káposztásmegyeren – az otthon megkeresett fiatalok közül – egy 193 személyes alcsoport 53 százaléka számára tudták alkalmassá tenni az interjút nehéz helyzeteik elmondására. Ennek ismeretében azt mondhatjuk, hogy most is hasonló hatásokkal dolgoztak.

A megkérdezettek különböző csoportjai számára nem jelentett egyformán vállalható helyzetet a megoldhatatlan gondok elmondása, ez derül ki a válaszoknak a tanulók iskolatípusa szerinti megoszlásából:

3. táblázat Volt már megoldhatatlannak tűnő, nehéz helyzetben?
Az iskolatípus szerint (% , N = 370)¹⁴

	igen, el is mondja	igen, de nem szeretné elmondani	nem volt ilyen helyzetben	nem tud válaszolni	Σ
gimnázium	48	14	37	1	100
szakmunkásképző	32	29	39	–	100
szakközépiskola	20	30	49	1	100
Σ	31	26	42	1	100

A gimnazisták tudtak legkönnyebben a megoldhatatlan helyzetekről beszélni, ők mondták legritkábban, hogy nem volt ilyen gondjuk, és ők tartották leggyakrabban elmondhatónak is problémáikat. Az ellenpólust a szakközépiskolai tanulók képezték, akik a legkevésbé tudtak megnyílni, és – feltehetően emiatt – a leggyakrabban állították, hogy nem is voltak ilyen helyzetben.

Azt gondoljuk, hogy adataink részben az interjúhelyzetet jellemzik, részben a három diákcsoport verbális készségének eltéréseiből fakadnak. Ez utóbbiban a gimnazistáknak mindkét másik csoporttal szemben előnyös a helyzete. Feltételezhető a két előbbit is befolyásolni képes, harmadik tényező jelenléte is. A gimnáziumok és a szakmunkásképzők diákjainak diákként és a tanulóéveket követő időszakra gondolva egyaránt átláthatóbb a helyzetük, mint szakközépiskolás társaiké. Ez nagy valószínűséggel magabiztosabbá teszi őket, ami a verbalitásban és az átélt nehéz helyzetek elmondásában is segíti a gimnazistákat és a szakmunkástanulókat.

Az „egyedül nem megy” karakterű helyzetekből 127 fiatal összesen 145 esetet mondott el, ami 114 százalékknak felel meg. Ez lényegesen alacsonyabb a barátválasztás szelekciós szempontjai, a barátság funkciói, illetve az igények megvalósításához rendelt eszközök esetében látott arányoknál.

Az elvétve előforduló több válasz közül (15 esetben két, 1 alkalommal kettőnél több megoldhatatlannak tűnő problémából) a megkérdezettek kiválaszthatták a legnehezebbnek tartott helyzetet, és így minden kérdőívől az egyetlen vagy a legnehezebbnek mondott problémát kódoltuk. Az eredetileg 16 típusba sorolt válaszok 74 százaléka mindössze hat kategória között oszlott meg. A ritkán előforduló válaszokból tartalmi jegyeik alapján összevont kategóriákat képeztünk, az egy-egy alkalommal említett helyzetek egy részét az eredetileg is gyűjtő szerepű „egyéb” válaszcsoportba soroltuk. Az átrendezés nyomán a feldolgozás további fázisaiban a nehéz helyzetek nyolc típusával dolgoztunk, amelyekből öt eredetileg is egy motívumot tartalmazott. Az iskola, tanulás, iskolaválasztás, a kriminalitás és az ital, drog pedig összevonás eredménye. Az ezekből készült, rendezett sor átláthatóvá teszi, hogy az összevonás nem mosta egybe a különböző súlyú nehéz helyzeteket.

¹⁴ A táblázathoz $\chi^2 = 24,79835$ és $p < 0,001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.

A külső segítség nélkül megoldhatatlannak tűnő helyzetek (% , N = 127)

szerelmi csalódás, partnerkapcsolatok konfliktusai	24	(12)
családi gondok, viták a családtagokkal	19	(14)
iskola, tanulás, iskolaválasztás	19	(21)
pszichés zavarok, mentális nehézségek	6	(3)
barátokkal kapcsolatos csalódások, feszültségek a barátságban	6	(8)
kriminalitás (tettesség, áldozattá vált)	5	(3)
alkoholizálás, kábítószerfogyasztás	4	(2)
anyagi gondok, pénzhiány	3	(13)
egyéb, besorolhatatlan helyzetek	13	(7)
Σ	100	(100)

Az elmondott nehéz helyzeteket két sávra tagoltuk. Az első sávban a két legfontosabb személyes kapcsolat nehézségei, konfliktusai mellett a javarészt diákokból álló mintában magától értetődően gyakori iskolai gondokat találtuk. A második sáv (az egyéb válaszoktól eltekintve) együttvéve is mindössze olyan terjedelmű, mint a leggyakrabban említett partnerkapcsolati konfliktusok. Nem állítjuk, hogy a megkérdezettek megoldhatatlannak tűnő helyzetei a most látott sorozatra korlátozódtak, de ennyit tartottak számunkra elmondhatónak. Az 1995. évi káposztás-megyeri felvétel zárójelben megadott adatait szemlélve azt mondhatjuk, hogy az elmondhatónak ítélt helyzetek két sávja *nagy valószínűséggel megfelel az átélt problémák szerkezetének.*

A megismert gondok megoszlása egyetlen változó, a nemek szerint mutatott érdemi eltéréseket. Ezek áttekintéséhez kivételesen függőlegesen olvasandó táblázatot szerkesztettünk.

4. táblázat A külső segítség nélkül megoldhatatlannak tűnő helyzetek, nemek szerint (% , N = 127)¹⁵

	férfiak	nők	Σ
szerelmi csalódás, partnerkapcsolatok konfliktusai	24	25	24
családi gondok, viták a családtagokkal	4	30	19
iskola, tanulás, iskolaválasztás	28	12	19
pszichés zavarok, mentális nehézségek	5	7	6
barátokkal kapcsolatos csalódások, feszültségek a barátságban	3	8	6
kriminalitás (tettesség, áldozattá vált)	6	4	5
alkoholizálás, kábítószerfogyasztás	6	3	4
anyagi gondok, pénzhiány	6	1	3
egyéb, besorolhatatlan helyzetek	18	10	13
Σ	100	100	100

A fiatal férfiak és nők válaszaiból megismert nehéz helyzetek legfontosabb eltérései a gondok első sávjához tartoznak. A férfiak összehasonlíthatatlanul ritkábban számoltak be megoldhatatlannak tűnő családi gondokról. Azt gondoljuk, hogy a belső viták, konfliktusok a gyerekek nemétől függetlenül jelennek meg a magyar családokban, és a fiatal fér-

¹⁵ A táblázathoz $\chi^2 = 20,82614$ és $p < 0,01$ értékek tartoznak, erős szignifikanciát jelezve.

fiak, illetve nők számára egyaránt érzékelhetőek is. Azt azonban valószínűnek tartjuk, hogy másképpen ítélik meg ezeket a helyzeteket. A fiatal nők gyakrabban gondolják, hogy ezek elsimításában tennivalóik lennének, hiszen *a családi béke megőrzése hagyományosan a női szerepegyüttes része*. Legyen szó akár a szülei közötti konfliktusról, akár velük folytatott, saját vitájukról. „...csitítjuk, ha bajjal van”, írja József Attila Fiala asszonyok éneke című versében, és csitítanak a megkérdezett fiatal lányok is, ha lennének rá alkalmas eszközeik. Ismét szocializációs különbség áll az eltérő válaszok hátterében.

A gondolataikat elmondó férfiak körében a domináns válaszcsoporthoz az iskolához, tanuláshoz, iskolaválasztáshoz kapcsolódott. Közel egyharmaduk állította, hogy iskolai problémák kapcsán átélte már olyan helyzetet, amelynek megoldására nem voltak alkalmas eszközei, s hogy a problémák saját erőből megoldhatatlannak látszottak. A nők ugyanilyen gondokat mindössze 12 százalékban említettek. Az iskolai gondok aránykülönbségeinek megértéséhez csak egy kicsit kell ismerni a mai magyar iskolákat. A túlnyomó többségben nőkből álló pedagógusok olyan tantestületekben dolgoznak, amelyek *a problémamentes, nem túl rosszul, nem túl jól teljesítő lányokat tudják a legjobban elviselni. Az iskola teljesítménykényszerét és intézményi kötöttségeit, időnkénti monotonitását viszont a lányok fogadják el könnyebben*. Megítélésünk szerint e két tényező együtt eredményezi, hogy a férfiak gyakrabban, a nők ritkábban néztek szembe nehezen megoldható iskolai helyzetekkel.

A válaszokban leírt problémák döntő többségében (92 %) a megkérdezettek kísérletet tettek a nehéznek látott helyzet megoldásához külső segítségforrás igénybevételére. Az alacsony elemszám és a helyzetek típusától függően is magas arányok (82 és 100% között) miatt értelmetlen lenne kategóriánként elkülönítve bemutatni a segítségkeresési kísérleteket.

Fontosabb az ilyen kísérletek hatékonyságáról szerzett információink. Ez arról ad képet, hogy a bajba jutott fiataloknak mennyire sikerült be mérniük a számításba vehető segítségforrásokat, s hogy a helyzetnek megfelelően választottak-e a lehetőségek közül. A segítséget kereső 117 megkérdezett *nagy pontossággal választotta ki, hová, kihez forduljon gondjával. Kísérleteik 94 százalékában megkapták azt a segítséget, tanácsot vagy információt, amire helyzetük megoldásához, megértéséhez szükségük volt*. Az arányok helyzetenként megkülönböztetett áttekintése ismét alprecizitás lenne, ugyanis 75, illetve 100 százalék közötti, szignifikáns eredmény nélküli értékeket ismertünk meg.

A megkeresettek összetételét áttekintő, rendezett sor karakteresen mutatja, kikben bíznak, kikkel osztják meg gondolataikat a megkérdezett fiatalok. Azt még kérdésesnek sem tartjuk, hogy a segítségkereső lépéshez nem elég kompetensnek tartani a kiszemelt segítségforrást, de bízni is kell benne. Ha ez hiányzik, akkor igen kicsi annak a valószínűsége, hogy a fiatalok beavatják gondolataikba.

Hol, kinél kerestek segítséget a megoldhatatlannak tűnő helyzetekben?
(%, N = 117)

barát, barátnő, haver	42
szülő(k)	36
családtag(ok), rokon(ok)	10
tanár, munkahelyi vezető	4
segítő szervezet, segítő foglalkozású személy	4
egyéb, besorolhatatlan válasz	4
Σ	100

A megkeresett segítségforrások éles töréssel két sávra oszlanak. Az első sávban a választott és a veleszületett személyes kapcsolatok mentén egymáshoz közeli arányban kerestek kapaszkodókat a megkerdezettek. Nehéz helyzeteik elsősorban hozzájuk vezették a segítségforrás után néző fiatalokat. A második sáv minden eleme eltörpül, jelentéktelennek bizonyul a barátok és a szülők mellett, de a sáv egésze is szűkebb, mint a két vezető segítségforrás bármelyike. Az aránykülönbségek méricskélését kifejezetten félrevezetőnek tartjuk, hiszen a valódi eltérést a sávok közötti váltásnál találtuk. Annál fontosabbnak látjuk, hogy a foglalkozásból, a megkerdezetthez fűződő kapcsolatból nem következett a tanárok, munkahelyi vezetők, segítő foglalkozásúak és ilyen szervezetek nagyobb arányú kiválasztása. Ha a foglalkozásból, a kapcsolatból adódóan kézenfekvő is lenne megkeresésük, akkor sem fordultak hozzájuk jelentősebb arányban gondjaikkal a fiatalok. Feltételezzük, hogy *éppen a szükséges bizalom hiányzott e lépéshez.*

Az életkorban közeli társakat, barátokat említették a leggyakrabban. A gondok jellegének ismerete alapján, nagyobb tévedés kockázata nélkül állíthatjuk, hogy a fiatalok két okból fordulnak ilyen gyakran barátaikhoz. Problémáik egy részét a hasonló élethelyzetben lévő társaik feltehetően szintén személyes élményekből ismerik, ily módon „hozzáértőnek” tűnnek a nehéz helyzetben lévők szemében. Másfelől a baráti kapcsolat feltehetően nem nélkülözi a – korábban már oly fontos szelekciós szempontnak talált – bizalmat.

A nehéz helyzetek kapcsán gyakran igénybe vett szülői segítség jelentőségét abban látjuk, hogy amikor nem kész megoldásokat, előre gyártott sablonokat ad, akkor is erősíti a gondok megoldásáig szükséges teherbíró képességet, *azzal, hogy biztos hátteret jelent a nehéz helyzetek idejére.* Ezért legalább annyira fontos, ha szüleikhez fordulhatnak a megoldhatatlannak tűnő helyzetekben, mint ha konyhakész javaslatokat, azonnali megoldásokat kaphatnának otthonról. A szülőktől várt segítség aránya egészében csak kevéssel marad el a barátoktól remélt kapaszkodók súlyától. Ennek alapján első ránézésre akár azt is mondhatnánk, hogy a nehéz helyzetbe került fiatalok és szüleik viszonya tisztas mértékben tartalmaz bizalmi elemeket, amelyek sokszor lehetővé teszik a segítség- vagy tanácskérést. Mégis óvatosan bánunk a minősítéssel, mert a leggyakrabban előforduló nehéz helyzetekhez másképpen kapcsolódnak a szülőktől segítséget remélő lépések, mint amit az átlag mutat. Ha valahol indokolt az óvatosság az átlag éles különbségeket elmosni képes termé-

szete miatt, akkor itt különösen tartózkodónak kell lennünk, hogy elkerülhessük az elhamarkodott megállapításokat.

A nehéz helyzetek és a megkeresett segítségforrások sorozataiban megismert sávok tagolódás előrevetíti, hogy milyen helyzetek megoldásához, honnan várták a segítséget a megkérdezettek. A keresztösszefüggések zöme várhatóan a nehéz helyzetek első sávjának három eleme, illetve a segítségforrások első sávjának két eleme közötti kapcsolatokban fordul elő, hiszen a 117 segítségkereső kísérlet közül 74 (63%) a nehéz helyzetek első sávjába tartozó gondok megoldására irányult, és 91 esetben (78%) a segítségforrások első sávjában keresték a külső támaszt. Ezért szükségtelennek láttuk a teljes sorozatok keresztkapcsolatának bemutatását. Nem az eredeti táblázatból emeltük ki a fontos részeket, hanem a második sávok – számunkra most érdektelen – elemeit vontuk össze egy kategóriába.¹⁶

Az összevonást követően készített táblázat ezt a kapcsolatrendszerrel mutatta:

5. táblázat *Hol, kinél kerestek segítséget a megoldhatatlannak tűnő helyzetek jellege szerint? (% , N = 117)*¹⁷

	barátok	szülők	más segítségforrás	Σ
szerelemi csalódás, partnerkapcsolatok konfliktusai	64	23	13	100
családi gondok, viták a családtagokkal	65	20	15	100
iskola, tanulás, iskolaválasztás	13	65	22	100
más helyzetek	30	37	33	100
Σ	42	36	22	100

A táblázatban kövér szedéssel különböztetjük meg a **domináns** értékeket, és kurzív számokkal az összevont, *pillanatnyilag érdektelen* adatokat. Az ismert segítségkereső lépések a partnerkapcsolatok gondjai és a családi konfliktusok közel kétharmadában barátaikhoz vezették a megkérdezetteket. Az iskolai problémák kapcsán éppen fordított képet kaptunk: a nehéz helyzetek legtöbbjét szüleik segítségével vélték megoldhatónak.

Ezek alapján árnyalniuk kell eddigi megállapításainkat. Az életkorban közeli barátoknak a személyes kapcsolatok mindkét fontos csoportjában megkülönböztetett szerepet biztosítottak a segítségkereső lépésekben. Ez azt is jelenti, hogy párkapcsolataik nehézségeit – mint ahogyan feltehetőleg e kapcsolatok felhőtlen oldalát is – elvértve képesek szüleikkel megosztani a fiatalok. A tartózkodás egyik összetevője bizonyára abból

¹⁶ Az eredeti táblázathoz $\chi^2 = 73,82256$ és $p < 0,001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.

¹⁷ A táblázathoz $\chi^2 = 24,52363$ és $p < 0,001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve. Az első három sor és az első két oszlop által meghatározott hat adat az eredeti táblázat megfelelő adataival azonos értékeket tartalmaz.

a kellemetlen, zavaró érzésből ered, amely szüleit is elfogja, amikor gyermekekkel a legjobb szándékkal szeretnének szerelemről, szexualitásról beszélni.

De nem csupán a régi viccből közismert „a pillangók is így csinálják” helyzetről van szó. Feltehetően arról is, hogy szüleik párkapcsolatát nem tekintik példaértékűnek, köszönik szépen, de nem kérnek az abból levonható és számukra továbbadható tapasztalatokból.

Egészen más okból fordulnak elsősorban barátaikhoz a családon belüli gondok, viták megoldásához segítséget kereső fiatalok. Ezek a viták, konfliktusok gyakran a szüleikkel elrendezhetetlennek tűnő saját ügyeik, s hogyan kérhetnének tanácsot attól, akivel éppen összekülönböztek, vagy aki éppen „nem érti meg” őket? Gyakran emiatt kell a barátaikhoz fordulniuk. Csak utalni szeretnénk arra, hogy az ilyen helyzetek alapján sorolhatták a magyar fiatalok legsúlyosabb gondjai közé a szüleikhez, felnőtt családtagjaikhoz fűződő konfliktusos kapcsolatokat.

Az iskolával, tanulással, iskolaválasztással kapcsolatos nehéz helyzetekben viszont elsősorban szüleit tartották kompetensnek, barátaiktól csak ritkán vártak segítséget. Úgy gondoljuk, hogy amikor a főként diáksorban lévő megkérdezettek magukat alkalmatlannak vélik az „iskolahivatallal” kapcsolatban egy nehéz helyzet megoldására, barátaikra is kivetítik saját felkészületlenségüket. Gyakorlatlanok az ügyintézésben, nem is ok nélkül tartanak a kiszolgáltatottságtól, és barátaikat sem látják szerencsésebb helyzetűeknek. Ilyenkor anyányi lányok, továbbtanulásra készülő ifjak képesek egy csapásra olyan gyerekké válni, amilyenek már régen nem gondolják magukat. Részt vesz ebben a szerepváltásban az iskola is, a „küldd be apádat” kiskorúsító mondat korántsem számít múltidéző kabarészövegnek, és azt sem kell hinniünk, hogy az iskola az intézmények sorában a demokrácia gyakorlóterepe.

A segítségforrások arányaiban egyetlen további változó mentén találunk említésre méltó, de a most látottnál kisebb eltérést. A férfiak és a nők más-más súllyal említették a nehéz helyzetekben megkeresett segítségforrásokat. A 4. táblázat mintájára most is függőlegesen olvasandó táblázatot szerkesztettünk.

6. táblázat *Hol, kinél kerestek segítséget, nemek szerint (% , N = 117)*¹⁸

	férfiak	nők	Σ
barátok, barátnők, haverok	35	47	42
szülők	39	34	36
családtag(ok), rokon(ok)	10	9	10
tanár, munkahelyi vezető	8	1	4
segítő szervezet, segítő foglalkozású személy	8	1	4
egyéb, besorolhatatlan válaszok	–	8	4
Σ	100	100	100

¹⁸ A táblázathoz $\chi^2 = 11,27682$ és $p < 0,5$ értékek tartoznak, amelyek azt jelzik, hogy adataink szignifikánsak.

A két nem eltérő választásai közül a legfontosabbnak azt tartjuk, hogy a nők a férfiaknál gyakrabban kerestek segítséget barátaiknál. Ez összecseng azzal a tapasztalatunkkal, amit az intimitást, titoknélküliséget biztosító kapcsolatok esetében láttunk: a nők a férfiaknál jobban igénylik az ilyen közeli kapcsolatokat. *Mostani adataink arról adnak képet, hogy – egyebek mellett – milyen funkciója van számukra az ilyen bensőséges kapcsolatoknak.* Kisebbségi arányeltérések miatt, de ki kell emelnünk a tanárok, munkahelyi vezetők és a segítő szervezetek, segítő foglalkozásúak eltérő súlyát. A különbség részben arra utal, hogy az intézményes kapcsolatok, alá-fölrendelt helyzetek sűrűjében a fiatal férfiak ügyesebben eligazodnak, ezért gyakrabban tudnak segítséget keresni a többé-kevésbé hivatalos terepekről, mint a nők. Ez persze összefügg azzal is, hogy ezekben a helyzetekben szükségtelen az a magas hőfokú személyesség, amely a nőket kiemelten a választott segítő társaikhoz köti. *Másfelől azt is valószínűsíti, hogy a fiatal férfiakat az intézményes struktúrákban készségesebben tekintik partnereknek, és ezzel elérhetőbbé is válnak számukra.*

Most fordult elő első alkalommal, hogy a segítő szervezetek, segítő foglalkozású személyek spontán említések révén látóterünkbe kerültek. Kutatásunkban elkülönítve is figyelmet szántunk azoknak a szervezeteknek, amelyeket kifejezetten a fiatalok segítésére hoztak létre. A megkérdezett fiatalok domináns többsége (81%) állította, hogy ismeretei szerint vannak ilyen céllal alakult, segítő szervezetek. Az ennek alapján tovább kérdezhető 325 személy többsége ismert – gyakran nem csak egyetlen – ilyen szervezetet, 20 százalékuk tájékozottsága viszont csak addig terjedt, hogy léteznek ilyenek. Az összes válasz még így is meghaladta a kérdezhetőket számát. A megemlélt szervezetek többségét 10 százaléknál kevesebben ismerték, a válaszok több mint fele három szervezettípus között oszlott meg.

A százalékban kifejezhető gyakorisággal említett szervezetek (% , N = 325)

drogelvonó, leszoktató szervezetek	41
lelki segélyszolgálatok, anoním telefonvonalak	34
alkoholelvonó, leszoktató szervezetek	10
karitatív szervezetek (Vöröskereszt, Máltai Szeretetszolgálat, Aranyág)	8
AIDS-szűrés, tanácsadás	6
mentálhigiénés rendelők, tanácsadók	5
önkormányzatok intézményei (CSASEG, GYIVI)	5
rendőrségi programok (DADA)	3
hajléktalanok, szököttek szállásai, alapítványok (Grund, Csellengők)	3
munkanélküliekkel foglalkozó szervezetek (Munkaügyi Központok)	2
nőszervezetek (NANÉ, megerősöskoltakat segítő szervezetek)	2
dohányzásellenes egyesületek (ODE)	1
nemzetközi szervezetek (UNICEF)	1
homoszexuális, leszbikus szervezetek, képviselők, klubok	1
általános emelkedettség (pl. párkapcsolati téren tanácsadás)	1
egyéb válaszok (pl. iskolai kérdés-felelet tábla, Soros Alapítvány)	27
Σ	150
nem tudta megmondani, milyen szervezet létezésére gondolt	20

Egy százalék alatt említett, de azonosítható szervezetek

párkapcsolati, szexuális tanácsadó, segítő szervezetek	2 említés
ifjúsági önszolgáltató szervezetek (Kapocs)	2 említés
kisebbségi szervezetek	1 említés

A cezúrákkal sávokra osztott rendezett sor jól érzékelteti, hogy a megkérdezettek által említett segítő szervezetek ismertségük szerint közel sem tartoznak azonos súlycsoportba. Mindössze három olyan karakterű szervezetről tudnak, amelyekhez – széles körű ismertségük alapján – a nehéz helyzetbe kerülő fiatalok nagyobb arányban eljuthatnának. További négy szervezettípust közepesen ismertnek tekinthetünk, ami esetünkben annyit jelent, hogy a 325 kérdezett közül tíznél több fiatal ismer ilyen szervezetet. Minden egyéb típusú segítő hivatalról, szervezetről, egyesületről, klubról, szolgálatról ennél is szűkebb körben rendelkeztek elemi, de precíz információval. Ezekről már alig feltételezhetjük, hogy valóban elérhető segítséget jelenthetnek a fiatalok számára. Mindezt viszonylag sok bizonytalan ismeret mozaikja egészíti ki, amelyben az iskolai beszélgetőtáblától a Soros Alapítványig a legváltozatosabb hatékonyságú, fiatalokat és másokat legalább szándékában segítő képződmény megjelent.

A legismertebb szervezettípusoknál célszerűnek tartottuk megvizsgálni, hogy a megkérdezettek egészére jellemző arányok milyen metszetekben mutatnak jellegzetes eltéréseket. A tanulók iskolatípusa szerint mindhárom esetben értelmezhető különbségeket találtunk. Ezeket tekintjük át a következő ábrán:

6. ábra *A droggal, lelki bajokkal és alkohollal foglalkozó segítő szervezetek ismertsége, a tanulók iskolatípusa szerint (% , N = 370)*

A három, eltérő célú szervezet ismertségében azonos irányú trendet láthatunk. A szakmunkástanulóktól a gimnazisták felé haladva egyre magasabb az informált fiatalok aránya. Mégsem mondhatjuk, hogy „mindössze” az ismerettípusú valóságdarabkák birtoklásának három jellegzetes előfordulásával találkozunk, amelyekben a szellemi foglalkozások felé törekvő, illetve jobb verbalitású csoportoknak, mint annyi más ismeret-tudás esetében is, előnyös a helyzetük. Azért nem tehetjük, mert a háromféle szervezet kapcsán az ismeretek eltérései nem hasonlítanak egymásra.

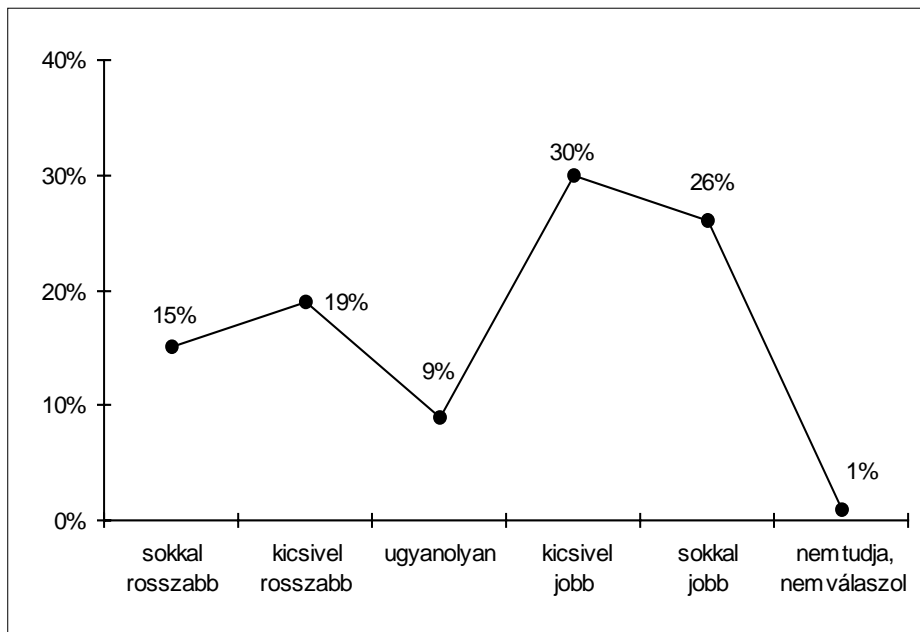
A kábítószer-fogyasztással és az alkoholizálással kapcsolatos segítő szervezetek ismertsége a gimnáziumok tanulójának körében a két-háromszorosra a szakmunkásképzők tanulóira jellemző szinteknek. A lelki segélyszolgálatok, anoním telefonvonalak esetében viszont a gimnazisták tájékozottsága a hatszorosa a szakmunkásképzőkben tanuló társaikénak. Az eltérést nem azért tartjuk fontosnak, mintha ettől a szervezetek használhatósága a gimnazisták javára változna, ugyanis általában nem használják a segítő szervezeteket. Fontosnak amiatt tartjuk, mert jó indikátora annak, mit tekintenek tudnivalónak, tudásra érdemesnek a szakmunkástanulók és a gimnazisták. A lelki segély karakterű szervezetek alacsonyabb ismertsége – véleményünk szerint – csupán a következménye annak, hogy a szakmunkástanulók közel sem tulajdonítanak akkora jelentőséget saját pszichés működésüknek és az életük krízishelyzeteiben előforduló pszichés zavaroknak, mint gimnazista társaik. Némi egyszerűsítéssel: a segélylehetőségek azért nem tartoznak a tudnivalók közé, mert az esetleg konfliktust okozó lelki működésnek sem tulajdonítanak fontosságot.

Mentális nemtörődomségnek, közönynek tartjuk azt, amire a most látott kép figyelmeztet. Emlékezzünk, milyen ítéleteket ismertük meg a fiatalokat sújtó problémákról. Elviselésükhöz és a rajtuk való felülkerekedéshez többek között mentális egyensúly is szükséges. Miféle mentális egyensúlyt feltételezhetiünk azok körében, akiknél inkább a közönyre utaló adatokkal találkoztunk? Valószínűleg sérülékeny, amely inkább teret enged a pótcselekvéseknek, mintsem a nehézségek akár külső segítséggel való megoldásának.

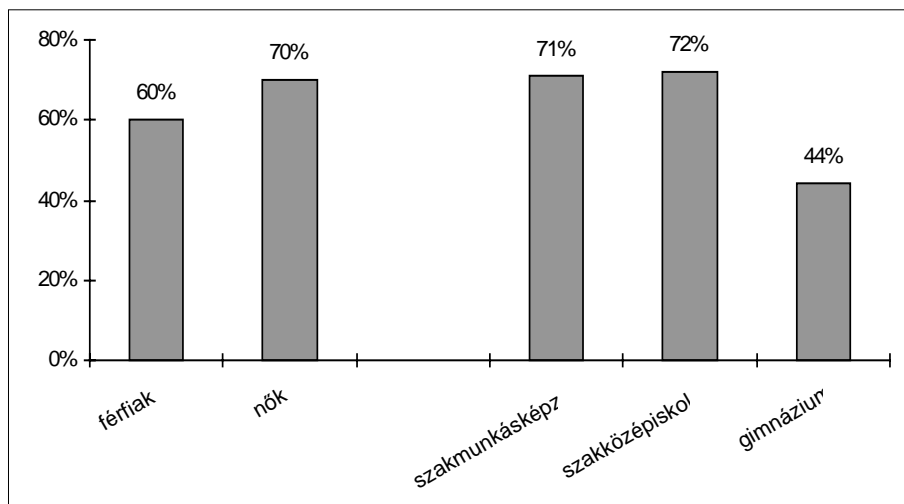
Láttuk, hogy ismereteik alapján a szervezeteknek milyen változatos skáláját használhatnák a nehéz helyzetbe kerülő fiatalok. Emlékezzünk: az összes megkérdezett 57 százaléka állította, hogy élete során már előfordult, hogy úgy érezte, egyedül képtelen megbirkózni aktuális gondjával. Az akár csak egyetlen segítő szervezetről is informált fiataloknak viszont mindössze 7 százaléka mondta, hogy volt már olyan gondja, amely miatt rászorult volna az intézményes segítségre. *Az egymásnak elmentmondó adatok jól érzékeltetik, hogy a megkérdezettek akkor sem gondolnak a segítő szervezeteknél kereshető külső támaszra, amikor egyedül képtelenek is megoldást találni.*

Ezután már korántsem okoz meglepetést, hogy a szervezeti segítséget is indokoltnak tartó 19 fiatal közül csupán négyen fordultak valamelyik ismert segítő szervezethez. Ezeket az adatokat olyan periférikusnak tartjuk, amelyekkel a továbbiakban nincs tennivalónk. Sem megoszlásaiktól, sem kiváltó okaiktól nem várhatunk érdemi információkat, hiszen bármelyiküket a véletlen művének tekinthetjük.

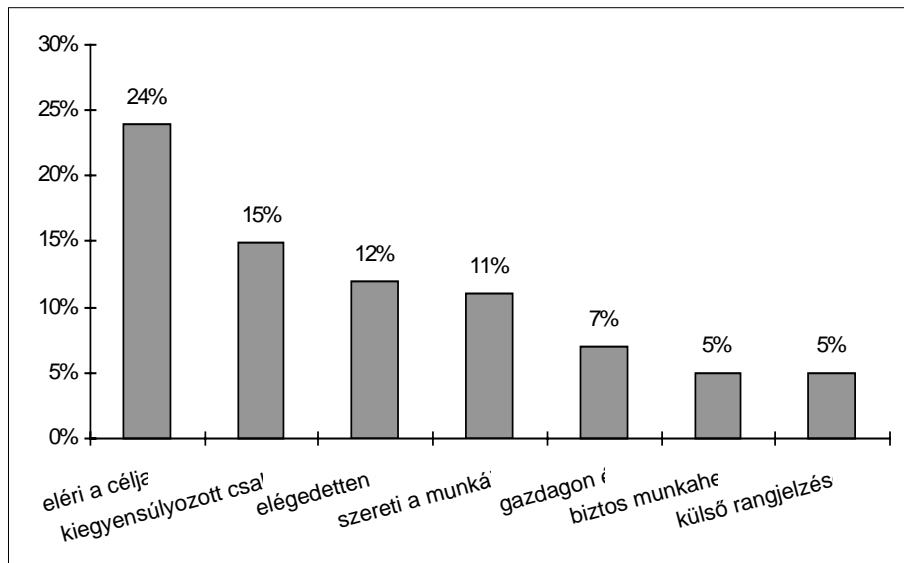
1.ábra

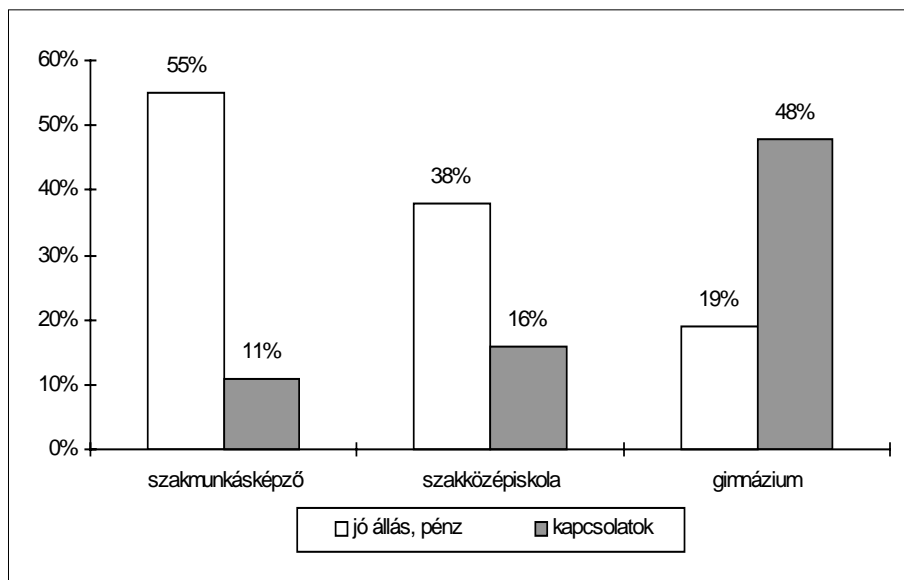
2.ábra

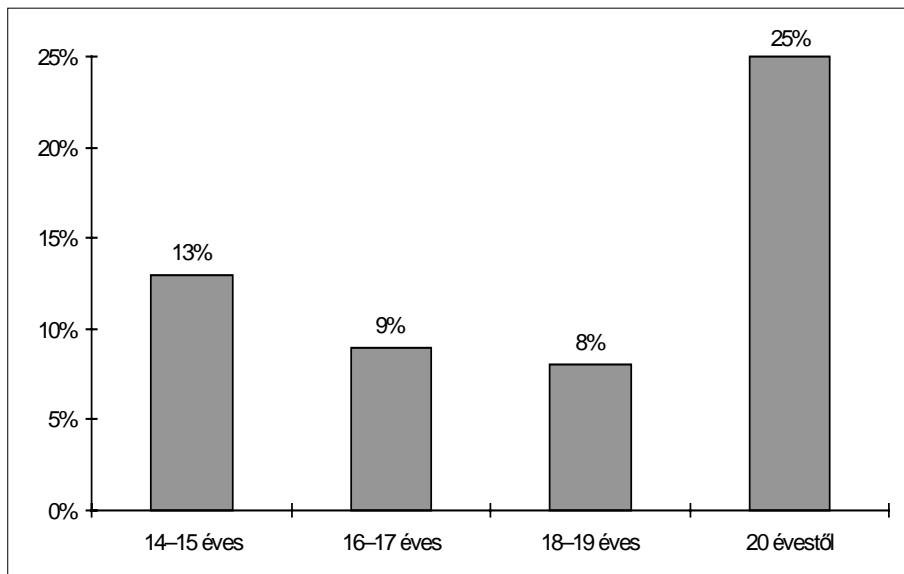
3.ábra

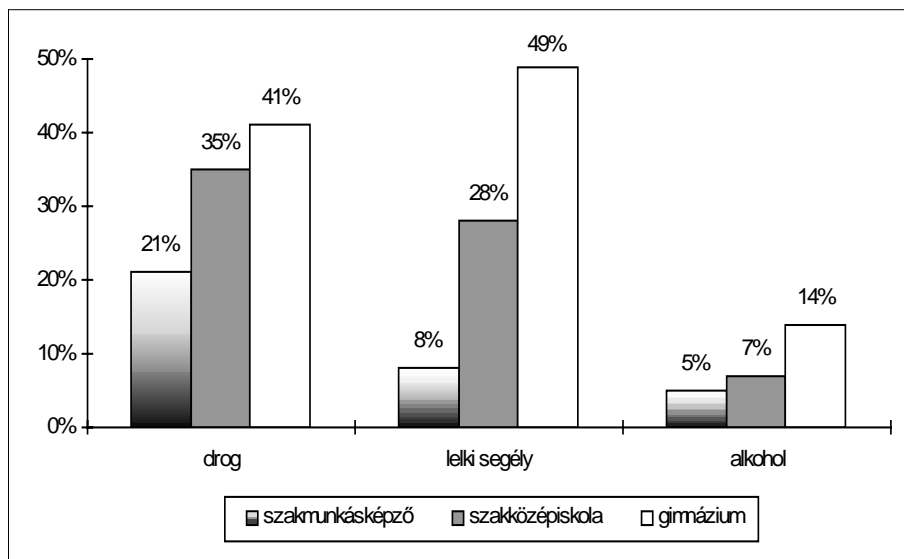
4.ábra – 62. oldal

5.ábra – 64.oldal

6.ábra – 73.oldal

Ligeti György–Báder József

Demokráciára nevelés a Collegium Martineumban¹

Az elmúlt év januárjától kezdve kilenc hónapon keresztül résztvevő-megfigyelést végeztünk, interjúkat és szociometriai vizsgálatot készítettünk a mánfai Collegium Martineumban. Eredeti tervünk szerint mindössze öt alkalommal vettünk volna részt két-két napra a kollégium életében, s készítettünk volna interjút diákokkal, tanárokkal, a faluban lakókkal, a diákok szüleivel és középiskolai tanáraival. Ám ott ragadtunk, sőt még egészen rövid ideig dolgoztunk is a kollégiumban.

Mielőtt rátérünk hipotézisünk és tapasztalataink ismertetésére, röviden leírjuk, milyen célú intézmény a Collegium Martineum. Az intézmény 1996 óta működik, Baranya és Tolna megyei szegénysorú középiskolásoknak biztosít szállást és ellátást a hétköznapiak során. Mánfán szakszerű korrepetálási és különóra-lehetőséghez jutnak a diákok, elősegítve ezzel középiskolai tanulmányaikat, sikeres egyetemifőiskolai felvételijüket. Az intézmény tehát *kollégium*, az ott élő diákok teljesen hagyományos pécsi (kisebb részt komlói) középiskolákban tanulnak. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert rövid ottlétünk során is tapasztaltuk, hogy sok látogató (nemegyszer a kollégiumot támogatók képviselője) azzal a hittel érkezett: valamiféle bentlakásos intézményt, netán izolált mikrovilágot fog látni.

A kollégium a szándéka szerint is interkulturális: többségében beás cigány diákok élnek benne, ám megtalálható oláh-cigány és magyar-cigány, illetve nem cigány fiatal is, akik között van romániai román, magyarországi szerb és horvát származású is. A kollégium arra törekszik, hogy családias jellegű legyen, a diákok számára igyekeznek az otthoni pótló hangulatot nyújtani; kiemelt figyelmet szentelnek annak, hogy a diákok és családjaik között ne lazuljon meg a kapcsolat. Így amellet, hogy a diákoknak minden hétvégén kötelező hazautazniuk – érezzék bármilyen jól is magukat Mánfán –, számos programot szerveznek a szülők számára is.

¹ Szeretnénk köszönetet mondani a mánfai Collegium Martineum diákjainak és dolgozóinak.

Hipotézis

Arra voltunk kíváncsiak, *valójában mennyiben valósul meg a demokráciára nevelés; hogy a diákok mennyire lesznek majd aktív állampolgárai egy demokratikus*

A kollégium kiadványaiban, a nevelők és a vezetés narratívájában kiemelt szerephez jut a demokratikus értékekre való nevelés fontossága. Ez a Collegium Martineumot ismertető brosúrában, a kollégium web-site-ján² is megjelenik. Arra voltunk kíváncsiak, *valójában mennyiben valósul meg a demokráciára nevelés; hogy a diákok attitűdjeik, értékeik és ismereteik alapján mennyire lesznek majd aktív állampolgárai egy demokratikus társadalomnak.*

Első számú hipotézisünk az volt, hogy fiatalokat *demokráciára nevelni kizárólag valóban demokratikus környezetben lehet.* Ennek jegyében tehát a kollégium demokratikus légkörét (vagy annak éppen hiányát) kívántuk feltérképezni.

Második hipotézisünket inkább kérdés-ként fogalmaztuk meg, jelesül: *vajon egy oktatási intézmény mennyiben hordozza magában egy régió (vagy akár az egész ország) társadalmi kérdéseinek-problémáinak teljes „génállományát”?* A két kérdés szerintünk összefügg. Mielőtt összegyűlt tapasztalatainkat a fenti két megközelítésünk alapján bemutatnánk, meg kell határoznunk, mit is értettünk a *demokráciára nevelés* fogalmán. Kutatásunkat is ezzel a munkamozzanattal kezdtük: megfelelő fogalmi keretek nélkül képtelenek lettünk volna megragadni azt, ami fontos számunkra.

Szerintünk egy oktatási-nevelési intézmény akkor nevel demokratikus attitűdökkel bíró állampolgárokat, ha a diákok kezdettől tisztában vannak a szabályokkal; élénk a kommunikáció az egyének között, az emberi viszonyokat az egyenrangúság és a kölcsönösség (és nem a feudális hierarchia) jellemzi; diák és nevelő partnerei egymásnak, még akkor is, ha konfliktushelyzet keletkezik, s ilyenkor sem egymás legyőzése a céljuk. Az az iskola vagy kollégium fejleszti a demokratikus beállítódottságot, amely lehetőséget ad a jogorvoslatra, tehát ahol senki nem gondolja azt, hogy soha senkit nem ér sérelem az intézményben. Egyáltalán: ahol meg is tanítják a diákot magát a problémát észrevenni. A demokratikus létezéshez szerintünk nélkülözhetetlen az, hogy a diákok megtanulják a konfliktuskezelés módját, s az autonómiát, döntéshozatalt gyakorolják. Ehhez az kell, hogy legyenek választási lehetőségek, s hogy olyan helyzetbe hozzák a nevelők a diákokat, amelyben azoknak dönteniük *kell*, s utána el kell viselniük döntésük pozitív vagy negatív hozadékait egyaránt.

² <http://www.romapage.hu/rovat11/manfa.htm>

Demokratikus konferencia

Ezek után nézzük, vajon hogyan érvényesül mindez konkrétan a kollégiumban.

A kollégium életében a döntéseket a *Demokratikus konferencia* hozza, ahol minden diák és kollégiumi dolgozó részt vehet, javaslatot tehet és szavazhat. A meghozott döntések mindenkire nézve kötelező érvényűek. Egy-egy döntést bárki megvetozhat, ha vétőjét meg is tudja indokolni. A konferenciának minden alkalommal más diák a levezető elnöke, aki szót ad. Megfigyelhető volt, hogy ezt mindenki rendkívül komolyan veszi: az igazgatónak éppúgy szót kell kérnie, mint bárki másnak.³

A konferencián született döntéseket azonban nem mindig tartják be. Ez nem a diákok fegyelmezetlensége miatt van így, ennek sokkal inkább az az oka, hogy következmény nélkül marad, ha például valaki nem takarította ki a konferencia által rábízott helyiségeket.

Megfigyeltük, hogy a diákok túlnyomó része úgy hiszi, szavazáskor a tartózkodás automatikusan „nem”-et jelent. Interjúinkból derült ki, hogy a gyerekeknek a kezdet kezdetén a felnőttek magyarázták meg így a szavazás lényegét. Bár ez a gyakorlat valóban egyszerűsítheti a konferencia működését, magában hordozhatja azt a veszélyt, hogy ha a javaslat előterjesztője valamit mindenáron meg akar szavazni, a kérdést úgy kell feltenni, hogy az előterjesztő számára a nemleges válaszok legyenek kedvezőek. A javaslattevők pedig néhány év demokratikus gyakorlattal eltöltött működés után is a legtöbbször a felnőttek.

Van diák, aki érzékeny ezen a területen, és van, aki kevésbé képes észrevenni, hogyan tudja érdekeit képviselni. Az ilyen irányú érzékenység nem a tanulmányi eredményekkel és nem is az aktivitással, sokkal inkább a demokratikusnak mondható légkörben eltöltött idővel függ össze.

Az új tanév elején mindig a régi diákok döntenek el (szintén szavazással), hogy csoportjukba melyik új diákot vesznek fel: több órás, éjszakákba nyúló vita előzi meg minden egyes alkalommal ezt a döntéshozatalt.⁴ Az érvelés során természetesen sokat nyom a latban a személyes szimpátia, ám megfigyeltük, hogy a régi diákok még azokkal a jelentkezőkkel szemben is igen nyitottak, akik a legfurcsábbak, vagy csak kevesek számára szimpatikusak. Valószínűsítjük, hogy a mánfai mechanizmus, tehát a demokratikus konferencia többéves

³ A konferenciákról jegyzőkönyv készül, mely tartalmazza a konferencia döntéseit. A jegyzőkönyvvezető is mindig diák.

⁴ Az új és régi diákoknak – mielőtt döntenének – módjuk van egy tábor során mélyebben megismerkedni egymással. Az új diákoknak szabályos pályázatot kell írniuk egy-egy csoporthoz, melyben meg is indokolják, miért kérik oda felvételüket.

A régi diákok döntenek el, hogy csoportjukba melyik új diákot vesznek fel: több órás, éjszakákba nyúló vita előzi meg minden egyes alkalommal ezt a döntéshozatalt.

gyakorlata serkenti a toleranciára való hajlamot. Ugyanez volt megfigyelhető egy évközi szavazás során, amikor a diákok néhány más kollégiumból kicsapott fiatal felvételéről döntöttek. A titkos szavazás eredménye nagyon szolidáris gondolkodásmódot mutatott: magas empátiás készséggel várták a máshonnan elbocsátott diáktársakat.

A kommunikáció és a diákok egymás közötti viszonya

A mánfaj kollégiumban nyomokban sincs jelen *szecs-kázttatás*. A szecs-kázttatás⁵ szót budapesti középiskolákban és kollégiumokban alig ismerik: lényege, hogy az újonnan érkező elsőst heteken-hónapokon keresztül kellemetlen feladatokkal látják el a felsőbb évfolyamosok. A szecs-kázttatás tehát beavatási szertartás, amely egyes kollégiumokban egészen durva is lehet, s személyes megfigyeléseink alapján néhány vidéki középiskolában ijesztő méreteket ölt. (A jelenségről részletesebben is fogok írni *Demokratikus állampolgári szocializáció* című disszertáciomban [Ligeti György].) Az tehát, hogy maguk a diákok is ügyelnek arra, ne piszkálják a kisebbeket, ne adjanak egymásnak megalázó és felesleges feladatokat, arra enged következtetni, hogy

Ha pedig valóban komolyan vesszük a mánfaj kollégium *tehetség-gondozó* voltát, akkor a szó nemes értelmében igenis cél, hogy a diákok tapasztalatot

az emberi méltóság értéként jelenik meg a Collegium Martineumban.

Középiskolás korú diákokról lévén szó, mindig előtérben van a szerelem és a szexualitás. A nevelőket megosztja a kérdés szabályozásához való viszonyuk: a korlátozás mellett érvelők szerint a gyorsan kötődő, majd szakadó kapcsolatok veszélyeztetik a kollégium integritását. Mivel nagy az összezártság, nehéz éveken át érzelmi viharoktól túltúl átszótt kapcsolatok között biztosítani a diákok egészséges pszichikus fejlődését – mondják. A pedagógusok másik részének viszont az a véleménye, hogy semmiképpen nem szabad tiltani a fiatalok közötti párkapcsolatok létrejöttét. Egyrészt azért, mert lehetetlen az állandó és totális ellenőrzés (és a kollégium alapeszményével teljesen ellentétes is); másrészt azért, mert a tilalom csak felkorbácsolja a diákok érdeklődését, s elhamarkodott lépésekre készíti őket, melynek negatív lelki és fizikai következményei lehetnek. Ha pedig valóban komolyan vesszük a mánfaj kollégium *tehetség-gondozó* voltát, akkor a szó nemes értelmében igenis cél, hogy a diákok tapasztalatot gyűjtsenek, s tudják, a szexualitás éppen úgy hozzátartozik az élethez, mint a cipővásárlás vagy a görög mondavilág ismerete.

Két alkalommal is készítettünk szociometriát a diákok körében, amelyből az derült ki, hogy a különböző csoportokban lakó diákok között annak ellenére is felszínes a kapcsolat, hogy fizikai értelemben egymáshoz igen közel élnek. Találtunk néhány többszörös kölcsönös

⁵ A katonaságnál szívatásnak, a börtönökben csicskázttatásnak feleltethető meg.

választást, melyet nem sokkal később a diákok helyváltoztatása kísért, röviden: átmentek az egyik csoportból a másikba. Jellemző volt, hogy a tanév vége felé megnövekedett a diákok közötti bizalomhiány, többéves barátságok is tönkrementek a kommunikáció és a közös programok elégtelen volta miatt. Szociometriai felvételünk és interjúink alapján derült ki, hogy az összezárttság és a nagyon szűk szobák a szoros baráti szálakat is kikezdi. A pletykák elszaporodása pedig a nyílt kommunikáció protézisének bizonyult.

Elvek és gyakorlat

Megfigyeléseink során az idő múltával egyre gyakrabban tapasztaltuk, hogy a gyakorlat közel sem minden téren egyezik meg a meghirdetett elvekkel. A kollégium nevelői és a kollégiumért közvetve dolgozó felnőttek retorikája sok esetben eltért a tapasztaltaktól. Néhány esetben komoly sérelem ért diákokat, amelyre egy hagyományos iskolában megszokott az a reakció, hogy „megérdemelte, így a helyes, nálunk nem szokás a normaszegés stb.”, ám egy demokratikus nevelésre berendezkedett kollégiumban ez elfogadhatatlan.

Kutatni kezdtük hát, mi lehet az oka az elvek és a gyakorlat közötti hézagoknak. Két fontos, egymással összefüggésben álló okát találtuk a jelenségnek: az egyik maga volt a kollégium társadalmi környezete. A másik ok pedig a kereslet és a kínálat megnövekedése következtében fellépő, ugrásszerű létszámnövekedés volt, melynek nyomán a kollégium oly módon kezdett intézménnyé válni, ahogyan arra még nem volt teljesen felkészülve.

A társadalmi környezet

A kollégiumban zajló eseményeket csak akkor érthetjük meg, ha nem tévesztjük szem elől, hogy a Collegium Martineum nem egy önmagában álló intézmény, hanem élénk kapcsolatban van a környezetével.

Első tapasztalatainkként láthattuk, hogy a kollégiumban lecsapódik Baranya megye összes társadalmi problémája: jelen van a szakemberhiány, a személyes kapcsolatok bonyolult szövevényéből eredő félreértések lehetősége, a formális és informális kapcsolatok kiszámíthatatlansága. A szegénység, illetve a választék hiánya általában, a közlekedés elégtelensége olyan szocializációs ágensekként betonozódtak be a megyében, melyek hatása legtöbbször a demokratikus szocializációval szemben érvényesül.

A családlátogatásainkon tapasztaltak alapján a diákokat kibocsátó családok a rendszerváltás miatt kerültek nehéz helyzetbe. Legna-

Ezekben a családokban érték a gyerek taníttatása, a faluban az a szokás, hogy eladó-sorú 16–17 éves lányok nem mennek férjhez, hanem

A szülők csak félve, sok esetben igen bizalmatlanul engedték el gyerekeiket, nemegyszer a kollégiumban dolgozó nagyon megnyerő, a szülők anyanyelvét kiválóan beszélő beás cigány fiatalember

gyobb részük a téeszek, állami gazdaságok idején jól élt. Több olyan kétszintes családi házban is jártunk, amelybe jó minőségű, ízléses építőanyagot építettek be, ám a család hirtelen talajvesztése miatt a háznak csak egy szintje használható, s a helyiségek eredeti funkciója összekeveredett: a család kosarat fon a konyhában, s a valaha jobb sorsú fürdőszobában tárolják az alapanyagul szolgáló vesszőt. Mindez tehát *nem* a cigány kultúrához, hanem egy meghatározott társadalmi helyzethez kötődő jelenség. Ezekben a családokban *érték* a gyerek taníttatása, a faluban az a szokás, hogy eladósorú 16–17 éves lányok nem mennek férjhez, hanem középiskolákban tanulnak. A kollégium célja, hogy *tehetséggondozó* legyen, ami azt jelenti, hogy megkísérel kifejezetten olyan diákokat összeválogatni a jelentkezők közül, akikről valószínűsíthető, hogy kiemelkedő teljesítményt nyújtanak majd középiskolai pályafutásuk során. A tehetséggondozás tehát nem feltétlenül azt jelenti, hogy minden diáknak *egyetemre vagy fő-*

iskolára kell jelentkeznie. Ám ez sokszor vissza is üt, mert a teljesítmény gyakran nehezen mérhető. Bár valóban minden diák más és más elbírálás alá kell hogy essen (más iskolákba, más osztályba járnak a kollégium falain túl), gyakran nincs megfelelő mérce vagy követelmény, amely meghatározhatná, hogy a diák milyen alapon és módon jut hozzá a kollégium szolgáltatásaihoz. Alapvető akadálya van a *szerződéses viszony* kialakulásának diák és az intézmény között: ahelyett tehát, hogy a diák maga is pontosan ismerné a kereteit, a teljesítményével szembeni elvárásokat, s ehhez az általa követelhető segítséget, sokszor még azt sem lehet tudni, hogy kinek mihez van joga, s az esetleges jogosultságokat lehet-e érvényesíteni vagy sem. Alapvető kérdés, hogy a diák, illetve a szülő milyen alapon és milyen módon jut hozzá a támogatásokhoz. Nem tudni, hogy a fiatal azért juthat-e hozzá támogatásokhoz, mert kiugró tehetsége folytán ő erre jogosultságot szerzett, vagy azért, mert olyan rászoruló, akinek kezelni kell a szociális problémáit, még akkor is, ha az ellátások olykor átítatódtnak némi paternalizmussal.

Egy olyan környezetben, amelyben a diákok életét meghatározzák az informális kapcsolatok, melyek ráadásul legtöbbször racionális módon kiszámíthatatlanok, sem szerződést nem lehet kötni, sem pedig demokráciára nevelni nem lehet, hiszen bizonytalan, hogy *x* esemény bekövetkeztekor *y* történik-e vagy sem. A kollégiumba való bekerülés módja az évek során gyökeresen megváltozott: kezdetben hét, majd kilenc diák lakott a falu parókiáján berendezett kollégiumban, s a gazdaszonnal közösen maguknak kellett a ház fűtéséről gondoskodniuk. A szülők csak félve, sok esetben igen bizalmatlanul engedték el gyerekeiket, nemegyszer a kollégiumban dolgozó nagyon megnyerő, a szülők anyanyelvét kiválóan beszélő beás cigány fiatalember aktív

rábeszélésére. Kutatásunk idején a jelentkezők száma már eléri a férőhelyek számát, ám nem gondoljuk, hogy a cigány kultúrát plasztikusan (hogy úgy mondjuk, élő valójában is) megjeleníteni képes beás cigány fiatalember munkájára kisebb szükség lenne. A személyek közötti szakmai, presztízsbeli és nemegyszer anyagi érdekeltségi viszonyok kusza és a szereplők által is nehezen átlátható volta azonban minden helyzetben visszahúzó erő. A döntéshozatali mechanizmusba több esetben is irracionális elemek kerülnek bele, legyen szó egy diák átkerüléséről az egyik csoportból a másikba, vagy a kulturális programokra költhető összegek csoportok (és így nevelők) közötti elosztásáról.

Megfigyelésünk szerint a személyes kapcsolatok, illetve az intézmények közötti jó viszony miatt a kollégiumnak kompromisszumokat kell kötnie: akkor is felvesz egy-egy diákot, ha az a tanulmányi eredménye terén messze elmarad a kívánatostól. Ezek aztán vagy beilleszkednek, s a továbbiakban semmi probléma nem lesz velük, vagy pedig több tárgyból megbuknak. A lényeg azonban az, hogy őket fel kell venni, mert fontos a kapcsolat egy-egy falu kisebbségi önkormányzatával, polgármesterével, egyházi életének vezetőjével, pékjével.

A pályázás problémái: üzenet a támogatóknak

A kollégium munkatársainak évről évre ember feletti küzdelmet kellett és kell vívniuk az intézmény fennmaradásáért. Mivel a Collegium Martineumot a nonprofit szervezetek jól ismert helyzete jellemzi, szinte kizárólagos forrása az alapítványok támogatása és a diákok utáni költségvetési támogatás. Az alapítványi támogatást pedig vagy sikerül elnyernie vagy nem; legtöbbször kevesebb pénzt kap, mint amennyit kérnek a pályázat során. A legtöbb program kulturális tevékenységet támogat, működésre alig írnak ki pályázatot a támogatók. Sokan elvárják az innovatív jelleget, ugyanakkor jól tudjuk, hogy ami tavaly innovatív volt, az idén már bevett gyakorlat. Sok olyan költség van, amit nem lehet elszámolni, pedig szükséges lenne: így pl. az alkalmanként meghívott folklórzelemek legnagyobb része nem számlaképes, szükségességük azonban elvitathatatlan.

A kollégium egy-egy diák után évi 160 ezer forint fejkvótát kap az állami költségvetésből, ami valóban nagyon kevés, latens hatása azonban figyelemre méltó: a kollégiumnak akaratlanul is anyagi érdeke fűződik ahhoz, hogy minél több diák lakjon ott, s ne veszítsen el lehetőleg egyet sem. A pedagógiai jelmondat, miszerint „ebből a kollégiumból előbb távozik el tanár, mint diák”, változatlanul érvényes, ám mivel a diákok is érzik: a fejpénzről is szó van, egy-egy bátrabb megnyilvánulá-

A kollégiumban ettől az évtől már megpróbálkoznak azzal, hogy nyáron kihasználják a falusi turizmus keretein belül a táj és a ház páratlan lehetőségeit.

suknak nemcsak a létező demokrácia teremt közeget, hanem az a biztos tudat is, hogy innen nem bocsátják majd el őket. A probléma tehát az, hogy a diákok alkalmanként nem azért merészebbek, mert ráéreztek volna a szabad megnyilvánulás ízeire.

A kollégiumban ettől az évtől már megpróbálkoznak azzal, hogy nyáron kihasználják a falusi turizmus keretein belül a táj és a ház páratlan lehetőségeit. Ezúton is ajánljuk őket akár a társadalomtudományi vagy szociálpolitikai szakma munkatársai számára is: az épület tréningek, megbeszélések, hétvégi képzések helyszínének kitűnően alkalmas, gyorsan elérhető az internet is, és a gazdasszony remekül főz.

Az *adományok* is jelentős szerepet kapnak: az épületek berendezése, a kollégium könyvtára legnagyobbbrészt az egyházon keresztül összedett tárgyakból áll. Megfigyeltük, hogy a diákok számos esetben ezt nem tudják értékelni, nem ismerik a kollégium költségvetését, így nem is érzékelik, minek milyen értéke van. Interjúinkból kiderült, hogy az adománnyal az is a probléma, hogy bár a diákok tudják, hálásnak kell lenniük érte, ám sokszor nem tetszik az a bútordarab vagy kép, amit el kell fogadniuk, hiányzik tehát a számukra legfontosabb: a választás lehetősége.

Az intézményesedés

A fentiekben már leírtuk, hogy a Collegium Martineumban tapasztalt jelenségek megértéséhez figyelembe kell vennünk a kollégiumnak a külvilággal való kapcsolatát. A falakon belül zajló, legfontosabb folyamatot ottlétünk során az intézményesedés volt.

A kollégium létszáma 1996 óta dinamikusán nő, évről évre újabb épületrészek épültek (épülnek), melyek közül az egyik 1999-ben elnyerte a *Baranya megye legszebb középülete* díjat. A megnövekedett diáklétszám (a kezdeti 7 helyett 41 fő!) egészen más szervezést igényelt, az étkeztetés terén éppúgy, mint a pedagógiai munkában.⁶ A létszám megkövetelte, hogy külön csoportokat hozzanak létre, a csoportoknak külön csoportvezetőjük lett, meghatározott felelősségi körrel.

Amikor több csoport jött létre,⁷ s a kollégium immáron három épületrészét 41 diák lakta, felmerült az a kérdés, hogy kik vehetnek részt az adott csoport konferenciáján, és kik szavazhatnak ott. Nyilvánvaló volt, hogy nem jó, ha az egyik csoportban lakó diák, sőt annak csoportvezetője beleszól egy másik csoport életébe. A legrégebb óta Mánfán lakó diákokban – akik tehát a legtöbb ideje edződtek a demokráciában – felmerült annak az igénye is, hogy meg kell határozni, melyik felnőtt milyen mértékben szólhat bele a csoportok életébe: többen javasolták, hogy a hetente egy délutánt a kollégiumban eltöltő alsószentmártoni tiszteletes (aki egyébként a kollégium egyik megal-

⁶ Az étkeztetés maga is pedagógiai munka, hiszen többféle ízlésű, igényű diák él együtt. Volt a kollégiumban vegetáriánus fiatal, akit a gazdasszonynak is úgy kellett ellátnia, hogy mássága miatt a többi diák ne tegyen rá megjegyzést.

⁷ A csoportok létszáma 12–14 fő.

kotója) csak javaslattevési joggal vehessen részt a csoport konferenciáján, hiszen óhatatlanul sokkal kisebb rálátása van a dolgokra, mint például a mindennap jelenlévő gazdasszonynak.

Amikor már három csoport jött létre a kollégiumban, elkerülhetetlenekké váltak a pedagógusok rendszeres, szervezett munkaértekezletei. Itt nemcsak pedagógiai kérdéseket, a diákok kollégiumi életével összefüggő gondokat beszéltek meg, de döntéseket is hoztak. A tanári konferencia észrevétlenül a diákok konferenciájának felülbíráló bizottságává vált. Ezt azonban a diákok észrevették, s a kollégium dolgozóival közösen sikerült áthidaló megoldást találniuk: a diákok közül két-két fő részt vehetett a pedagógiai értekezleten.

Úgy gondoljuk, hogy a növekedés, a működést gyakran nehezítő bürokratikus ügyintézés problémáival minden olyan intézménynek meg kell birkóznia, amely kezdeti sikeres működése nyomán népszerűvé, ismertté, s így keresetté lesz. Az intézmény vezetői ismerik a problémák eredetét. S mivel látják, hogy a jelenlegi rendszer nem ideális, folyamatosan azon dolgoznak, hogy kialakítsanak egy olyan intézményi struktúrát, amely a maga nemében egyedülálló, s amely valóban lehetővé teszi, hogy a fiatalok demokratikus gondolkodású állampolgárokká váljanak.

A probléma remélhetőleg csak átmeneti. Biztosan sikerül a márfiaiaknak folytatniuk a tehetséggondozó munka mellett a Baranya és Tolna megyei cigány és nem cigány fiatalok demokráciára nevelését. Ezen az úton is szeretnénk megköszönni, hogy velük lehettünk, s nagyon sok energiát, sikert kívánni munkájukhoz.

KÖNCZEI GYÖRGY–KOGON MIHÁLY

Valami elindult...

Egy egykori törvényalkotó műhelymunka tanulságai és folyományai¹

A jelen tanulmány célja, hogy röviden számot adjon, a *fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról* szóló, 1998. évi XXVI-os törvény keletkezésének körülményeiről, tartalmáról és az elfogadása óta eltelt időszak legfontosabb eredményeiről.

(Magyarország 1999-ben negyedikként – Dél-Korea, Kanada és Írország után – az e cikkben leírt eredményekért, a fogyatékosokkal élő emberek érdekében kifejtett tevékenységéért, Göncz Árpád köztársasági elnök és Harrach Péter miniszter pályázata nyomán elnyerte a Roosevelt-díjat.)

1. A közvetlen előzmények

Még 1997 februárjában történt, egy reggelen, hogy beléptünk az akkori Népjeléti Minisztérium liftjébe, azzal a kollégával együtt, aki akkoriban a jogalkotás egyik felelőse volt ott. Hárman indultunk fölfelé a lifttel. Ezt megelőzően néhány esztendeig nem találkoztunk. Kollégánk azt kérdezte tőlünk:

– Mit kerestek ti itt?

– Azért vagyunk itt, hogy elkészítsük a fogyatékos emberek jogairól szóló új törvényt, és csak arra várunk, hogy a miniszter úr intsen a kezével – hangzott a lelkes felelet.

– Minek integet már annyit, hát nem fárad el a keze?! – hangzott a válasz.

Ennek a beszélgetésnek a következő időben több tanulságos utójátéka is volt. Az egyik rögtön néhány hét múlva zajlott, amikor körülbelül fél nyolc és nyolc között ismét összetalálkoztunk ugyanezzel a kollégánkkal, amint fáradtan és teljesen kimerülten indult haza. Látványa mindennél jobban megvilágította korábbi mérges reakciójának személyes indítékait: egy koalíciós kormányzás választások előtti utolsó időszakának jogalkotási hajrája nehezedett rá és munkatársaira, meglehetősen nagy teherként.

¹ A tanulmány elkészítését részben az OTKA (T030141) finanszírozta.

A következő esemény már 1997 őszenek története: több hónapos tehetetlen várakozást követően ugyanis ekkor került sor *A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük megteremtéséről* szóló törvény kodifikálására. A kodifikálásra összesen két hetet kaptunk. Igaz, hogy ezt együttesen négy szakember: a két szociálpolitikus mellett két tapasztalt és kitűnő minisztériumi kodifikátor jogász végezte, a kéthetes törvénykodifikációval, mégis lehetséges, hogy valamikor még bekerülünk a Guinness Rekordok Könyvébe. Hogy miért volt mindössze két hetünk, annak valóságos okait talán sosem tudjuk meg, de az biztos, hogy a törvény néhány hibája (pl. a „fogyatékoság” fogalmának nem pontos tisztázása; ld. erről továbbá: Kardos 1998) az időhiányból következő kapkodásból is ered. Egyébként idézett munkájában Kardos Gábor – mint annyiszor, most is – tisztán lát. Mint megfogalmazza: az említettek mellett „az anyagi következményektől való kormányzati megriadás” is oka volt a „jogok megfogalmazási problémáinak” (Kardos 1998, 72. old.).

Most a miniszteri támogatás mellett – hiszen dr. Kökény Mihály, az akkori népjóléti miniszter több alkalommal is megvédte az előkészítő munka eredményeit, de – „pénz, paripa, fegyver” is folyamatosan megvolt a célhoz. Minderre nagy szükség is volt, hiszen folyamatosan számottevő „közigazgatási ellenszéllel” kellett hajózni.

2. A folytatás: a törvény megalkotásának fontosabb lépései, kronológiája

2.1. Tartalmi előfeltevések

A létező hazai problémák mellett a terület elmúlt évtizedekben megmutatkozott, legfontosabb fejleményét is figyelembe véve abból indultunk ki, hogy a kulcskérdés *a fogyatékossgal élő személyek hátrányos megkülönböztetésében*² határozható meg. Így, arra a kérdésre, hogy mit kívánunk a jogszabállyal elérni, mindenekelőtt azt a választ adtuk, hogy a diszkrimináció tilalmazását és szankcionálását. Ideértve természetesen a *rejtett diszkrimináció*³ területének számottevő csökkentését is, azaz a középületek és a tömegközlekedés akadálymentesítését stb. Másodsorban azt, hogy a ro-

A kulcskérdés a
fogyatékossgal élő
személyek hátrányos
megkülönböztetésében
határozható meg.

2 Hátrányos megkülönböztetésen (negatív diszkrimináción) szociológiai szempontból azt értettük, ha a többi állampolgártól *eltérő helyzetű* fogyatékossgal élő személyeket *azonosan*, vagy ha a többiekkel azonos helyzetű fogyatékos személyeket *másképpen* kezeltek. Jogilag pedig azt figyeltük, hogy a fogyatékos populáció és a nem-fogyatékos élethelyzetei összehasonlíthatók-e, hogy a különbségtétel valóban hátrányosabb helyzetet eredményez-e, illetőleg, hogy indokolt-e.

3 *Rejtett megkülönböztetés* esetében azt figyeltük, hogy egy-egy adott megoldás, rendelkezés, feltétel vagy gyakorlat látszólagos semlegessége ellenére sújtja-e kiváltképpen a fogyatékossgal élő személyeket.

mokban heverő *komplex rehabilitációs rendszert* kellene felépíteni; harmadsorban pedig, hogy szükség volna egy olyan *kompenzációs célú ellátásra*, pénzbeli juttatásra, amely a súlyos fogyatékossgal élő embereknek sérültségükből, *helyzetükből adódó* többletköltségeit ismeri el. Röviden az említettekben állt a szabályozási koncepció.

Elképzelésünk szerint ez a három elem oly módon illeszkedik egymáshoz, mint egy úrrakéta három különböző része. Az volt a kérdés, hogy melyik rész tartalmazza majd az „üzemanyagot”, amely szükséges ahhoz, hogy a többi célba röpjön. Elképzelhetőnek tűnt, hogy csak az első rész (a diszkrimináció tilalma és szankcionálása) ér rá, azaz jut el a kodifikálásig és válik részévé az elfogadandó törvénynek. *Minimálprogramként* ezt a lényegében emberi jogi célt határoztuk meg. Ha ez lett volna az eredmény, akkor a másik két rész lett volna az „üzemanyag”, amely végül leválik és elég. A köztes állapot pedig az lett volna, ha emellett a második (a komplex rehabilitációs rendszer felépítése) szintén célba ér. Ebben az esetben csupán a harmadik, a kompenzatorikus járadék – a. m. fogyatékossgai támogatás – vált volna semmivé.

A végeredmény meglepő volt: *mindegyik elem megmaradt*, ám az első némileg átalakult, a másik kettő pedig számottevően veszített „tömegéből”.

2.2. A területek

Úgy véltük a törvényalkotási stratégia elkészítése során, hogy a törvény megalkotása mindenekelőtt négy területen igényel majd számottevő előmunkálatokat. Ezeket a következőkben határoztuk meg:

- a *szakmai* terület; ezen a széles értelemben vett szakmát értettük, azaz a szakembereket és egyidejűleg részben a sérült személyeket is;
- a *közigazgatási* terület; ez lényegében az érintett szaktárcákat és az ott dolgozó közigazgatási szakembereket jelentette;
- a *társadalmi* terület; azaz a sérült emberek által, illetőleg *érdejükben* működő nonprofit szervezetek köre, ebbe ismét beleértve magukat az érintetteket is;
- a *politikai* terület; a pártok és az országgyűlési képviselők.

Ezek közül a munka megkezdéséig egyik sem tűnt kielégítően megoldottnak, bár a *szakmai és a társadalmi* területen a szükséges viták a korábbi években, az 1991 és 1994 között készült, korábbi négy törvényjavaslat eredményeként addigra a lehető legszélesebb körben zajlottak már. A további két terület – a *közigazgatási és a politikai* – „megpuhítása” céljából korábban nem történtek jelentős lépések. Az előbbi végül kis híján végzetesnek bizonyult.

Feltétlenül említést érdemel, hogy egy területre, és pedig az *üzletire* egyáltalán nem gondoltunk. Csak jóval később jutott tudomásunkra az a tény, hogy az Egyesült Államokban és a „fogyatékossgon alapuló diszkrimináció világos és átfogó tilalmának megállapításáról” rendelkező törvény, „a fogyatékossgal élő amerikaiak 1990. évi törvénye”, az ADA, az *Americans with Disabilities Act* megalkotása során

bevonták az előmunkálatokba az üzleti szféra (pl. az építőipari lobby) képviselőit is. Ezzel érték el, hogy világossá vált annak érdekeltisége a törvény megalkotásában – vö. az akadálymentesség megteremtése –, és a fogyatékos polgárok velük szövetkezett erői szinte *átröpítették* a szenátuson a jogszabály tervezetét. Könnyen lehet, hogy ennek a jogszabálynak az útja is simább lett volna, és a ma már a középületek (és az épített környezet) akadálymentesítésével is jóval előbbre tartanánk, ha az üzleti szféra akkor nem marad ki a kulcsterületek közül.

2.3. Az ütemezés

Az eredeti elképzelések szerint a törvényjavaslatnak 1997 szeptemberre folyamán a Parlament elé kellett volna kerülnie.

Első lépésben az előzetes, lehetőség szerinti maximális konszenzusteremtés érdekében és az *elefántcsonttorony-hatás* elkerüléseért szükséges volt az egész fogyatékos szféra – szakemberek, szakmai testületek, érdekvédelmi szervezetek, nonprofit szervezetek, érintettek és a kapcsolódó intézmények – lehetőleg legszélesebb körének bevonása. Mintegy 150 nonprofit szervezettől, szakembertől, érintett személytől rendelt szakértői tanulmányt a Népjelölti Minisztérium (a jelenlegi hazai szabályozás kritikai elemzése, nemzetközi kitekintés: másutt mit, hogyan oldanak meg, ezek közül mit javasol és mit nem, miért, továbbá konkrét szövetszerű javaslatok). Mindeközben az előzetes szakmai munka, az egyeztetések, a koncepció első változatának írása folyamatosan zajlottak.

Második lépésben a következők történtek:

– a beérkezett szakértői anyagok tanulmányozása, elemzése, az addigi koncepcióvázlattal történő szembesítése, és a tanulságok alapján az utóbbi javítása.

– Részben előzetes megfontolások, részben a szakértői anyagok tanulságai alapján május 2-án felálltak a törvény egyes részterületeiért felelős *ad hoc munkacsoportok*, melyek tagjai kötetekbe gyűjtve megkapták az addig elkészült, az ő területükre vonatkozó – szakértői és koncepcionális – dokumentumokat. A munkacsoportok (szám szerint négy) az *önálló életvitel*, a *deinstitutionalizáció*, az *orvosi rehabilitáció* és a *nem-orvosi rehabilitáció* területein folytattak egy-egynapos, szinte szünet nélküli szakmai egyeztetést. Az eredmények alapján kiegészült, módosult a szabályozási koncepció előzetes változata. (A négy munkacsoport elé terjesztett külföldi és hazai tanulmányok, dokumentumok, elemzések, jogszabályok tematikus rendbe gyűjtve, összesen hét vaskos, többnyelvű kötetben ma is hozzáférhetők a Szociális és Családügyi Minisztérium Könyvtárában, az Egészségügyi Minisztériumban, sőt, a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Könyvtárában is.)

Az
elefántcsonttorony-hatás
elkerüléseért szükséges
volt az egész
fogyatékos szféra
lehetőleg legszélesebb
körének bevonása.

2.4. A szakértők felkérésének és a munkacsoportok felállításának szempontjai:

- politikai „szektorsemlegesség” (azaz többféle pártból a szociál-, illetve fogyatékosügyei politikaért felelős politikusok és párthoz kötődő szakértők), és egyúttal politikai semlegesség (mivel úgy találtuk, hogy az ügy maga elsősorban nem politikai probléma);
- magas szakmai színvonal, illetve az elméleti és gyakorlati szakemberek, köztük természetesen az érintettek egyensúlya;
- egy szakember elvileg több munkacsoportban is részt vehetett – erre volt is példa;
- a munkacsoportok tagjainak optimális létszámát 5 főben határoztuk meg, de nem haladhatta meg a 8 főt;
- szükségesnek tűnt, hogy mindegyik csoportban várhatóan egymással szemben markáns ellenvéleményt alkotó szakemberek is legyenek;
- országos intézetek vezetői is képviselték a szakmát.

A munkacsoportok feladata az összes, területükre beérkező szakértői anyag áttekintése, és minden rendelkezésre álló információ felhasználásával az adott részterületet érintő részkonceptió felvázolása volt.

2.5. További lépések

Mindezek alapján készült el a szabályozási koncepció 1997 augusztusára, majd a kodifikált változat novemberre. Az érintett teljes szakértői kör – véleményezésre – megkapta mindkét dokumentumot. A reakciók a szféra részéről egyértelműen pozitívak voltak.

Ám 1997 augusztusát követően a kormányzati egyeztetések időszakára az egész folyamat lelassult. Legalább két ok húzódtott meg ennek hátterében. Az egyik: kiderült – ami a szegénységgel kapcsolatos jogi és szociálpolitikai intézkedések esetében is előfordult –, hogy az érintettek és a közigazgatási döntés-előkészítői szint között alapvető kommunikációs vákuum volt. (Ez azért volt különösen meglepő, mert az érintettek és a politikusok, azaz a miniszter és az országgyűlési képviselők között ilyen egyáltalán nem regisztráltunk. Hogy ebben nem tévedtünk, azt a végső, parlamenti szavazási arány is igazolta.) Akkoriban úgy tűnt, hogy nem az érintett populációt sújtó diszkrimináció és az érintett réteg reális szükségletei, hanem az esetenként elkülönült intézményi, kormányzati szempontok mellett több területen szakminisztériumi részérdekek is mozgatják a folyamatokat.

A másik ok ennél valamivel egyszerűbben írható le. Adva volt egy szabályozási koncepció⁴, amely mögött egy többé-kevésbé koherens ember- és fogyatékos ember-kép húzódtott meg. Nem darabolta szét a sérült embert különféle életproblémákra és megoldásokra, ennek folytán

⁴ Ez egyébként döntő többségében mindmáig olvasható, például a folyamatosan frissítésre kerülő CD-Jogtárban, az itt tárgyalt 1998. évi XXVI-os törvény indoklásaként.

széttagolt tárca szintű feladatokra, hanem *egyként kezelte*. Ez a sajátosság – álláspontunk szerint – a szabályozási koncepció talán legszámottevőbb jellemzője volt, amely ugyanakkor a tárcaegyeztetések során alapvető csapdát is jelentett, hiszen ennek a szemléletnek szerves következménye volt, hogy a szabályozási koncepciónak meg kellett határoznia a soron következő teendőket, tekintet nélkül arra, hogy azok konkrétan mely szaktárca kompetenciájába tartoztak. Ez a működési mód eltért a kormányzati egyeztetések normál rendjétől.

Végül a kormány meghátrált a már kodifikált törvényjavaslat benyújtása elől, helyette az egyik, a kormánykoalícióban benne lévő párt két országgyűlési képviselője nyújtotta azt be a Parlamentben.

2.6. A kronológia

1997. március: a népjóléti miniszter „intett a zászlóval” – döntést hozott arról, hogy a fogyatékos személyek esélyegyenlőségéről szóló törvényjavaslatot ki kell dolgozni. Egyidejűleg kiküldték a 150 szakértői tanulmány érdekében íródott felkérő levelet. (Válaszképpen közel száz be is érkezett. Ez, a minisztériumi kollégák csodálkozását kiváltó tény ugyanakkor egy gyenge „lobby” erejét is mutatta.)

1997. május: a Népjóléti Minisztérium vezetői értekezlete tájékoztatást kapott a törvény előkészületének állásáról.

1997. július: a Népjóléti Minisztérium vezetői értekezlete tájékoztatást kapott az alapelvekről és a kitűzött szabályozási célokról.

1997. augusztus: a Népjóléti Minisztérium főosztályvezetői értekezlete elfogadta a törvény szabályozási koncepcióját.

1997. szeptember: az összes érintett szakminisztérium részére megküldött, a szabályozási koncepcióval kapcsolatos, többségében kritikai észrevétel beérkezett a Népjóléti Minisztériumba.

1997. szeptembertől október végéig: úgyszólván semmi sem történt.

1997. november első három hetében: az említett kodifikációs csoport a szabályozási koncepció alapján elkészítette a kodifikált változatot.

1997. november vége: a Népjóléti Minisztérium vezetői értekezlete nem támogatta az elkészült változatot.

1997. december eleje: a kormány átdolgozott formában javasolta benyújtani a jogszabály tervezetét az Országgyűlésnek.

1998. január: a Népjóléti Minisztérium három napilapban megjelentette az eredeti szabályozási koncepció szakmai szempontból és a költségvetési források szükségessége terén jelentős mértékben minimalizált változatát. A Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége – szintén e hónapban – aláírásgyűjtő kampányba kezdett annak érdekében, hogy a Parlament tárgyalja meg a törvényt. Ennek 130 ezer aláírás lett az eredménye.

1998. február: két országgyűlési képviselő (Béki Gabriella és Dr. Szigeti György) az 1997 novemberében a Népjóléti Minisztériumban készült kodifikált változatot benyújtotta az Országgyűlésnek.

1998. február–március: a parlamenti viták során különféle bizottságokban világossá vált, hogy a kormány és számos, különféle pártokhoz tartozó országgyűlési képviselő nem ért egyet az alapvető kérdésekben.

1998. március 16-án 12 óra 15 perckor: a Magyar Köztársaság Országgyűlése teljes konszenzussal, a jelen lévő 309 képviselő egyhangú szavazatával (0 ellene, 0 tartózkodás) meghozta az 1998. évi XXVI-os törvényt a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról.

3. Az eredmény összefoglalása

3.1. Röviden

A törvény az eredetileg kitűzött legalapvetőbb célok döntő többségét – helyenként, mint jeleztük, sajnos csupán részlegesen – beteljesítette. Ezek közül kiemelkednek:

- a fogyatékos személyek jogainak magas szintű deklarálása;
- bizonyos létfontosságú fogalmaknak (lakóotthon, önálló életvitel, kompenzatorikus fogyatékosági támogatás, esélyegyenlősítés, támogató szolgálat stb.) a magyar jogrendbe történő bevezetése;
- a komplex rehabilitációs szolgáltatások országos szintű megszervezéséért felelős közalapítvány létrehozatala;
- a fogyatékosági támogatás (a mindenkori öregségi nyugdíj legkisebb összegének 80 százalékában történő) megfogalmazása;
- az Országos Fogyatékosügyi Tanács és az Országos Fogyatékosügyi Program létrehozatala;
- a fogyatékos személyekkel kapcsolatos diszkrimináció tilalmának és az ahhoz fűződő szankcióknak a megfogalmazása végül a törvény VIII. fejezetében (A fogyatékosokat megillető jogok védelme, továbbá a törvényből fakadó feladatok kötelezettje cím alatt) található, a 27. §-ban. „Amennyiben valakit fogyatékosága miatt jogellenesen hátrány ér, megilletik mindazok a jogok, amelyek a személyéhez fűződő jogok sérelme esetén irányadók.” Ez a Polgári Törvénykönyv 76. és 84. §-ára történő hivatkozás, mely helyekről eddig a fogyatékoság esete hiányzott;
- az épített környezet és a tömegközlekedés akadálymentessé tétele határidőinek kijelölése.

3.2. Részletesen

A törvény a preambulumban kimondja, hogy a fogyatékos emberek a társadalom egyenlő méltóságú, egyenrangú tagjai, akik a mindenkit megillető jogokkal és lehetőségekkel csak jelentős nehézségek árán vagy egyáltalán nem képesek élni.

A törvény megfogalmazott célja a fogyatékos személyek jogainak, a jogok érvényesítési eszközeinek meghatározása, továbbá a fogyaté-

kos személyek számára nyújtandó, komplex rehabilitáció szabályozása, és mindezek eredményeként a fogyatékos személyek esélyegyenlőségének, önálló életvitelének és a társadalmi életben való aktív részvételének biztosítása. Az Alapelvek címet viselő részben több nemzetközi jogszabályban megfogalmazott idea megjelenik. Megfogalmazódik például az állam és a társadalom szervezeteinek és tagjainak különleges felelőssége: tevékenységüket oly módon kell végezniük, hogy az ne okozhasson olyan károsodást, amely fogyatékos kialakulásához vezet, illetve olyan körülményeket kell létrehozni, amelyekben a fogyatékos személyek képesek lesznek teljesebb életre és a fogyatékoságukból fakadó terheik csökkennek.

Az Alapelvek címet viselő részben több nemzetközi jogszabályban megfogalmazott idea megjelenik.

Az *integráció*, azaz a teljes értékű társadalmi tagság és szerep alapelméjének megfelelően a törvény deklarálja, hogy a tervezési, döntési folyamatok során kiemelten kell kezelni a fogyatékos személyek sajátos szükségleteit, az őket érintő döntések során tekintettel kell lenni arra, hogy a fogyatékos személyek a társadalom és a helyi közösség egyenrangú tagjai, ezért meg kell teremteni mindazon feltételeket, amelyek lehetővé teszik számukra a társadalmi életben való aktív részvételt. Továbbá kimondja a törvény, hogy az állam köteles gondoskodni a fogyatékos személyeket megillető jogok érvényesítéséről, a fogyatékos személyek hátrányait kompenzáló intézményrendszer működtetéséről.

Az értelmező rendelkezésekben meghatározza a fogyatékos személyek körét: *fogyatékos személy az, aki érzékszervi – így különösen látás-, hallásszervi –, mozgásszervi, értelmi képességeit jelentős mértékben vagy egyáltalán nem birtokolja, illetőleg kommunikációjában számottevően korlátozott, és ez számára tartós hátrányt jelent a társadalmi életben való aktív részvétel során.* A törvény a továbbiakban meghatározza a rehabilitáció, segédeszköz, támogató szolgálat, lakóotthon fogalmát is.

A második fejezetben a fogyatékos személyeket megillető jogokat konkrétan az egyes társadalmi alrendszerek szerint fogalmaztuk meg, így a fogyatékos embereknek joguk van az akadálymentes, továbbá az érzékelhető és biztonságos épített környezetre, joguk van hozzáférni a közérdekű információkhoz, továbbá azokhoz az információkhoz, amelyek a fogyatékosokat megillető jogokkal, valamint a részükre nyújtott szolgáltatásokkal kapcsolatosak. Joguk van a közlekedés igénybevételére, így a közlekedési rendszereknek, továbbá a tömegközlekedési eszközöknek, utasforgalmi létesítményeknek – beleértve a jelző- és tájékoztató berendezéseket is – alkalmasaknak kell lenniük a fogyatékos személy általi biztonságos igénybevételre. Az egyéni szükségletek figyelembevételére és az önálló életvitel eszméjére történő odafigyelés alapján a fogyatékos ember számára biztosítani

kell a fogyatékosága által indokolt, a szükségleteinek megfelelő támogató szolgálat igénybevételét, továbbá segédeszközt.

A harmadik fejezetben az esélyegyenlősítés célterületeit határozza meg a törvény. Kimondja, hogy az egészségügyi intézményeknek, oktatási intézményeknek, valamint a munkahelyeknek a nyílt munkaerőpiacon 2005-ig teljes mértékben alkalmasaknak, hozzáférhetőeknek kell lenniük arra, hogy azt, annak szolgáltatásait fogyatékos emberek igénybe vegyék. A fogyatékos emberek elhelyezését lehetővé tevő intézményeket pedig 2010-ig kell átalakítani, humánus, a fogyatékos emberek igényeinek megfelelő, önállóságát elősegítő lakóhellyé, lakóotthonná.

A következő fejezet rögzíti a rehabilitációhoz való jogot, amelynek érvényesítését rehabilitációs szolgáltatások, ellátások biztosítják, továbbá a szolgáltatások biztosítására a kormány közalapítványt hoz létre.

A törvény bevezet egy új támogatási formát, a *fogyatékosági támogatást*, a 18. évüket betöltött, súlyos fogyatékos személyek részére, a fogyatékoság folytán keletkező többletköltségeinek részbeni fedezésére.

Mindezek megvalósítása érdekében a törvény felhatalmazása alapján létrejön az Országos Fogyatékosügyi Tanács.

A Tanács feladatai:

- a) véleményezi a fogyatékos személyeket érintő jogszabályok tervezeteit;
- b) javaslatot tesz a fogyatékos személyeket érintő döntésekre, programokra, jogi szabályozásra;
- c) részt vesz a fogyatékos személyek ügyeit érintő tevékenységek koordinálásában;
- d) rendszeresen tájékoztatja a kormányt a fogyatékos személyek élethelyzetének alakulásáról.

A Tanács kidolgozza az Országos Fogyatékosügyi Programot, és figyelemmel kíséri annak végrehajtását.

Az Országos Fogyatékosügyi Programot az egészségügyi, foglalkoztatási, oktatási, közlekedési tervezésben, továbbá a településfejlesztésben, valamint az egyéb állami tervezés körébe tartozó döntés meghozatala során érvényre kell juttatni. A Program az alábbiakat tartalmazza:

- a) a fogyatékosággal élő népesség társadalmi helyzetének bemutatását;
- b) a rehabilitációval kapcsolatos célok meghatározását;
- c) a fogyatékos személyeket érintő társadalmi szemlélet kedvező irányú megváltoztatásához szükséges tennivalókat;
- d) a fogyatékos személyek és családjuk életminőségének javításához szükséges feltételrendszer meghatározását;
- e) a fogyatékos személyeknek a társadalom életében való aktív részvételét elősegítő terveket;
- f) a fogyatékos személyek létszámához és társadalmilag elismert igényeikhez igazodva a közlekedési rendszerek (tömegközlekedési eszközök, utasforgalmi létesítmények), a szállítás, az épített környezet

átalakításának, valamint a speciális oktatás és speciális foglalkoztatás célállapotban elérendő indokolt mértékének meghatározását;

g) a kitűzött célok megvalósításához szükséges eszközöket és intézményeket, valamint a szükséges pénzügyi forrásokat.

A Programot az Országgyűlés fogadja el. Végrehajtásáról a kormány évente jelentést tesz az Országgyűlésnek.

3.3. Mi maradt ki?

Van ugyanakkor néhány, továbbra is égetően hiányzó elem. Ezek közül kiemelkedik annak pontos megfogalmazása, hogy a közalapítvány köteles a komplex rehabilitációt a saját helyi, megyei vagy regionális intézményeiként működő, komplex rehabilitációs központok útján megszervezni. Ehhez kapcsolódóan hiányzik a közalapítvány – a korábbi előzetes becslések során éves szinten hozzávetőleg 1 milliárd Ft-ra becsült – költségvetésének biztosítása. Probléma, hogy a törvény személyi hatálya szűk: például a *pszichiátriai betegség* folytán fogyatékoská vált személyekre nem vonatkozik.

Hiány továbbá a legkülönbébb fogyatékoscsoportok által számos alkalommal követelt ún. „fogyatékosági igazolvány”-ról szóló rendelkezés. (Ennek különös fontossága a személyi igazolvánnyal sem rendelkező értelmi sérült személyek esetében a legszembetűnőbb.)

És végül: csak jövőbeli törvénymódosítással pótolható immár a korábbi (1997. novemberi) népjóléti minisztériumi kodifikált változatban még szereplő, *fogyatékosággal élő* szakembert is magába foglaló interdiszciplináris fogyatékoság-megállapító bizottság intézménye is, amely a komplex rehabilitáció kialakításának kezdőpontja lehetett volna.

4. Mennyiben változtat a törvény a fogyatékosággal élő magyar állampolgárok helyzetén?

4.1. A jog szempontjából

Nagy biztonsággal állítható, hogy a törvény minden rendelkezésének van, illetőleg lesz hatása a sérült emberek életére. Mindenekelőtt az a tény, hogy törvényi szinten rendelkeznek az említett célcsoportról, kiemeli magát a törvényalkotás háttérében rejlő problémát, azaz életük nehézségeit. Az eddig hatályban lévő jogszabályok egyike sem, és a társadalmi gyakorlat sem tekintette alapeszméjének a fogyatékos emberek önállóságát, az önálló életvitel lehetőségét, az önálló életvitel megteremtésének reális feltételeit, a fogyatékos emberek egyéni szükségleteit. Az esélyegyenlőségi törvény előtti szabályozás nem tekintette alapvető jognak azt sem, hogy a fogyatékos embereknek joguk van saját környezetükben, a helyi társadalom tagjaként részt venni a társadalom életében.

A belső jogharmonizáció szempontjából is jelentős, hogy a jogokat világosan, egyértelműen garantáló törvény született.

A belső jogharmonizáció szempontjából is jelentős, hogy a jogokat világosan, egyértelműen garantáló törvény született.

A belső jogharmonizáció szempontjából is jelentős, hogy a jogokat világosan, egyértelműen garantáló törvény született.

Ezek fontos dolgok, már csak azért is, mert 1999. május elsején hatályba lépett az 1997-es Amszterdami Szerződés, amely immár elsődleges jog formájában tilt meg bármiféle hátrányos megkülönböztetést a fogyatékos-sággal élő személyekkel szemben az Európai Unión belül. Ezt a tényt az Európai Unió 38 millió fogyatékos-sággal élő polgára, az ő szervezeteik nagy ovációval fogadták, kiemelve, hogy végre megszűnik majd az a helyzet, amiben ők láthatatlan polgároknak („invisible citizens”) érzik, tudják magukat.

4.2. A Program jelentősége

Sorolhatnánk itt a törvény számos fontos újítását, ezek közül azonban elegendőnek látszik néhány, fontosabb tény kiemelése, elsőként az *Országos Fogyatékosügyi Programé*. Kifejezetten nagy jelentősége van annak, hogy a Magyar Köztársaság Országgyűlése a törvény hatálybalépését követő minden negyedik esztendőben szembe kíván és szembe is fog nézni a fogyatékos-sággal élő népesség problémáival, és igyekszik majd azon dolgozni, s ennek érdekében akár további nagy jelentőségű jogszabályokat is hozni, hogy az érintetteknek csökkenjenek a nehézségei, s hogy kiegyensúlyozottabb, önállóbb életet élhessenek a magyar társadalom egyenrangú tagjaiként.

4.3. A Tanács jelentősége

Másik példaként a *Tanács* említhető. Sokévi küzdelem és várakozás után végre létrejött egy felső szintű lobby-testület. A Tanács elnöke a Szociális és Családügyi Miniszter, s tagjai között helyet kapnak a szempontunkból legfontosabb tárcák magas szintű képviselői, de ötven százaléknál nagyobb arányban maguknak az érintetteknek, azaz civil szervezeteknek és az országos szervezeteknek a képviselői. Néhányan talán azt gondolják, hogy hiszen bizottságból már van elég, ezzel kapcsolatban azonban érdemes figyelembe venni, hogy az ENSZ-nek 1991 óta létezik már ajánlása, amelyben éppen ilyen országos testület létrehozását javasolja a tagállamoknak. De érdemesnek tűnik annak figyelembevételére is, hogy az Országos Fogyatékosügyi

Tanács elvileg *bármit* napirendjére tűzhet, ami a sérült emberek életével kapcsolatos. Megtárgyalhat születőben lévő jogszabályokat, vagy akár súlyosan diszkriminatív eseteket is, ezekről döntéseket hozhat, és lépéseket tehet ellenük.

4.4. A közérdekű kereset (*actio popularis*) problémája

De mára ennél még tovább sikerült jutnunk. A Polgári Perrendtartás legújabb, 1999-es módosítása ugyanis a következőket mondja ki: „170. § (1) A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI-os törvény 25. §-a a következő (6) bekezdéssel egészül ki:

(6) A fogyatékos személyek jogszabályban biztosított jogait megsértővel szemben az Országos Fogyatékosügyi Tanács, illetve a fogyatékos személyek országos érdekképviselői szervezetei pert indíthatnak a fogyatékos személyeket megillető jogok érvényesítése érdekében abban az esetben is, ha a sérelmet szenvedett fogyatékosok személye konkrétan nem állapítható meg.”

Ennek az új jogszabályelemnek a megítélése ma még vitatott a hazai jogászok köreiben. Az egyik megközelítés szerint ugyanis ezzel a döntéssel megszületett a magyar jogrendszer sokak által régóta várt és különösen nagy jelentőségű új eleme: az *actio popularis*, azaz a közérdekű kereset jogintézménye. Van, aki úgy véli, hogy ez még messze van attól, amit hosszú távon a közérdekű kereset jogintézményétől valóban várnánk. Ráadásul maradt néhány megoldatlan kérdés. Az egyik az, hogy ha a Tanács nem önálló jogi személy, akkor miképpen indíthat keresetet. Ki képviseli, mondjuk, egy perben? Másrészt a Polgári Perrendtartás csak *használja* az „országos szervezetek” fogalmát, azonban annak tartalmát nem tisztázza, mivel a „fogyatékos személyek országos szervezetei” a magyar jogrendben nem, illetőleg csupán a jogalkalmazásban szerepelnek. (Van ugyanis néhány szervezet, amelyeknek a jogalkotásról szóló törvény értelmében a tárcaegyeztetés során megküldik a sérült emberekre vonatkozó jogszabálytervezeteket.) Akárhogyan is, eddig fogyatékosággal élő ember ügyében egyedül az ügyvédje vagy ő maga járhatott el. Nem kell különösen hangsúlyozni, hogy sok ilyen per nem zajlott az elmúlt évtizedek során.⁵ Hiszen a magyar társadalom peremén, hátrányos helyzetben élő fogyatékospopuláció tagjai kevésbé engedhetik meg maguknak egy esetleg elveszített per költségeinek luxusát. Ezért azután talán egy kézen megszámálható az ilyen típusú perek száma. Mostanra azonban már az

Akárhogyan is, eddig fogyatékosággal élő ember ügyében egyedül az ügyvédje vagy ő maga járhatott el. Nem kell különösen hangsúlyozni, hogy sok ilyen per nem zajlott az elmúlt

⁵ Pénzintézet, bérdiszkrimináció stb.

Országos Fogyatékosügyi Tanács és az országos szervezetek is indíthatnak keresetet az ő érdekükben.

4.5. A törvény hatályba léptető rendelkezései

Ahogy a skorpiónak is a farkában, úgy e törvénynek is a végében rejlik az ereje. A törvény utolsó paragrafusaiban található, hatályba léptető rendelkezések mondják meg ugyanis pontosan, hogy az egyes, hatályos időhöz köthető rendelkezéseket meddig kell végrehajtani. Ez fontos tény, amely azonban nem csupán erőt, hanem egyben gyengeséget is mutat. Hiszen a középületek akadálymentesítése igen lassan, szinte nem is halad, országos szinten úgyszólván meg sem kezdődött. Holott a fogyatékosügy EU-kompatibilitását legelső sorban éppen ezen mérik! Ha tehát van ma igazi, érvényes és nagy jelentőséggel bíró feladat a civil szervezetek számára, akkor ez nem egyéb, mint annak kikényszerítése, hogy a jogalkalmazók – legyenek bár szakminisztériumok, kormányzati szervek, önkormányzatok vagy gazdasági egységek – rákényszerüljenek az említett határidőn belüli intézkedésre. Mindenekelőtt tehát az szükséges, hogy alaposan megvizsgálják a saját kezelésükbe tartozó épületeket és azok környékét, pontosan felmérjék azok megközelítésének akadályozottságát, vagy ritkábban esetleg akadálymentességét, pontos tervet készítsenek arra, hogy az akadálymentesítést az említett határidőig milyen ütemezéssel lehet elvégezni, továbbá hogy ehhez milyen pénzügyi források szükségesek, s azokat milyen forrásból biztosítják.

A másik fontos terület a közlekedés akadálymentesítésének problémája. Bár e területen is megjelentek igen örvendetes változások, ez éppúgy küzdelmes civil feladatnak tekinthető, és megvalósítása éppúgy a jogalkalmazók felelős magatartásán múlik, mint a középületek akadálymentesítésének megoldása.

5. A törvény meghozatala óta eltelt időszak eredményei

A legfontosabb eredmény mind között a jelenlegi kormány működése során érett be: először a magyar történelemben országos testület – az Országos Fogyatékosügyi Tanács – keretei között, csaknem az összes szaktárcát képviselő magas szintű kormánytisztviselők, a kormány egyik tagja elnökletével *magukkal a sérült emberekkel* és képviselőikkel, illetőleg a civil szféra reprezentánsaival folyamatosan együtt dolgoznak a fogyatékosággal élő magyar lakosság problémáinak megoldásán. Megteremtődött tehát a hagyományos, a régi, a széthúzáson és az érdekellentétek folyamatos hangoztatásán alapuló gyakorlat meghaladásának lehetősége és létrejötték működésének keretei. E nagy reményekre jogosító tény fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni.

5.1. Az Országos Fogyatékosügyi Program elkészítése és az Országgyűlésben való elfogadása

A törvény megvalósítása érdekében a törvény felhatalmazása alapján 1999. január 19-én alakult meg az Országos Fogyatékosügyi Tanács.

A Tanács a Program megalkotása során három ülésben tárgyalta a Programban foglalt elvekről és az abban foglalt feladatokról. A Tanács által elfogadott Programot azóta a kormány és az Országgyűlés is elfogadta.

A Program első fejezete a Program általános céljait és elveit határozza meg. A lefektetett elvek szakmai szabályokban, a szolgáltatások megszervezésében, a hozzáférés biztosításában érvényesítendő elvek. Ezek a következők: a prevenció elve, a normalizáció elve, az integráció elve, az önrendelkezés elve, a hátrányos megkülönböztetés tilalma és az előnyben részesítés kötelezettségének elve, a rehabilitáció elve.

A Program a fogyatékos személyek számára nyújtott szolgáltatások és ellátások legfontosabb céljait is rögzíti. Ezek a célok az ő szükségleteikből kiindulva azon általános követelményeket rögzítik, amelyeket minden szolgáltatás biztosításakor érvényesíteni kell. Követelmény tehát a fogyatékos személyek életkörülményeinek javítása, az önrendelkezés és az emberi méltóság tisztelete, a társadalmi integráció erősítése, az egyenlő esélyű hozzáférés biztosítása. Ezeket a követelményeket már nem csupán az intézményben élők érintő szolgáltatásoknál kell érvényesíteni. A követelményrendszer alapjainak meghatározásával így az állami felelősséget lehet oly módon meghatározni, hogy az a fogyatékoság alapján meghatározott szolgáltatások teljes körére kiterjed.

A Programban foglalt követelmények egyben azt is jelentik, hogy az államnak nem pusztán abban az esetben és addig van felelőssége, amíg valakit intézményben el nem helyeznek, hanem általában a szolgáltatások terén is felelős. Másrészt a követelményrendszer pontosan azt fogalmazza meg, hogy az integráció, az önrendelkezés és az emberi méltóság tiszteletben tartásával a szolgáltatásokat úgy kell fejleszteni, hogy a folyamat az elkülönült intézményrendszer lebontását segítse elő. Természetesen ezt az alapelvet nemcsak a hagyományos bentlakásos intézmények területén, hanem minden területen érvényesíteni kell.

A jelzett követelményeket az intézményben élők esetében is érvényesíteni kell, ahogyan az önrendelkezés elvét is, melynek ki kell terjednie a személyes mozgás és szabadidő feletti rendelkezésre. Az egyenlő esélyű hozzáférés biztosítása meghatározó lehet a jövőben a területi egyenlenségek megszüntetésében, de a szakmai minőségi követelmények terén is. Az elvek és a célok rögzítése teszi majd lehetővé, hogy a fogyatékos emberek számára nyújtott szolgáltatások minősíthetőek, a Programban leírt elvhez viszonyíthatóak legyenek a jövőben. Az önrendelkezés elvének vagy a normalizáció elvének megfogalmazása – hasonlóan a többi, a Programban szereplő elvhez – az esélyegyenlőségi törvény által meghatározott jogokat teszi konkrétabbá, és megteremtik annak alapját, hogy a szociális és rehabilitációs

szolgáltatások valóban a fogyatékos ember önállóságát, a társadalomba való integrálódását szolgálják. A Program a továbbiakban a törvényben is megtalálható területeknek megfelelően tartalmazza a feladatokat.

A hozzáférést elősegítő fejlesztések és a szolgáltatások fejlesztése a jogszabályi környezet megváltoztatását is igényli. A törvényben megfogalmazott alapelvek újszerű szociálpolitikai gondolkodást és ennek megfelelően más típusú jogi szabályozást követelnek. Már a törvény elkészültének folyamatában is látható volt, hogy amennyiben a szabályozás elvei, a szabályozás során kialakított eljárási logikák nem változnak, az esélyegyenlőségi törvény és a törvény által érintett jogszabályok között egy darabig ellentmondásos lehet a viszony.

Mostanra világossá lett, hogy a rehabilitációs szolgáltatások állami finanszírozási rendszerét, működtetési módját, a szolgáltatások tartalmát, struktúráját a Program során kell a fogyatékos emberek szükségleteihez igazítani, az integráció és az önálló életvitel követelményeinek megfelelően korszerűsíteni. Ez, a jogi szabályozáson túl, az intézmények eljárási és működési módjának meghatározásában, kialakításában nem kis feladatot jelent a jövőben. Ennek megvalósítása során a közigazgatásban dolgozó szakemberek mellett a különböző szakmák képviselőin kívül szükség lesz a civil szervezetek és a fogyatékos embereket képviselő szervezetek együttműködésére. Egyes területeken például a munkaerőpiaci rehabilitációban ennek az együttműködésnek igencsak biztató jelei láthatóak, más területeken nehezebben alakul ki az együttműködés.

A Tanács törvényben meghatározott szerepe szerint legális és az eddigieknél hatékonyabb terepet biztosít a fogyatékos emberek és civil szervezetek számára a fogyatékossgal élő személyeket érintő döntések meghozatalában.

A szükségleteknek megfelelő, adekvát szolgáltatások megteremtése az esélyegyenlőségi törvényben a Program fontos célja és egyben feladata. Természetesen az adekvát szolgáltatások megteremtése nemcsak a fogyatékos emberek esetében fontos feladat. A Programban foglalt fejlesztések megvalósítása azzal a pozitívummal is járhat, hogy más területeken, más célcsoportok esetében is segít megfogalmazni, megjeleníteni az érintettek igényeinek megfelelő szolgáltatások iránti igényt. Így a Program hosszú távon progresszív szerepet tölthet be a szociálpolitika fejlesztésében is. Ez a szolgáltatásokat nyújtó szakmákon belül és a közigazgatásban is generálhat új fejlesztéseket, és ezzel egyidejűleg oldhatja azon feszültségeket, melyek a szolgáltatások hagyományos struktúrájához kötődnek.

5.2. A jogalkotás újabb eredményei

A Szociális és Családügyi Minisztériumban – részben a törvényhez, részben az Országos Fogyatékosügyi Programhoz kapcsolódóan – elkészültek új, hosszú távon nagy jelentőségű jogszabályok, amelyek a következők:

- az egységes keretbe foglalt *szociális törvény*: 1999. évi LXXIII. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény módosításáról;
- a 9/1999. (XI. 24.) SZCSM-rendelet a személyes gondoskodást nyújtó szociális ellátások igénybevételéről;
- a szociális és családügyi miniszter 1/2000. (I. 7.) SZCSM-rendelete a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről.

Irodalom

- A fogyatékossgal élő amerikaiakra vonatkozó 1990. évi törvény. Public Law 101-336. Americans with Disabilities Act, *United States Statutes at Large*, USA, 1990, 327-378. old.
- ENSZ 1991: *Guidelines for the Establishment and Development of National Co-ordinating Committees on Disability or Similar Bodies*. UN Office at Vienna. Vienna, Austria
- Jenkins, J. Craig-Barbara G. Brents 1989: „Social Protest, Hegemonic Competition, and Social Reform: A Political Struggle Interpretation of the Origins of the American Welfare State”, *American Sociological Review*, Vol. 54, Dec.: 891-909. old.
- Kardos Gábor 1998: „Alkalmi tűnődés fontos dolgokról, avagy miért kellene külön törvény”. In: Halmai Gábor (szerk.): *A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig*. A jog lehetőségei és korlátai. ADUPRINT-INDOK, Bp. 1998, 71-76. old.
- Kálmán Zsófia 1998: „Az antidiszkriminációtól a pozitív diszkriminációig.” *Fundamentum* 1-2. sz., 103-104. old.
- Könczei György-Biró Endre-Kogon Mihály 1998: „Törvény született a fogyatékossgal élő emberek érdekében Magyarországon. Nemzetközi háttér, dilemmák és tanulságok”. *Acta Humana* No. 32, 62-82. old.
- Sowell 1991: „A pozitív diszkrimináció világméretű csődje”. *Magyar Lettre International*, 39.
- Tausz Katalin 1998: „Egyenlőtlenségek és különleges bánásmód”, *Fundamentum* 1-2. sz., 97-102. old.

SZÁSZ ANNA

URH 98 MHz, avagy Civil Rádió, Budapest

„Minden emberi lény szabadnak születik, egyenlő méltósága és joga van... Minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást, és hogy határookra való tekintet nélkül kutathasson, átvihessen és terjeszthesse híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon.”

A Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete az elmúlt évben jelentette meg a *Szabadon* című, a független rádiók alapítóinak és munkatársainak szóló, részben elméleti kérdéseket, részben gyakorlati tanácsokat tartalmazó kiadványát, melyet az ENSZ Emberi Jogok Nyilatkozatának fent idézett mondataival vezet be.

A vékonyka, de igencsak fontos kötet a Közösségi Rádiók Világszövetsége képzési anyagára épül. Beleépítették azonban a hazai közösségi rádiózók egymással folytatott vitájának némely részletét is. Illetve a vita egyebek közt éppen arról szólt, hogy egyenlőségjelet tehetünk-e a szabad vagy független és a közösségi rádiók közé.

A lényeg a függetlenség

Maga a műfaj Magyarországon még egészen új, a rendszerváltozás éveiben született.

Cs. Kádár Péter (Fiksz Rádió) szerint:

„Nagyon furcsán kezdődik a történet, ugyanis, amikor az első ilyen rádiók megalakultak Magyarországon, nem tudták magukról, hogy kicsodák. Azt tudtuk, hogy két dolgot nem akarunk: nem akarjuk teletömködni reklámmal a műsorokat, és nem akarunk a nagymamáknak rádiózni. (Minő paradoxon! E beszámoló szerzője civilben nagymama.) Sokféle ideológiát lehetett kiötleni, a Fiksz ideológiája az volt, hogy magánvélemények és magánközlemények fóruma lesz.”

Brüll Edit (Civil Rádió): *„...A szabad rádió és a közösségi rádió között különbséget tesz. A szabad rádió jóval tágabb fogalomkör számomra... a szabad rádiózáson nem azt értem, hogy mindenfélét lehet benne beszélni, hanem a függetlenség a lényeg. A közösségi rádió független, nem pénzért kell csinálni, valamint nem valamiféle külső, hanem egyfajta belső kényszer határozza meg a tartalmát...”*

Giczey Péter (Szóla Rádió): *„Hajdú-Bihar megyében és Debrecenben az egyesülési törvény elfogadását követően a civil szervezetek »boomja« következett be... A kezdeményezők abból indultak ki, hogy a nonprofit szervezetek*

gyors ütemű szaporodása igényli egy olyan kommunikációs csatorna létrehozását, amely képes a szervezetek közötti információáramlást segíteni...”

Pákay Viktória (Civil Rádió): „Még mindig nagy kérdés, hogy mitől közösségi a rádió: arra a közösségre épül, amelyik a rádiót csinálja, vagy arra, amely hallgatja, netalántán a hallgatók és a készítők képeznek egy közösséget? Elhangzott egy tetszetős definíció: a közösségi rádiónak nincs műfaja, hanem értékrendje van. Úgy gondolom, akkor ennek kell inspirálnia a műsor készítőit, s megfelelni is ennek kell.”

Péterfi Ferenc (Civil Rádió): „Ha létezik egy szubkultúra, egy kisebbség, egy vallási közösség stb., s ez azt mondja, hogy szeretne egy rádiót csinálni, akkor már megvan a motiváció. Ily módon a potenciális hallgatók – ezt értettem szubkultúrán – létrehozhatnak egy szerveződést arra, hogy nyilvánosságot teremtsenek maguknak. És van egy másik eset: amikor összefog néhány ember, s elkezdnek valamiről gondolkodni, megfogalmazzák a saját értékrendjüket, s ha úgy gondolják, hogy van mondanivalójuk, s van olyan szükséglet, amit ki kellene elégíteni – mert most hiányos az emberek közötti kommunikáció... –, akkor létrehozhatnak egy rádiót. Nálunk 10-15 ember kezdte a tervezést...”

A Civil Rádiózásért Alapítvány 1993-ban jött létre. Alapítók: Közösségfejlesztők Egyesülete, Nyitott Képzések Egyesülete, Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete, valamint a Lágymányosi Községi Ház. (Utóbbi a 2000. év elején szűnt meg, jogutód nélkül.)

A kuratórium tagjai: Berek Péter, Brüll Edit, Gosztonyi Géza, Hajós Vera, Liling Tamás. Elnöke Péterfi Ferenc.

A Civil Rádió első adása 1994 februárjában volt, a rendszeres adások kezdete 1995. szeptember 1.

Mínthogy az URH 98 MHz-n osztozik a Fiksz, valamint a Tilos Rádióval, az adásidő korlátozott. A Civil Rádió műsora szerdától szombatig, délelőtt 10-től este 10-ig hallható. Ez a négy adásnapon két-két turnust jelent. A beosztás páros és páratlan hetek szerint tagolódik. Így 16 szerkesztő irányításával működik ugyanennyi stáb. Vannak állandó és vannak változó, aktuális eseményekhez kapcsolódó, illetve az egyes szerkesztők és stábok ötletei alapján készülő műsorok.

A Civil Rádió főszerkesztője, a Civil Rádiózásért Alapítvány kuratóriumának elnöke Péterfi Ferenc, a Magyar Művelődési Intézet közösségfejlesztési osztályának vezetője. Végzettségét tekintve népművelő-pedagógus.

A település-közösségfejlesztés, mint mondja, új szakma. Célja segíteni az azonos településen élőket abban, hogy cselekvővé, kezdeményezővé váljanak, hogy valóban közösséget alkossanak. Ez a gondolat vezetett el a Civil Rádió alapításáig. Nyugaton a közösségfejlesztés a szociális munkából indult ki, nálunk a közművelődésből. Nyugaton a „népművelő” kategóriát nem ismerik, nem is értik. Az ennek megfelelő egyik szakma például a szociokulturális animátor.

A közösségfejlesztési munkához szervesen hozzátartozik, hogy új eszközöket, módszereket és technikákat kell kifejleszteni. Már a nyolcvanas évek végén megjelentek a nyilvánosság új fórumaként a közösségek által létrehozott helyi lapok, amelyeknek íróit, szerkesztőit az

intézet munkatársai segítették, különböző képzéseket indítottak. A te-repmunka során vált világossá, hogy a helyi nyilvánosság nélkülöz-hetetlen szervezőerő.

Érdekes módon – jegyzi meg Péterfi Ferenc – a helyi tévék hama-rabb indultak el, mint a rádiók, nem sokáig tudták azonban közösségi funkciójukat megőrizni, többnyire valaki, aki felfedezte a bennük rejlő üzleti lehetőséget, rájuk telepedett.

Az MMI állami intézmény, a közösségfejlesztési osztály körül azonban széles szakmai műhely alakult ki, civil szervezetek, egyesü-letek részvételével. Ezek egyike a Civil Rádiózásért Alapítvány, mellyel a független, közösségi rádiók létrehozását, működtetését sze-retnék előmozdítani. A budapesti Civil Rádió e törekvés modelljeként szolgálhat.

Részletek a rádió „kiskátéjából”

„A Civil Rádió olyan közösségi adó, amely sem politikai, sem üzleti csoportok befolyása alatt nem áll, a polgárok, azok közösségei, civil szerveződései szá-mára kínál folyamatos megszólalási lehetőséget;

a polgári magatartást, az önszerveződést, a társadalmi részvételt, a szo-lidaritást, a szociális érzékenységet, a környezet iránti felelősséget helyezi előtérbe;

műsoraiban szinte kizárólag lokális (fővárosi, városrészi) ügyekkel foglal-kozik, szívesen vállalja a helyi konfliktusokat is;

önkéntesek működtetik, bevételeit – nonprofit módon – a rádió fenntar-tására, fejlesztésére fordítja;

működésével kapcsolatos fontosabb döntéseit demokratikusan hozza meg, ám nem feltétlenül akar mindenkihez szólni;

partnernek tekinti a hallgatót és a riportalanyokat is, kapcsolatainak lé-nyege az információcsere;

hangneme nem kioktató, nem akar állandóan baromi okosnak látszani, kerüli a heroikus és patetikus jelzőket, személyes – de nem negédes – hangú, hangvétellű;

az adások létrejöttenek a hallgató is részese, ... adott esetben számukra is hozzáférhető a rádió, annak munkájába bármikor bekapcsolódhatnak;

főszereplője nem a híres sztár, hanem a hétköznapi polgár;

kerüli a látványos show-elemeket, a behízselgő, simulékony hangnemet; de ugyanakkor közvetlen, személyes, közérthető.”

– Megfosztani a kommunikációs eszközöket a körjük épített mítosztól, kezdetektől fogva ez a szándék vezetett bennünket – mondja Péterfi Ferenc. – Jól érzékelhető, hogy a tömegkommunikációban mindkét szerep mitikus méretűvé nőtt: a médiaszakemberé csakúgy, mint az általa megszólaltatott specialistáké. Nem a szakértelem létjo-gosultságát akarjuk megkérdőjelezni, a hétköznapi életnek azonban számos olyan területe van, amelyet mi magunk, civilek jobban ismerünk, amelyről többet tudunk és hitelesebben vagyunk képesek be-szélni, mint bármely szaktekintély. A Civil Rádióban tehát elsősorban

a civileknek kell megszólalniuk. Ugyanakkor viszont el kell kerülnünk a dilettantizmust. A mitikus magasságokba emelt profi és a jó szándékú dilettáns között számtalan árnyalat van. '93-ban, amikor létrejött az alapítvány, egy holland barátunk kilencünket meghívott egy németalföldi tanulmányútra. Helyi rádiókat, helyi tévéadókat tanulmányozhattunk. Nagy élmény volt, komoly útravalót adott.

1994-től azután elindult és másfél éven keresztül folyt a programépítés. Próbáltuk a rádió küldetését, célját, a saját szándékainkat meghatározni. Ez alatt hat alkalommal volt adás. Számolnunk kellett azzal a kísértéssel, hogy a saját vesszőparipáinkat lovagoljuk meg, de folyamatosan ellenőriztük és korrigáltuk magunkat.

Erre a másfél évre szükség volt azért is, hogy felépítsünk egy csapatot. Ebben közreműködtek profi rádiós barátaink: Jónás István, a rádió Szocioműhely című műsorának riportere, valamint Hollós János. Ők voltak a kulcsemberek. De segített bennünket B. Kiss Júlia, Sípos Júlia, Vas István Zoltán is. Nem helyettünk csinálták a műsorokat, nem ők ültek a mikrofon mögé, hanem fölkészítették a csoportokat, a leendő szerkesztőségeket, megbeszéltek velük a programok összeállítását, a konferálás, a műsorvezetés hogyanját és mikéntjét.

Közben a technikai eszközöket is megszereztük, innen-onnan, ott-honról, barátoktól. Később pályázatokból hoztunk létre egy, ha nem is csúcstechnológia színvonalú, de működő stúdiót.

1995. szeptember elsején kezdődött el a rendszeres adás, heti négy napon. Az alapértékek, amelyeket a Civil Rádió közössége a magáénak vall: a környezettel való harmonikus viszony, amely részint a fizikai környezetre vonatkozik (környezet- és természetvédelem), részint a szociális környezetre, a hátrányos helyzetűekkel való szolidaritásra. Az ő különböző csoportjaik képviselői sokkal gyakrabban szólnak meg nálunk, mint másutt, és ők beszélnek magukról, nem pedig a *felkentek* az ő nevükben.

Az alapértékek közé tartozik a fogyasztás visszafogása, az önmérséklés, mint követendő magatartás, valamint a saját környezetünkben élő értékes embereknek – a helyi polgároknak – a bemutatása. A szociális problémák nagy része a civil szféra nélkül megoldhatatlan, ezért keresni kell és bemutatni a közösségi embereket, a kezdeményezőket, azokat, akikben él a civil kurázsizs.

Végül Péterfi Ferenc a Civil Rádió zenei programjáról a következőket mondja:

– A zene nem aláfestés, hanem önálló műsor. Nem játszunk aktuális slágereket, diszkót és gépi zenét, cigányzenét sem. Tekintve, hogy nem vagyunk profitorientáltak, megengedhetünk magunknak bizonyos arisztokratizmust. Játsszunk klasszikus és népi zenét, úgynevezett világzenét, dzsesszt, bluest, a könnyű zene progresszív vonulatát. A kereskedelmi és közszolgálati adók a világ zeneirodalmának talán húsz százalékából merítenek, mi a háttérbe szorított nyolcvan százalékot mutatjuk be.

Arcok, műsorok

Gosztonyi Géza szociológus, a Budapesti Szociális Forrásközpont vezetője. A Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete akkori elnökeként egyike az alapítóknak. A ma hat tagú kuratórium tagja és a kezdetektől szerkesztő. A páros hét csütörtök délutánja az övé.

Önkritikus, elismeri, hogy a tanulási időszakban sok volt a beszéd, és túltengett a szociálpolitika. Ma már ilyen elemi műfaji hibát nem követnek el. Önálló műsorszámként kötelező a zene, és főként, az ötödik évébe lépő rendszeres rádiózásnak köszönhetően, megtanultak műsort készíteni és szerkeszteni. Olyan műsorokat, amelyekben a stáb örömet talál, és ezt az örömet kívánják megosztani a hallgatókkal. Egyik nagy találmányuk volt a *Barátságkenyér* című sorozat, egy hólabda- vagy szentpéterláncszerű játék. Azzal indult, hogy valakit, akit a rádiósok tisztelnek-szeretnek, meghívtak a stúdióba, ahol elismerés és őszinte dicséret kíséretében megkapta a képzeletbeli, mindenféle jót tartalmazó kenyeret. Az illető nem tudta, miért hívták meg, váratlanul érte a kedvesség, az elismerés. Zavarba jött, meghatódott. Azaz spontán módon viselkedett. Hitelesen. A következőkben ő adta tovább a saját jelöltjének a *Barátságkenyeret*, aki szintén továbbadta... Harminc adás született ebből az ötletből, harminc olyan emberrel kerültek kapcsolatba a hallgatók, akit érdemes volt közelebbről megismerni.

Rajtuk kívül is Gosztonyi Géza stábja számos érdekes, színes embert mutatott be a műsoraiban. Egyikőjük a Miskolc melletti kistelepülés, Szanticska polgármestere, akire ekként emlékezik a szerkesztő:

– Egy nagydarab ezermester, aki ebben a faluban és ebben a polgármesteri szerepben találta meg magát. Eredetileg katonatiszt volt, noha nem akart az lenni. Leszerelt, visszavonult abba az istenhátamögötti faluba, amelyet fölvirágoztatott. Megtanulta, hogyan kell a települést különféle forrásokból finanszírozni. Focipályát létesített. Felkészült a falusi turizmusra. Harminc ház van ott mindössze, de most épített a harmadik templomot, mert annyi volt korábban is, és mert tiszteletben tartja a különböző vallású emberek hitét.

Amiért én különösen tisztellem, az a mértéktartás. Nem akar többet, mint amennyit a falu elbír. Önmagától sem kíván többet, a saját világában akarja jól érezni magát.

Az elmúlt több mint négy év alatt Gosztonyi Gézáék számos olyan műsort készítettek, amelynek éppen akkor aktualitása volt. Egyéni módon közelítették meg az iskolás gyerekek közt egyre gyakrabban feltárt olvasászárt, a diszlexiát. Meghívták a két, egymással ellentétes nézeteket valló pszichológiai iskola képviselőjét, akik egyébként nem álltak egymással szóba, a stúdióban viszont kénytelenek voltak vitatkozni, párbeszédet folytatni. Rendszeresen készítenek műsort a cigány kisebbségi önkormányzatokkal. Készítettek riportot az égési sérült gyerekekről, a díjhátralékosokról, a lakásmaffiáról, a menekültek ügyéről. A nőket sértő, a pornót súroló képi és verbális, reklámokban, tévében, filmekben uralkodó erőszakról.

Volt egy egészen különleges műsoruk. Hogyan lehet beszélni egy vak és siket emberrel? Ez még elbeszélésben is drámai:

– Bekötött szemmel ült a riporter a stúdióban, hogy valamennyire átélje, mit jelent vaknak lenni. Ott ült vele együtt a vaksüket riportalany és a jeltolmács. A riporter fölöttette a kérdéseit, amelyeket a jeltolmács Braille-írással a riportalany ujjbegyeire írt. Ő pedig, aki nem látott és nem hallott, de ismerte a Braille-írást és beszélni is megtanult, hangosan, élőbeszédben válaszolt.

És Gosztanyi Géza hozzáteszi:

– Fantasztikus élmény volt. Hátborzongató. Az ilyen élményekért szeretjük a Civil Rádiót.

A műsorában vannak állandó rovatok, a stábjában állandó munkatársak: Horváth Ágnes, az I. kerületi Családsegítő munkatársa, Cs. Szabó Dóra, aki a *Szociális segítség határok nélkül* című rovatot vezeti, Tóth Lajos, a Csokonai Művelődési Ház igazgatója, az ő rovata az *After eight*, amely címszóval érdekes személyiségeket szólaltat meg, valamint Weisz Iván, aki oknyomozó riporterként és beszélgetőtárs-ként működik. Éltető Anna és Káli-Kullai Károly, a Sziget Ifjúsági Segítő Szolgálat munkatársai a kezdetektől szerkesztik a *Droginfo* című, közvetlen hangvételű, hiteles információkat szolgáltató rovatot.

Hajós Vera eredeti szakmája szerint népművelő. Jelenleg szabadúszó, rendezvények szervezésével foglalkozik.

Annak idején úgy választotta a népművelést, hogy megismerkedett Vercseg Ilonával:

– Ő egy fantasztikus ember, mindenki Ilikája. Akkoriban az R-klubot vezette, én egy barátnőmmel jártam oda. Ő indította a népművelői pályára. Olyan akartam lenni, mint ő. Ma is dolgozik, mindketten a férjével, a Közösségfejlesztő Egyesületben.

Vera a nyolcvanas évek végéig a Kispesti Munkásotthon megbízott igazgatója volt. 1989-ben pályázni kellett az igazgatói állásra. Ő egy olyan pályázatot adott be a fölöttes hatóságnak, a kerületi tanácsnak, amelyben némileg megelőlegezte a változásokat. Vállalkozói művelődési házat tervezett, partneri viszonyt vázolt fel, az alattvalói helyett. Néhány más ügyben is deviánsnak minősült. Az akkori hatalmasságoknak nem tetszett a magatartása. Ebből következően a pályázatát elutasították, hiába álltak mögötte a munkatársai, másvalakit neveztek ki igazgatóvá. Válaszul azonnali hatállyal felmondott.

Éz a történet rövidített változata. Van hosszabb is. Kellemetlen tapasztalatokkal, amikor bizonyos ismerősei nem akarták megismerni, hátha állást kér tőlük. Nem kért, noha némileg elveszítette a lába alól a talajt, de ezt csak ő tudta, meg a hozzá legközelebb állók. Átment másik területre, a Gordon-féle módszert tanította tanároknak, nőknek, szülőknek. De maradt benne valami hiányérzet, mintha a kapacitását nem tudta volna kellőképp kihasználni. Egy régi barátja ajánlotta, próbálja meg a Civil Rádiót. Akik ezt elindították, szakmabeliek, valamennyiüket ismeri. Fölhívták, részt vett egy műsorban. Aztán megbízták, legyen szerkesztő. Beugrott a mélyvízbe. Megkapta a páros

hét szerda délelőttjét. Nagyrészt fix rovatokkal, mint a *Lakásbérlők félórája*, a *Kerék Info* (kerékpárosok félórája), egy óra MOHA (modern hangszeres) zene.

De van tere az önálló, alkotó tevékenységnek is.

A saját ötletéből született állandó rovat a *Kisbefektetők tanácsadó műsora*.

– Azoknak az embereknek szól, akik a megtakarított kis pénzüket akarják befektetni. Tevan Imrét, a HVG munkatársát hívtam meg a rovat vezetésére, ő nagyon jó, hitelesen laikus kérdéseket tesz föl a bankok, különböző befektetési csoportok meghívott képviselőinek. Senkit nem reklámozunk, korrekt tájékoztatás folyik.

Vera is szerkesztett sorozatokat, a drogról, a gyógyszerek és az orvoslás történetéről, a fogyasztóvédelemről, a főváros építészetéről.

Nem feminista, de nőknek szóló műsor az *Egymás között*, amelyben a meghívott vendégekkel szociális ügyekről, nőpolitikáról, gyereknevelésről, iskoláról beszélgetnek.

Havonta egyszer jelentkezik az *Ideál Természetgyógyász Magazin*, amelyben alternatív életformákat-életmódokat mutatnak be.

Több, ma már önálló szerkesztő, Gerenday Ágnes, Magyar Ádám az ő szárnyai alatt tanulta meg a műsorszerkesztés-vezetés ábécéjét.

Egy évvel azután, hogy Vera szerkesztő lett, megkérdezték: van-e kedve részt venni a kuratórium munkájában:

– Számomra ez nagyon nagy megtiszteltetés. Nem gondoltam, hogy nekem ez alanyi jogon jár.

Gyenes Zsuzsa és *Magyar Ádám* a szerkesztők fiatal generációjához tartozik. Zsuzsa az ELTE német-művelődésszociológia szakán végzett, jelenlegi munkahelye a Budapesti Művelődési Központ. Elsőéves egyetemistaként a Civil Rádióban teljesített nyári gyakorlatot. Aztán ott ragadt. A páratlan hetek csütörtök délutáni műsorát szerkeszti.

– Nincs igazi profilom. Azzal foglalkozom, ami éppen érdekel. Szeretem, ha pereg a műsor, ha van benne rövidebb riport, telefoninterjú, sok zene, műsorajánló, játék. Az indításra nagyon felkészülök. Ha hosszabb beszélgetést tervezek, alaposan átgondolom, mire is vagyok kíváncsi. Ha az ember oda tud figyelni valakire, akkor nem kell félni, hogy csődöt mond, akkor jönnek maguktól a kérdések.

Zsuzsának is vannak emlékezetes műsorai. Interjút készített egy lánnyal, egy képzőművésszel, aki vak gyerekekkel foglalkozott, és arról beszélt, hogyan lehet velük dolgozni, hogyan *látják* a színeket. A lány később autóbalesetben meghalt, de Zsuzsa megismerkedett az egyik tanítványával.

– Tamás fantasztikus srác, vak, de nem akart a vakok iskolájába járni, biciklizik, síel, egyedül közlekedik. Most, 99 karácsonyán, 24-én a délelőtti műsort szerkesztettem, meghívtam a régi kedves vendégeket, kollégákat is, hozzanak valami szellemi ajándékot. Tamás is megjelent a testvéreivel és a mamájával... Nagyszerű volt a hangulat, engem hihetetlenül feldobott.

Ádám két évig dolgozott polgári szolgálatosként a Civil Rádióban.

Tulajdonképpen egy játékra jelentkezett Hajós Vera és Ráczi Dani műsorában. Megkérdezte, hogy lehet ide bejutni. Mondták, hogy adjon be egy pályázatot.

– Egy csütörtök reggel adásba kerültem. Örült sok bakit követtem el, de lassan beletanultam. Önkéntes szerkesztőként dolgoztam, közben érdekelt a technika, megtanultam azt is. Amikor vége lett a polgári szolgálatnak, a főszerkesztőség azt akarta, hogy közhasznú munkásként maradjak itt. Kineveztek műszaki igazgatónak. Ez azt jelenti, hogy megszervezem a technikusok beosztását, rendbe hozom a hangtárat, én gondozom majd a rádió internetes honlapját, ha megtanulom, hogy kell. De közben folyamatosan szerkeszték és vezeték is műsort. Ettől nem akarok elszakadni, mert ez jó. Itt mindenki szereti, amit csinál. Én leginkább ezeket a szombat délutánokat szeretem. Két éve vettem át, már nem voltak állandó műsorok, elfogytak, nekem kellett újakat kitalálni, megszerkeszteni. Hat órán át egyedül lenni, az nem volt jó. Most már van egy csapatom. Mannheim István, Szikszai Péter, Ferenczy Balázs. Még Törzsök Kata csatlakozott hozzánk. Nagyon jó kis csapat.

Ha én jól érzem magam, akkor nem gondolkozom azon, hogy lesz, mint lesz, mondjuk két év múlva. Technikusként bárhol el tudnék helyezkedni, szerkesztőként is, de nem gondolom, hogy bárhova elmennék. Nem nagyon szeretnék ebbe a világba betagozódni. Nem szeretnék különösebben pénzkereséssel foglalkozni.

Az önkéntesség vonzereje

A Civil Rádióknak ma mintegy 120 munkatársa van. Önkéntesek. Szerkesztők, műsorvezetők, technikusok, riporterek. Állandó munkatársak, vagy alkalmiak. Az ingyenes munka azonban nem jelenthet sem megbízhatatlanságot, sem, mint Péterfi Ferenc említette, a dilettantizmust.

Ebben a mai haszonelvű világban az önkéntesség komoly vonzerővel bír.

Ez tartja a rádióban Ádámot, ezért ragadt itt Gyenes Zsuzsa.

Miért is?

– Mert szeretek rádiózni, mert jó a társaság, kicsit lökött emberek, akik ilyesmivel foglalkoznak, akik ingyen csinálnak ilyesmit, azok nem teljesen normálisak. És azért is, mert azt csinálhatom, amihez kedvem van, és amit megoszthatok másokkal. A rádiózást szeretem, de nem volna kedvem profi módon csinálni. Sem a hatalmi harcok miatt, sem amiatt, mert előírnák, mit csináljak, hogy csináljam.

A Civil Rádióban valóban nincsenek hatalmi harcok. Kialakult egy nagyon jó közösség, s példaszerű a munkakapcsolat. Egymást, a riportalanyokat és a láthatatlan hallgatót minden kimódoltság nélkül, spontánul, természetes hangon tudják megszólítani.

A kérdés azonban, ami a munkatársakat is foglalkoztatja, az, hogy kikhez szól. Kik és hányan hallgatják ezt a rádiót? Szükség volna a visszhangra, a visszajelzésre, ám ez a telefonkapcsolatokon túl meg-

CIVIL VILÁG

lehetősen ritka. A Civil Rádió nem folytathat a közönség körében kutatást, sem pedig reklámtevékenységet, mert sem ehhez, sem ahhoz nincsenek meg az anyagi forrásai. A civil szervezetek, amelyeknek tülekedniük kellene a nyilvánosság lehetőségéért, hírekkel kéne bombáznuk a Rádiót, véleményt kéne nyilvánítaniuk a műsorokról, igényeket táplálni irántuk, kevés kivételtől eltekintve, hallgatnak. Távol maradnak. És így a Rádió teljesítménye is óhatatlanul féloldalas marad.

*

Szombat délután. Inkább már este. Ádám mellett ülök a körülbelül három négyzetméter nagyságú stúdióban, hol beszélgetünk, hol konferál. Aztán átadja a terepet Balásznak. Egy óra jazz következik. Balázs profi DJ, kereskedelmi tévékben, szórakozóhelyeken működik, megfelelő honoráriumért. Itt, a Civil Rádióban önkéntes. Itt élvezetből zenél.

Utóirat: A riport elkészülte után született meg az ORTT nonprofit frekvenciákra kiírt pályázatán a döntés. E szerint a Civil Rádiózásért Alapítvány két műhelye, a Civil Rádió, valamint a Fiksz Rádió nyerte meg a következő hét évre a 98 MHz-en a huszonnégyórás sugárzási jogot. A döntés következményeként a fent ismertetett műsorszerkezet a jövőben nyilvánvalóan átalakul.

SZÉMAN ZSUZSA

A jobbik fél?

Susan Zimmermann: Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918 (Nőmozgalmak és törekvések a Habsburg Monarchia Magyarországon 1848 és 1918 között), Promedia Verlag – Napvilág Kiadó, 1999.

Az érdekesítően megírt könyvben rendkívül sok információt kaphat az olvasó a magyar társadalom egy fontos történeti periódusának nőmozgalmairól és törekvéseiről. Külön öröm, hogy a német nyelvterületen élő kutatók, a témái iránt érdeklődők számára ezzel a munkával egy kevésbé kutatott terület válik hozzáférhetővé. A több mint 400 oldalas mű kilenc fejezetben foglalkozik a magyarországi nőmozgalmakkal, a szabadságharc kezdetétől az első világháború befejezéséig.

A nőmozgalom történetével foglalkozó részből kiviláglik: sok nő arra használta föl a különleges történelmi periódusokat, hogy a férfiakéval egyenrangú cselekedet hajtson végre. A szabadságharc idején igen szép számmal akadtak olyanok, akik felrúgták a hagyományosan női, hazafias feladatok köréről rajzolt sémát (betegápolás a hadseregben, főzés a katonákra stb.). Sok nőről csak a sebesülésekor, véletlenül derült ki női mivolta. Am néhány híressé vált nőt a könyv név szerint is említ – Nyári Mari, Csizmároviits Mária, Pfiffner Paulina, Jagello Apollónia, Megyesi Karolina, Viola Anna stb. –, akik a honvédseregben férfi ruhában katonaként szolgáltak. Többen művészekből (színésznő, műlovas) avansáltak áruhás katonává – mint pl. Nyári Mari. Másoknak a neve azért maradt fenn, mert – áruhában – kiváló tetteket hajtottak végre. Bányai Júlia pl. meghalt férje nevében lépett be a hadseregbe és a főhadnagyi rangig vitte. Szilágyi Ida altisztként szolgált, Lebstück Mária 1849-ben a Budai Vár ostromában vett részt, majd 1949 augusztusától hat hónapig Aradon raboskodott. A rendkívüli körülmények tehát a nőknek nagyobb mozgásteret adtak, a „női szerepükből való kilépést” engedélyezték, s mindezek szerepváltást elősegítő faktornak tekinthetők. (Ilyennel találkoztunk az első világháború alatt, amikor a férfi munkaerő hiánya miatt a nők tömegesen végeztek házon kívüli „tipikus férfimunkát”. Ez a világháború után a paraszti társadalom egyes rétegeiben némileg a férfi, illetve női szerepek lazulását eredményezte.) A szabadságharc leverésével megszűnt a speciális élethelyzet.

Az 1860-as években, a kiegyezés felé vezető úton, majd a kiegyezéssel megkezdődött a polgári állam jogi, politikai és gazdasági kereteinek kiépítése. A nők szociális és politikai törekvései új lendületet vettek. A szociális változásban a nők fontos szerepet kaptak, míg az iskoláztatás és a foglalkoztatás kérdésében jelentős hátránnyal indultak a férfiakhoz képest. Sorra jelentek meg azok a szervezetek és fo-

lyóiratok (Családi Kör, Emília stb.), amelyek jelentős lépéseket jelentettek a női egyenjogúsodás felé. („Ami a jogokat és kötelezettségeket illeti, nincs különbség nő és férfi között”... „A nő legfontosabb feladata most és a jövőben is, hogy feleség és az anya maradjon – de ha nem megy férjhez vagy özvegy, dolgozhasson a nőiség határai között maradva, hogy magát a szegénységtől megóvja.”) 1868-ban alakult az Országos Nőképző-Egyesület (ONKE), amely hatást gyakorolt a hivatalos politikára. Többek között ők alapították az első leánygimnáziumot és több, lányok számára létrehozott, különféle intézetet vezettek. Az egyesület igen széles körű női oktatásra kidolgozott elmélettel rendelkezett, amely magában foglalta a nemek közti különbséget és a nemek közötti osztott képzést. 1871-ben hozták létre a Valéria Nőcseléd-képző Egyletet, 1872/73-ban az Országos Nőiparegyletet (ONI). Utóbbi nemcsak a női ipari tevékenység legjelentősebb támaszaként szolgált, de nélkülözhetetlen szerepet vállalt az iparban dolgozó nők és asszonyok képzésében is. Az egyesület tevékenységében egyaránt odafigyeltek a közép- és az alsó néprétegek foglalkoztatási igényeire. 1897-ben egy másik szakma, a tisztviselők számára alapítottak egyesületet, Nőtisztviselők Országos Egyesülete (NOE) néven. Az egyesület a női alkalmazottak foglalkozási érdekeit képviselte. A századforduló után a NOE nyíltan is síkra szállt a nők egyenlő foglalkoztatásáért, és programjába belevette politikai jogaik kérdését is. Ezzel a NOE a modernizmus fő képviselőjévé vált és szorosán együttműködött az 1904–1905-ben alapított Feministák Egyesületével (FE). A munkatársak közül számosan mindkét egyesület tagjai voltak. Szintén 1904-ben alakult a Magyarországi Munkásnők Egyesülete (MME). Az egyesületben a szolgálókon, a szociáldemokrata nőkön kívül ismét sokan tevékenykedtek az MME, illetve a későbbi FE tagjai közül. Ebben az időszakban más, kevésbé radikális szervezetek is létrejöttek: Magyar Keresztény Munkásnők Országos Egyesülete, Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesülete, Márta-Egyesület, Mária Dorothea Egyesület, Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége, Hazai Ipart Pártoló És Terjesztő Egyesület, Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége.

Mindenképpen meg kell említeni, hogy az MNSZ-nek nem volt olyan politikai ereje, mint külföldi társainak, de számos fontos társadalombiztosítással, munkarenddel, munkafeltétellel kapcsolatos pont szerepelt programjukban, pl. a cselédek számára a társadalombiztosítás bevezetése, a nők éjszakai munkarendjének megváltoztatása. A felsorolt szervezetek korántsem voltak egységesek, az MNSZ pl. radikális és mérsékelt ágra szakadt, és a mérsékelt ága a katolikus nőmozgalmakhoz állt közel.

A nők foglalkoztatásával, képzésével, érdekvédelmével, jogaival foglalkozó szervezetek mellett ebben az időszakban gomba módra szaporodtak a hagyományos jóléti szervezetek is. A szerző szerint a jóléti munkák egyik legfontosabb szereplője az 1890-es években gyökerező, 1906-ban megalakult Országos Katolikus Nő-védő Egyesület volt (OKNV), amely a katolikus nőmozgalmak gyűjtő-szervezeteként szolgált. Ez a mozgalom kapcsolatot tartott fenn külföldi in-

tézményekkel, ahonnan ellesték a „modern női szociális munkát”. Sokat tettek a patrónus rendszer kialakításért (pl. látogatták a női börtönök lakóit), a cselédek gondozásáért. Ezzel csaknem párhuzamosan alakult meg a Szociális Missziótársulat (SZMT), amely női közreműködőkkel innovatív módon vett részt az őket érintő szociális munkában. E két fontos szervezet mellett, melyek 1916-ban egyesültek, számos egyéb, tisztán jótékonyági vagy jótékonytársulatot és a nők képzését is valamilyen módon magára vállaló szervezet jött létre a századforduló előtti két évtizedben, illetve a századforduló után: a Pesti Izraelita Nőegylet, a Stefánia-Szövetség az anyák és csecsemők védelmére, az Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesület, az Országos Gyermekvédő Liga, a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen, a Tabitha Jótékony Nőegylet (evangélikus), a Lórántffy Zsuzsánna Nőegyesület (református), a Budapesti Dávid Ferenc Egylet (unitárius) stb.

Talán fölöslegesnek tűnik e szervezetek nevének és alapítási idejének ilyen részletes bemutatása, mégis igen fontos, hogy a külföldi olvasó a szerző által tárgyalt alapossággal ismerje meg létrejöttük körülményeit, fejlődését, egymásra gyakorolt hatását. Ezek a mély, a különféle egyházakat is magukban foglaló gyökerek ugyanis sok mindent megmagyaráznak a jelenlegi civil szférával kapcsolatban. Eloszlatnak olyan, a nyugati társadalmakban élő tévhiteket, amelyek megkérdőjelezik vagy kisebbítik a közép-európai civil mozgalmak szerepét. Ugyancsak párhuzamot vonhatunk a múlt és jelen esetében abban – s ezért is igen érdekes a könyv –, hogy egyes szervezetek életében milyen meghatározó erőt jelentettek az államközeli funkciót, rangot betöltő személyek (vö. Aponyi grófnő szerepe a századforduló nőmozgalmában, Csilla von Boeselager, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat egyik alapítója, közel száz évvel később, 1989-ben). E könyvismertetőben a név szerint felsorolt jóléti szervezetek korántsem adnak teljes képet az akkori civil szféráról, de azt segítenek megérteni, hogy a rendszerváltás után miért voltak képesek a civil szervezetek szinte a földből kinőni, s miért dolgozik ma több mint 3000 civil szervezet szociális területen. Arra is rávilágítanak, hogy egy-egy szervezet életében sok esetben miért nem lehet egy-egy tevékenységet, pl. az oktatást, a szociális és egészségügyi feladatokat egymástól szétválasztani.

Az eddigiekhez szervesen kapcsolódik az a szinte krimiszerűen megírt fejezet, amely életutak bemutatásával vezeti be az olvasót a századforduló női mozgalmainak kialakulásába. Elénk tárulnak azok a gazdasági, szociális, társadalmi faktorok, amelyek egy-egy életút esetében olyan kiemelkedő személyiségű nőket, mint (Bédy-)Schwimmer Róza, Gárdos Mária és Farkas Edit, egy-egy mozgalom vezéralakjává tettek. Figyelemre méltó, hogy mindhárom nő esetében fontos elemként jelenik meg az iskoláztatottság, a tanultság. Az előbbi kettő polgári iskolába járt, míg a jobb gazdasági, szociális háttérrel rendelkező Farkas Edit a nyolcosztályos gimnázium befejezése után magánúton tanári diplomát szerzett. Nem tekinthető véletlennek, hogy a rendhagyó módon gondolkodó és rendhagyó viselkedést mu-

RECENZIO

tató nők (pl. Gárdos volt az egyetlen nő, aki már a világháború előtt a haját rövidre vágatta, Schwimmer pedig azzal keltett feltűnést Budapesten, hogy egyenesvonalú, ún. „reformruhát” viselt, amely nem illett az akkori kor fűzős divatjába, mivel nem hangsúlyozta a nőieséget) a nőmozgalmak hajnalán fontos szerephez jutottak. Gárdos a kialakuló szociáldemokrata mozgalom egyik vezető személyisége lett. 1905-től A dolgozó nő című szociális női lap felelős szerkesztője. Schwimmer először a NOE-ben töltött be fontos pozíciót, majd a szervezet elnöknőjévé választották. Glücklich Vilmával részt vettek az FE megalakításában, és közösen szerkesztették a Nő és a társadalom című folyóiratot.

Am a könyv nemcsak a feminizmus kialakulását, a különféle mozgalmak külföldi kapcsolatait, mérsékelt polgári vagy radikális szerepüket veszi nagyító alá, de ugyanígy részletesen elemzi a már bemutatottakon kívül a nők képzéséért, a nők „házon kívüli” kenyérkereseti lehetőségeiért, politikai tevékenységeiért folytatott harcát, a társadalmi és szociális reformokért, polgári jogokért és az általános választójogokért, a háztartás reformjáért folytatott küzdelmét. Hely hiányában itt nem lehetséges az összes idevonatkozó részt elemeznünk, de ki kell emelni azt a tanulságos folyamatot, ahogyan a háztartási munka érdekesebb része lassan kikerült „otthonról”, házon belül őrizvén a sok fáradtsággal járó folyamatokat. Ugyancsak érdekes, hogy miként próbálták meg a férfiakat bevonni a háztartási munkákba. A könyv részletesen tárgyal olyan, teljesen új elképzeléseket is, mint a „központi háztartás” az egyedülálló, dolgozó nők számára. A nők helyzetét illetően természetesen nem volt egység magában a női mozgalomban sem, így a háztartás és a háztartásreform is vita tárgyát képezte. A nők egy része félt kiadni kezéből azt a területet, ahol úgy érezte, korlátlan hatalommal rendelkezik, a haladóbb gondolkodásúak ezzel ellentétben erőteljesen síkra szálltak a radikális reformokért. Az ellenzők érvei – melyek között számos ma is megtalálható – így hangzottak: „Nincs szükségünk központi háztartásra, ez a családi tűzhely melegét veszélyeztetné...” Volt a viták hátterében egy másik, igen fontos gazdasági, társadalmi probléma, ez pedig a cselédség helyzete. A háztartások modernizálása ugyanis magában rejtett egy valóságos veszélyt: egy jobban felszerelt háztartásban ugyanis nem volt szükség cselédségre, az így felszabaduló munkaerő számára tehát új munkahelyeket kellett teremteni. A központi háztartás mellett pálcát törők 1906-ban végül is Budapest közigazgatásának bérházak terveit kínálták fel. Bárczy, Budapest új polgármestere fontolóra vette a bérházak kialakításának lehetőségét. E hozzáálláson felbuzdulva az FE benyújtotta a magisztrátusnak az egykonyhás lakások elvét. Bár a feministák igen nagy propagandát fejtettek ki, és tervük megnyeréséhez nemzetközi kapcsolataikat is bevetették, a hatóságok hivatalosan nem ismerték el a fenti reformelveket.

A századforduló körüli évek minden tekintetben reformokat hoztak. Reformokkal találkozni a választások terén is. Csakhogy az 1905-ben kezdődő választási reform még kizárólag a férfiakat érintette. 1911-ben a miniszterelnök (az FE-t kivéve) számos érintett szervezetet,

testületet a választási jogok további tárgyalására szólított fel. De végül csak 1917-ben vált lehetségessé egy olyan törvénytervezet, amelyben a nők korlátozott választási jogokat kaptak. Ezzel a lakosság 19 százaléka szavazatot kapott. Bár úgy tűnik, Magyarországon a nők később kaptak választójogot, nemzetközi értelemben mégsem ez a helyzet. (Az Amerikai Egyesült Államokban pl. a nőknek 1920-tól volt választójoguk.)

Hosszú oldalakon keresztül lehetne még ecsetelni a könyv erényeit, érdekes fejezeteit (pl. a szexuális kérdést, a prostitúciót, a lánykereskedelmet, amelyek a mai napig aktuális és égető gondot okoznak társadalmunknak). Idézeteket lehetne kiemelni, amelyek mind alátámasztják és illusztrálják a polgárosodó Magyarországon lezajlott női mozgalmakat. Bár a könyv olvasásakor kiderül, ezek a folyamatok elsősorban a fővárost és az akkori Magyarország nagyobb városait (Arad, Temesvár, Nagyvárad, Kassa stb.) érintették, azt csak a magyar olvasó tudja igazán, hogy a lakosság hány százalékát is alkotta ez a réteg, hiszen a magyar társadalom struktúrájának nagyobb részét a vidéken élő parasztság adta. Körükben pedig a fent tárgyalt kérdések, mind a képzés, mind a házon belüli és házon kívüli munkavégzés, mind a családi szerepek rétegenként teljesen eltérő módon és másként jelentek meg. Az ő igényeikkel egy vagy két szervezettől eltekintve a nőmozgalom nem foglalkozott. Nem lehet a könyvtől számon kérni a paraszti társadalom eltérő mivoltának ábrázolását. Ám még átfogóbb szemléletet kaptunk volna, ha a munkában néhány gondolatot erről is olvashattunk volna.

Külön öröm az utolsó fejezet, amely a magyar nőmozgalmakat összehasonlítja a nemzetközi folyamatokkal. S ezt a szerző igen alapos irodalmi felkészültséggel teszi.

E könyv elolvasásakor, a korabeli illusztrációkat szemlélve csak remélhetjük, hogy a mű hamarosan magyar fordításban is megjelenik, s így hozzáférhetővé válik a hazai közönség számára is.